

MAGYAR
PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI
FIGYELMEZŐ.

HARMADIK ÉVFOLYAM.

11-dik és 12-ik füzet. **1872.** November és December.

I.

Az erdélyi h. h. anyaszentegyház közzsínatainak végzései kivonatban.

(Folytatás.)

XVII.

Az 1642. esztendőben ugyanazon enyedi synodus ezeket rendelte (Geleji Katona István püspök idejében.)

1. Más református nemzetek szokása szerint a templomi imádások után a bibliának egy-egy fejezete olvastassék fel, mégpedig délelőtt az ó-testamentomból, délután az uj-testamentomból, egyszerűen, minden magyarázat nélkül.

2. Mindenik egyházmegyének legyen külön ládája, a melyben a pénzek, jegyzőkönyvek s okmányok tartassanak, hogy az egyházi szolgálak gyakor változásai miatt ezek el ne vesszenek.

3. Mindenik egyházmegye az egyházi javakat, a fizetések rendszerét, a jövőndő maradék számára latin nyelven írja össze s könyvformába köttesse be.

4. A szüléket inteni kell, hogy kisdedeiket 3 vagy 4 nap

alatt kereszteltessék meg, máskülönben, mint a Krisztus szent rendelésének megvetői a szentség-élvezetétől tiltassanak el.

5. A kik a jegyváltást ok nélkül felbontják, 12 frtra büntetessenek, maradjanak kötélben mindaddig, míg az elhagyott fél férjhez nem ment, vagy meg nem házasodott.

XVIII.

Az 1643. esztendőben a marosvásárhelyi synodus ezt határozta. (Geleji Katona István püspök idejében)

* Simon Mihály, udvarhelyszéki, egy arianus legénynek két jobbágyon eladta a maga feleségit. Azért nem méltó, hogy második házasságra bocsáttassék.

Jegyz. Hasonló constitutio esett iránta 1644. is.

XIX.

Az 1643. esztendőben a maros-vásárhelyi synodus ezeket határozta (Geleji Katona István püspök idejében.)

* 1. A francia nótákra írott Zsoltárokat, avagy csak hétköznap, lehet egyszer-másszor énekelni.

* 2. Az aratás után a communicio legyen mindenkor XI. post Trinit., de Pharisaeo et Publicano.

* 3. Az eddig szokott fársángolás és kakas-király-tétel toltáztatik.

* 4. Az elestek, ha a magistratus is megbünteti, kétszer egymásután admittaltathatnak a reconciliatióra; de másodszor valójában megintessenek, hogy ha harmadszor is azon vétekbe esnek, nem admittaltatnak.

* 5. A pap más mellett, ha a dolgot ugyan bizonyosan nem tudja, meg ne esküdjék; de maga dolgában, vagy ha lovát lopták el, megesküdhetik.

XX.

Az 1644. esztendőben, június 6. az enyedi synodus ezeket határozta.

(Geleji Katona István püspök idejében.)

* 1. A czeremoniák hogy egyformájuk legyenek, egy közönséges Agenda irattassék.

* 2. Ha valamely mátkának terhessége a házasság előtt nyilatkozik ki: az olyan kéthétig járjon fel; de ha azután jó világgosságra: egyszeri felállása elég lesz.

XXI.

Az 1646. esztendőben június 3. az enyedi synodus ezeket határozta.

(Geleji Katona István püspök idejében)

* 1. A presbyterium hogy egész Erdélyben felálljon, úgy, ahol szükséges, a diakonatus is, a főbb magistratus segítségével, végeztetik.

* 2. A magyar iskolák is, az írás és olvasás tanulása végett, álljanak fel.

* 3. A pecuniaria mulctat is az egyházi rendek között, hogy az többé ne folyjon, in perpetuum abrogáljuk.

XXII.

Az 1648. esztendőben június 22. az enyedi synodus ezeket határozta.

(Geleji Katona István püspök idejében.)

1. Az Agenda, négy egész napon át szorgalmasan átvizsgálván, miután jól meghányatott s vettett, a jelenlevők, kik 60-an voltak, egyező akaratával és megegyezésével elfogadtatott.

2. Hasonlóképen a „száz Canon“, főképen azok, a melyek némely nehézségek miatt függőben maradtak volt a minapi gyulafejevári gyűlésben, az orthodoxus statusokkal egyetértésre jutván, miután a kiigazítás megtörtént, helybenhagyattak.

* Jegyzés. Azok a Canonok a feljebb való 1647. esztendőben is censeáltattak volt Kolozsváron, az holott némely társaival s deputatus politikusokkal jelen volt a magyarországi püspök is.

XXIII.

Az 1652. esztendőben az enyedi synodus ezt határozta.

(Csulai György püspök idejében.)

* A divortiumért ha három forint a poenalis, abból egy a

püspöké, más az esperesé. De ha tizenkettő, a mint szokott lenni a nemesektől: abból egy a püspöké, a többi szokás szerint oszoljon.

XXIV.

Az 1659. esztendőben a küküllővári synodus ezt határozta.

(Csulai György püspök idejében.)

* Annis 1657. et 1658. mensibus julii et septembr. sokan vitettek pogányok rabságára. Arra nézve az 1606-dikban emanalt 29. canont kell observálni. Legalább is három esztendeig kell várakozni utánok, s ha az alatt semmi sem hallatik felőlök, az itthon maradt részek ad secunda vota mehetnek. Ha kik pedig azonközben megesenének: reconciliáljanak a külső büntetésnek executiója után. De az ilyenek is várakozzanak három esztendeig.

XXV.

(Csulai György püspök idejében.)

Barcsai Ákos fejedelem homagiumot kívánván a papoktól, ezek ezt válaszolták:

* 1. Uniónk vagyon a magyarországi atyafiakkal: azért e dolgot nekik is tudtokra adjuk, hogy így se minket, se maradékinkat ne kárhoztathassák.

* 2. Nagyságod életéig legyünk erre adstrictusok; azután minket az affélére senki ne kényszerítsen, erőltessen, hanem hadd legyünk a magunk szabadságunkban.

* 3. A homagiumnak színe alatt a regnicolák régi szabadságunk, tisztünk s predikátori hivatalunk ellen valamit ne kövessenek.

* 4. Hogy az ekkléziiai állapotokban, ha mik végeztetnek mi felőlünk, minekelötte decernálnának, adják tudtunkra.

* 5. Külső tisztek semmiben ne háborgassanak minket, hanem találják meg püspökünket és esperesünket.

* 6. Mivelhogy a nemes ország mitőlünk homagiumot kíván most, a mely eddig soha sem volt: azért mi is méltán azt kívánjuk, hogy mi is posteritásink nemeseknek ismertessünk.

* 7. Ez homagiumunknak modalitasa articulusba irattassék.

* 8. A taxat az országnak súlyos volta miatt mi is megadjuk, de prelatusaink kezekbe s úgy, hogy ezután effélével többé ne terheltessünk.

XXVI.

Az 1664. esztendőben junius 22. az enyedi synodus ezeket határozta.

(Veresmarti Gáspár püspök idejében.)

* A contumax, redeálni nem akaró pars-nak (ki minden igaz és elégséges ok nélkül elhagyja férjét vagy feleségét) az ekklézsia előtt való processusának modalitását e gyülekezetben ekképen determináltuk:

1. Az ekklézsia meghallván a feleknek vádolásokat, s ha kívántatik, bizonyságokat is bevévén, ha nem talál elégséges okot az elválásra, pronuncióljon, s a deserens redeáljon.

2. Az innocens pars, és a ki recipiálni akarja a deserens personát, s az nem akar redeálni, ugyancsak addig ne liberáltassék, a míg a deserens vagy magistratualis, vagy ekklesiai fenyték által nem cogáltatik.

3. Hogy ha a külső potestással is, melynek ugyan serio procedalnia kell, nem gondol, az olyan vettessék a magistratus hatalma alá, mint fidefragus, és mint a ki sem a praemissa admonitióra, sem a reditusnak praefigalt terminusára nem figyelmeztet, excommunicaltassék, mint contemtor disciplinae ecclesiasticae.

4. Ezek így procedálván, az innocens pars a contumaxtól absolutiót kívánván, merito liberáltathatik et ad alia vota transmitáltathatik.

XXVII.

Az 1674. esztendőben, junius 3. az enyedi synodus ezeket határozta.

(Tiszabecsi N. Gáspár püspök idejében.)

* 1. A hajnalkori harangozás Háromszéken épen meg nem engedtetik, ne hogy ebben is symbolizálni láttassunk a pápistákkal az ellen, a mi vagyon Can. 53.

* 2. A kollégiumokból se udvari, se egyéb papságra deáknak ki nem lehet menni, hanem ha vagy a püspöknek, vagy annak a környéknek seniorának, a hová akar menni, consensusát viszi a professoroknak. Ez pedig lészen sub poena suspensionis et non ordinationis in Synodo Generali. De a mely ekklézsiák vagy udvari papságok még eddig nem ingremiáltattak, azok iránt is lészen gond.

* 3. A mig rendes, köteles, jóéletü, tiszta tudományu ministerek találatnak: addig, az ő megvettetésekkel, deákok a papságra fel ne vétessenek, se oskola mesterek; alioquin a contumax ekklézia ellen és az azzal colludalt deák vagy mester ellen advertaltatik a XXII. Canon szerint.

XXVIII.

Az 1676. esztendőben a gyulafejevári synodus ezeket határozta.

(Tiszabecsi N. Gáspár püspök idejében.)

* 1. Egyszer esztendőben publicáltassék mindenütt a közönséges ekklézsiái előfordulható szükségekre való adakozás, hadd lehessen a püspöknek kezét valamire vetni, midőn ide s tova valami szükséges expensák kívántatnak.

* 2. A partialis deliberatumát, ha valamely dolog szerint kívántatik, s ha maga is fogná kívánni, ellehet a püspök eleibe vinni, de nem egyébért, hanem hogy világosabban informáltassék a felforgó dolog iránt a püspök s jobb tanácsot adhasson; s nem is azért, hogy finalis sententiát pronuncialjon. Ha canonicum ugyanis a deliberatum: a senior kövesse a maga dolgát; hogy ha pedig nem: menjen a dolog folyása a Genarals eleibe, iuxta Canonem 89.

XXIX.

Az 1677. esztendőben az enyedi synodus ezeket határozta.

(Tiszabecsi N. Gáspár püspök idejében.)

* 1. Committaltatik a diaecesiseknek, hogy ha mi inconvenienciákat tapasztalnak lenni a canonokban, azokat szedegessék ki, hogy a synodus vehesse igazításra a dolgot.

* 2. A seniorok a visitatiók alkalmatosságával jó rendbe, számba igyekezzék venni a papoknak, mestereknek fizetése formáját és az ekklézsiái mindenféle bónumokat, s azt is, hogy mi csoda mutatiók estenek az effélékben a haza sok változása miatt, s küldjék hamar a püspök kezéhez, hogy reserváltassanak a szent Generalis ládájában.

XXX.

Az 1678. esztendőben a maros-vásárhelyi synodus ezt határozta.

(Tiszabecsi N. Gáspár püspök idejében.)

Püspök uram a n.-enyedi kellegiom leveleit a kurátorok kezébe nem bocsáthatja, sőt a melyek azon collegiomhoz tartozók ott vagynak, azokat is repetálja s fideliter conserválja magánál.

XXXI.

Az 1681. esztendőben a tordai synodus ezt határozta.

(Toféus Mihály püspök idejében.)

* A ministerek adsignalják, a mely napon veszik a cursust, és sietve elébb bocsássák.

(Folytatása következik).

Közli: **Szilágyi István.**

II.

Személyes konfesszió s az immanentia.

Nyiltlevél.

Nagytiszteletű szerkesztő ur!

Midőn dogmaticai Felolvasásaimat javítva pesti könyvtárosok által kiadatni akartam, azon választ nyertem, hogy tudományos egyházi irodalmat Magyarországon nem olvas senki. Ez ime a hazánkról kiadott bizonyítvány a XIX. század második felében, pedig alig hihető, hogy lenne oly tartomány a földön, hol a theologiai tárgyakba beavatkozás vágya oly élesen ki volna fejlődve, mint ha-

zánkban, természetesen annak legkönnyebb iránya, a tagadólagos. Így állván a dolog, nem marad egyéb hátra, mint nézeteinket fragmentumok alakjában adni elő, szellemforgácsokat közleni. Ily alakban fogom azért néhány theologiai nézetemet felállítani a korról szemközt, melynek nincs kedvem tömjént gyujtani.

I.

Személyes confesszió és az immanentia.

Ha a pesti egyházi reform havi közlönyét tekintem, bámulnom kell a sokféleség felett, a mivé lettem.

Ama közlöny szerkesztője oly kegyes volt folyó év tavaszán (a tavaszi légben bizonyos költői izgalom úszik) engem azon Trium virek egyikévé emelni, a kik a védekező vallás-egyházi mozgalom élén állának. Azután csak hamar egyéniségem mértékét a tábornok szerényebb arányáig volt szives leszállítani. Végre mit sem ügyelve arra, hogy vajjon mit állítok én akár egyháztörténelmem, akár dogmatikai felolvasásaim lapjain az egyházzól, a porosz rendőri államegyház Duumvirjével tesz egy kategóriába, Stahl urral.

Ennyi sok szép dolog tellett ki ker. szeretetétől, s a modern vallási műveltség jóakaratótól. Én részemről dicséretre méltónak tartom, ha új embereink a történelmi alakok és nevek ismeretéig emelkednek, s azokat a jelennel összehasonlítják. De a pártatlan kritika szóvivőitől minden időben megvárták azt, hogy embereiket szellemök össznyilatkozataiból ítéljék meg.

Azonban nekem az a szerencsétlenségem, vagy szerencsém, hogy semmiféle emberi agyban született rendszer előtt absolute meg nem hódolok, hanem szivesen fogadom az igazságra törekvő szellem vívmányait bármely irányból, s a mit jónak, igaznak tartok, azt rendszerezem magamban. Innét van, hogy a különböző theologiai irányok avattottai engem munkáim után majd a speculativ theisták majd a deterministák közé sorolnának. És mivel a keresztyéniséget absolute észszerűnek, az észet pedig az ő t o t a l i t á s i t ö r e k v é s e i b e n absolute keresztyénnek tartom: tehát majd a Hase-féle rationalisták, majd a közvetítők soraiba igtatandnának. Mivel pedig őszinte kegyelettel hajlok meg a ref. egyház

evangeliumi szelleme előtt, sokan, talán a legtöbben vas kalapos orthodoxnak fognak elkeresztelni, a mi ellen Kalvin Jánosnak némi kifogásai lennének, miután én Dogmatikámban a „Reprobatio aeterna“ helyébe az egyetemes apokatasztazisz tanát emelem, s a „gonosznak“ személyes elvét nem tanítom. Ezek ellenében hijába nyilatkoztatom ki, hogy az én orthodoxyám a keresztyénségben rejlő isteni élet végtelenségét, s képességét végtelen fejlődésre tanítja, de természetesen s a j á t a l a p j á n, és így az mindig isteni, fejleme meneteleiben is, azaz, ö n m a g á v a l ö r ö k k é a z o n o s. Hijába mondom, hogy az én egyházam, melyről bővebben is fogok majd szólni, az evangeliumban rejlő isteni életnek fejtekezési utjába, egyáltalában nem vetheti magát; mert maga sem más, mint a keresztyénségben magát motiváló isteni elemek organismusa, s fejlem inkább, mint intézmény! Hijába mondom, hogy az ő s és örök protestans elvet, a „Szabad alanyiség“ elvét én állítottam fel legélesebben egyháztörténelmem egyikében, és a hit általi (de a Jézus Krisztusbai hit általi) megigazulást hordom zászlómon minden hierarchicus közvetítési nesus ellenében, de az én hívő alanyiságom objectiv tartalma az írásbani kijelentésen nyugszik örökre, nem valemely lebegő ephemer emberi skornézeten.

Én megvallom a történelemben megjelent személyiségek közül egyedül az én Uram, a Jézus Krisztus előtt hajlok absolut tisztelettel, s a vallás dolgában saját lelkiismeretemre hallgatok, mivel Luther szerint is nem tanácsos valamit a lelkiismeret ellen cselekedni. Ebben áll ime orthodoxyám egész nyakassága, s a gondolkodás alkotta rendszereknek gyors változásán való elmélkedés oda vezetett a lehajló étellel, hogy ne óhajtsam e világnak tiszteletét, s dicsőségét, s a legnagyobb, legmegnyugtatóbb bölcseségnek tartsam egyszerű jó keresztyénnek lenni; mit sem törődve a modern világnézet arrogantiájával, áriusi túlteltségével. Ugy vagyok meggyőződve, hogy az igazság nagyon régi dolog, s az igazság nem a dolgok történelmi időszaki fejlemében, e symbolicus burokban, hanem azoknak örök eszméjében rejlik, s ezen állásponton mindég nagy szükségét éreztem annak, hogy a dolgokat saját eszméjökben

keressem fel, méltányolva ugyan a fejtekezési processust, de egyzersmind le is rázva rólok a történelmi befolyást, a véges időszak burkot

Nekem tehát a hit Krisztusa kell, ki által áthattatva oly biztos vidám lélekkel éltek és haltak azok a szegény halászok, azok az első századok hithősei. A realis (és nem képzelt) megváltói személyiség eszmei igazságát én csak a hit Krisztusában találhatom fel. A történelem modern Jézusa (ki rendesen csak az önkényesen megcsönkített alapokmányok után állittatik elő állítólagos történelmi alakul) nem képes az ő merev emberiségével az egész életet áthatni, ez akaratra erőlyesen átmenni, az élet és halál kérdését oly engesztelőleg megoldani, s megváltásának semmi objectiv tartalma sincs, merő egyéni gyhiszeműség.

A hitnek Krisztusa teremtsképes, s így ismeri őt a világtörténet. A modern tudomány Jézusa ott marad a történelem lapjain, s holnap új lapra fordítand az emberiség, s a régieket ott hagyja a multban. Ez nem tud megnyugtatni egy lelkiismeretet sem, nem fog kielégíteni senkit. Ebben nincs szabaditási erő; mert ez nem a szabadság személyes elve. Nem tartozik mélyebben az emberiséghez, mint egy Szokrát, vagy egy Epiktet!

A modern tudomány Jézusát a történelem igaz alakjának állitják lenni, de történelmét nem akarják élete és tana egyszerű megiróitól átvenni, hanem azoktól kik azt nem irták meg, az elv ellenségeitől. Ez azután jóakaró, őszinte eljárása a történetírásnak, s a történelmi iskolának.

Felhozzák, hogy Jézus élete első megirói tudatlan emberek voltak, s jó történelmet csak tudós ember irhat. — De hát ki állította azt valaha, hogy az evangelium exact történelmi alak. Sőt inkább egész érdeme mühiánya, töredékessége, alaktalansága. Azon tudatlan emberek nem levén képesek tudományos önálló gondolkozásra, nem is irhattak személyes tendenciákkal, speculativ indokokból. Kénytelenek voltak tárgyilagosa lenni, s azt irni meg „a mit szemekkel láttak, füleikkel hallottak.“ Egész őszinteséggel adják elő az Ur által mivel rendkívüliségeket a nélkül, hogy valaha eszükbe jutna azoknak bizonyitga-

tására átmenni. Mit sem látszanak tudni a felől, mintha azokat meg védeni is kellene.

Igen, de azon rendkívüliségek csudák, átluggatásai a történelemnek, a természeti organizmusnak.

Azon ős emlékirók nem nevezik ama tényeket csudáknak, hanem igenis erőtényeknek (dynamisz) és munkáknak (ergon) tehát egészen természetes normalis életnyilatkozatoknak a Jézus Krisztusra nézve!!

Ha azon írók századunk első felének nagy német bölcsészeti mozgalmát ismerték volna, azt mondandják kétségtelenül „minden haladás az absolutum életnyilatkozati mozzanata lévén, a bibliai rendkívüli események igen természetesek és reálisok;“ mert absolutum csak absolute működhetik, s a cosmicus törvények csak „kosmosz“ anyagi életének törvényei, de nem az immanens szellemi; mert a szellem épen azért, mert szellem egészen más törvények által szabályoztatik. Az absolut szellem örök élet, tehát örök tevékenység, és így még ma is munkás, s őt a világelet egy alakja sem fejezheti vagy meritheti ki. Továbbá Schleiermacherrel különbséget tennének a transcendens életalap, és az immanens (a végesség formájában magát fejlesztő) életegység között. Végre is a világ eszméjében előjövő fejlődési mozzanatok nem gátolják, hogy az anyagvilág ne járjon szokott törvényei között, melyek eléje az absolut szellem által irattak, de az anyagvilág sem gátolhatja ennek szabad munkásságát eszméje s világterve teljes keresztülvitelében. Alig kívánhatna valaki nagyobb képtelenséget, mint lenne az oly immanens Isten, ki beásná magát az általa akart világ anyagába; — selyembogár, mely önszötte gubójában aluszik.

Mi is tanitjuk az isteni immanentiát, de a transcendentit is, s így Isten a világgal soha sem azonos, s nem is oly arányban immanens a világban az isteni absolutum, mint a minő arányban immanens a világ az isteni absolutumban, azért a világ saját Istene (akarója) élete össznyilatkozatának határa és módot soha sem szabhat.

Alig van véges elme, mely észileg meghatározhatná a világ eszméjének összetartalmát, s így nincs

észi jogosultsága azon tagadásnak sem, hogy a mi a teremtői erő egyenes nyilatkozatául tűnik fel, az nincs eleve betudva, s beszöve a világ élettervébe épen úgy, mint magok a cosmicus törvények.

Az absolutum teremtői beavatkozása ha zavaró volna valóban: akkor a világnak oly önállósága állíttatnék, a melynek szigoruan immanens Istenre sem leend szüksége; mert ez benne csak alvó potentia, s a világ önélet, s öncél lenne!!

Ha az írást, és a történelmet vallásos lélekkel komolyan meg tekintjük: úgy találандjuk, hogy valóban a Krisztussal a világteremtés magasabb stadiumára lép. A történelem azon gazdag erét, melyből az egész új világ előáradott, merő emberi okfőiségnek tulajdonítani, tesz állítani olyasmit, melynek hasonló megelőzője a világ és tapasztalás életében soha elő nem jött, a miről tehát beszélni az ész természetes jogait elveszti, vagy meghódolva az általa megtámadott csudák terére menend át. — Józan történelmi érzékkel vizsgálva meg e világválságos eseményt, úgy találандjuk, hogy az nem lehet kevesebb, mint a világ élettervébe eredetileg be szőtt fejlemcsomó, s így ennek életmozzanatait bármely más megelőző meg nem határozhatja, bár ama csomó létrejöhetésének feltételül szolgált legyen is.

Vallásbölcészeti állásponton sem juthatunk más eredményhez, mint ahoz, hogy ama minden tekintetben válságot hordozó egyéniség nem az emberiségből és világból állhatott elő feltétlenül. Sőt inkább ő maga volt minden levésnek feltétele eredetileg, s az Istenember eszméjéből állott elő az ember — s az ennek létkörül szolgáló világnak eszméje; azért az ember az eredeti világ, az idealis, s az istenember az eredeti ember, az idealis fenségü.

Eltérve azon a Pantheismus vádja alul fel nem szabadítható nézettől, melynek a nagy német bölcészet legjobb nevei kerestek érvényt, hogy t. i. az Absolutum a világban lényegét fejleszti, határozottan, s állhatatosan azt állítjuk, hogy nem lényegét, hanem erőit, s tökélyét, azaz életét terjeszti elő, tüköri vissza, s így nem tarthatjuk megfelelőnek Späth azon meghatározását sem, hogy „a világ az isteni lényeknek immanenssé lett szükségessége“, mert az Absolutum nem absorbeáltatni, hanem

életkijelentése is előterjesztése által csak megismertetni akart alapilag, és így már a megismerésképes elvnek eszméje áll határozottan a világ eszméje elé a világot akaró absolut szellemben. Elvitathatlan lévén pedig az, hogy Istent csak Isten ismerheti teljesen: tehát a megismerésképes elv előtt ott áll az absolute megismerésképes elvnek istenemberi eszméje. Istennek kelle annak lenni, ki az Istent absolute megismerni akarja, s Isten tökéletes kijelentője, s egy absolut igaz vallás alkotója akar lenni, de embernek is; mert Isten életelőterjesztése által nem maga által akar megismertetni, lévén absolut szellem, mint ilyen, absolute önbizonyos, hanem nem-éjje által, oly észlény által, kiben a teremtettség már szellemi személyes életre emelkedik, s megismerésképesé lesz. Ilyen a világélet körében az ember!

Igy tehát, hogy az Irásra visszamenjünk valamint a Logosz által (az önmagát tudó, tehát személyességgel bíró Isten által) lettek mindenek, ki minden idők előtt vala, és Isten vala: ugy általa lesznek mindenek; mert soha sem szünhetik meg teremtői elv lenni „és mi láttuk az ő dicsőségét, mint az Isten egyszülött Fiának dicsőségét“ az örök isteni szeretet megtestesülését, és történelmi világujjászülő hatalmát.

II.

Az isteni immanentia következetes keresztülvitele.

Midőn az újabb theologia a dualisticus jellemű Supranaturalismus ellen felszólal, nagy súlyt fektet a világon kívül álló Isten-ségnek minduntalan betörésére a természet rendes életfolyásába, s a történelem átluggatására, azért az immanentia monisticus jellemű tanát keresi érvényesíteni. Azonban e törekvésében nem őszinte; mert e zászlójára irt tant nincs szándéka egész követelményeivel, s következetesen keresztül vinni.

Sőt az tűnik ki mindenből, hogy annyira immanens Istent akar, ki megszűnik egyszersmind transcendens lenni, és oly módon immanens, hogy nem annyira a világ él ő benne, mint inkább ő világban, a mely által élete minden további szabad absolut nyilatkozatát, tehát isteni önállóságát semmivé tétetni, s magát általa

mintegy absorbealtatni engedi. Nem mozoghat többé az Absolutum, utját állják a tiltakozó cosmicus törvények. Csak egyszer volt szabad, midőn a világot akarta, azután lemondott önállásáról, és szolgálának lőn szolgálja! Nem tehet semmit a világban akart szellemi célok elősegítésére, melyekben a teremtettség megdicsőülését tervezte.

Már az ily immanens Isten nem lehet a gondviselés és világigazgatás Istene, mindezt a világfolyás zavaros medrébe vetette. E tan ily kiterjedésben csak a világforgás szomorú Theodiceája leend.

Ugyan mi közök leend a szellemes, tehát az anyagi természet körében saját célokat felnemelő teremtményeknek ily szabadtan Istenséggel? Minő benső élő viszony képzelhető az ezer szükségekkel küzdő emberi szív és lélek és egy oly Isten között, ki hatalmát a természetnek resignálta, s oda utasít minden könyörgőt: „menjenek a természethez.“ Ez pedig azt mondja: „Hallgassatok, nincs más bölcseségték, mint a türés és szenvedés, nincs más jogotok, mint a halál nyugalma.“ Ugyan hol marad itt hely a vallásosság számára? Vagy mi értéke lehet itt a vallásnak? Több lesz-e az itt gyáva önámításnál? Ez a holt Deismus megfordított arányban.

A keresztyén vallás egész kedély-felmelegítő ereje, s legmagasb vigasztalása abban van adva a Jézus Krisztus által, „hogy az Isten a mi atyánk a mennyben.“ Tehát Isten nem oly mereven immanens, hogy mint absolut életalap önmagában, és transcendens, s így a teremtettség felett szabadon nem álló oka nem volna az egyetemes létnek. Sőt Isten nem is annyira (anyagilag) létesítő oka a mindenségnek, mint inkább, és helyesebben a karója (szellemi okforrása); mert szellemi hatalom, az ok pedig nem mindég az, sőt az okozattal hasonjelleme szokott lenni.

Az oly mereven lekötő, majdnem absorbeáló immanentia, melylyel a különböző theologiai iskolák embereinél találkozunk, megszünteti az Isten menyei (szabad, s a teremtés felett álló) a tyaiságát, s a vallás megszűnik a kedély igaz életmozzanata és megszentelője lenni; mert a hol az Isten nem örök szeretet (tehát magát mások boldogságában felkereső hatalom), ott a ke-

délynek egyáltalában nincs semmi életjoga, s kifejlése csak önos-torzás.

Azt mondtam fenebb, hogy az immanentia theologjai nem őszinték, s felállított elvöknek nem következetes tisztelői; mert ha igen: úgy az immanens Istenséget kifosztás nélkül kellend az általa akart világba bevezetniök, s a világot az Isten teremtői mindenhatósága, vagy vallásilag szólva, szabad szeretete örök munkásságának dicsőséges színhe-lyévé tenniök. Már az ily immanentia a világ megdicsőítése, és felszentelése leend.

De már az ily immanentia ellenkezik azon határozott ellen-szenvvel, melyet ezen iskola emberei hordoznak a supranaturalis alapon megrott csudák iránt.

Kétségkívül nem teljesen helyeselhető azon álláspont, mely az Istenséget ép oly mereven transcendenssé teszi, mint az imma-nentia szélsői azt benaturalizálják, mélyebben, mint azt Spinoza „natura naturans“ elmélete teheti, hol a kifejezés nyers kérge ellenére némi elfogadható elemmel is találkozunk az ő „sub-stantia“ja „absoluta intensio“jában, a mely már a szellemivel, az eszmeivel azonos.

Már ha komolyan, és őszintén az immanentia tanának érvé-nyesítését, az absolut szellemet, mint szabad éltető elvet kell be-vezetni világgá tárgyiasított eszméi közé: úgy kell tennünk, mint Mózes tön, ki Isten szabad lelke által tápláltatá (mérachefeth) az ős vizeket. Így a világot akaró elv egyszersmind rendező, célhoz igazgató elv is, s a világ így lesz az erőinek és tökélyeinek előter-jesztése, és nem egyszer örökre készség, hanem az örök bel isteni élet szükségeinek örökös fedezése. Ennek azon folytonos teremtés eszméje felel meg, melyet az Ur így fejezett ki: „az én Atyám maig (heosz árti) munkálkodik“ azaz teremt.

Ezen elmélet elveti szintén a Supranaturalismus fogyatkozá-sait s megszünteti a csudákat mint abnormis tényeket. Nem tör be kívülről a világház rendjébe valamely transcendens hatalom, hanem az immanens isteni elv a világteremtéssel megkezdett beléleti szük-ségeit fedezi, azaz előterjeszti erőit, és tökélyeit, s magát önkije-lentése tényeivel a szellemes lények tiszteletének, és imádásának,

vagy is egyszóval, ismeretének tárgyává teszi, azokat ezen ismeret által felemeli, és megszenteli. Itt tehát nincs kívülről betörő actio, vagy csuda, de van belülről fejtekező élet manifestatiója, vannak bibliai erőtények, és munkák. Nincs összezuzva önkényesen a világrend, hanem maga a világ isteni életkijelentési szükségesség lévén, ezen elvének enged, melyből kiindult, s a melyben él.

Ezen elmélet első tekintetre, úgy látszik, mintha a világot Theophaniák folytonosságává emelné, de csak is úgy látszik, a mélyebben járti megszokott gondolkozás azonnal felfedezheti, hogy ez nem halad Spinoza utain, kinél az „in se et per se subsistens substantia“ az „infinita intensio köréből az infinita extensio körébe lép át, a hol tehát úgy, mint Hegelnél a lényeg fejtekezik. Ezen elméletnél épen nem, hanem Isten a teremtés által csak tökélyeit terjeszti elő. Ez már lényeges különség, és nagy távolság. Másodszor ezen elméletben fenmarad a világházban az akarat duplicitása ; mert az isteni absolut akaraton kívül ott halad az embernek Isten által akart relativ szabadsága, s ez nem világcélos mindég, nem mindég azonos a teremtői akarattal, s így gyakran zavart állapotot hoz létre, melyet méltán bűnnek nevezhetünk, és életnegationak ; mert letérés az élet örök alapjáról. Midőn e zavarból kiségettetik az emberi szellem, az nem történik másként, minthogy az isteni világcélos absolut akarat megy tovább az ő utain, s magát érvényesíti, a mihez kétségtelen joga van, s kinevezheti ezt betörésnek, s a történelem átluggatásának ? Sőt inkább, ha már betörésről van szó, az teljes joggal a világcél ellenes emberi akarat zavaró befolyása a bűn leend. Ez a valóságos abnormis tény, s a világ hamis történelme. Ez úgy látszik a modern világ nézlet emberei előtt semmi abnormitás, s egyáltalában nem csuda, pedig a legdurvább betörés. Ők oly humánusok, hogy megengednek az embernek a világon mindent, csak az Isten ne legyen tényező hatalom és Ur a maga házában, s ha világtervét haladva tovább szövi, azt önkénynek keresztelik el, holott az az örök szeretetnek örök bölcseségből kifolyó rendszeres életnyilatkozat és semmivel sem más

jelleműbb mind az emberi lelkeknek beküldése az időbe, a mit önkényesnek s a történelem átlyugtatásának elnevezni, még senkinek sem jutott eszébe. Természetes, hogy azokkal, kik az emberi lelkeket a természet chemismusából képesek előállítani szóba sem állhatunk, ha erkölcsi méltóság önérzetére, vagy komolyabb bölcsészeti vagy vallásos ismeret bizonyos fokára eljuthatunk. Végre ha belső tapasztalatainkat megfigyelnök, úgy találnök, hogy a szent Lélek hatása az emberi lélekre szintén egyenes és közvetlen, pedig az emberi léleknek legnemesebb önelhatározásai ezen forrásból származnak.

Mindezekből látható, hogy az immanentia elméletének legélénkebb sürgetői midőn a supranaturalis dualismust megszüntetni, s egy kívül álló Istenség behatását (holott az még dynamicus is lehetne, a mi az egymásban létezést fogalmilag nem teszi, absolute szükségessé) helytelenítik, oly monismust óhajtanak az immanentia nevében, a melyben a fő factor lenyüggzi magát saját factumában, s nem is annyira annak éltető, rendező lelke, mint csak abban aluvó potentia, a világelet lefolyását ennek organizmusára hagyván át... S ez a legkegyetlenebb fátum... A keleti fátum legalább egyenes isteni végzés és transcendens jellemű. A nyugoti fatum a természet életrendjében álló szükségesség lélekemésztő jarma, immanens járom!

Én különben mind történelmemben, mind dogmatikámban, mind pedig „a ker. ember könyvé“-ben az immanens Istenséget tanítom ugyan, de őszinte következetességgel, s nem korlátozom a világot akaró isteni szeretet mindenhatóságát; a világ marad az isteni életkijelentés szükségességének örök ténye, de abban is birja örökre (és nem magában) létele egész telcologiáját, azaz marad az absolut szellem életkijelentésének szükségyszerű alakja, s így a világcélelles emberi szabadságélet abnormitasait, mint idegen betörést örök szeretetének megfelelő nyilatkozatokkal megszünteti a reá nézve legnormalisabb módon. **Dr. Heisler József,**
dombrádi ref. lelkész.

Ha az Ur akarandja, folytatom.

III.

B e s z é d

melylyel a Hittanszaki Önképző Társulat negyedik évfolyama a debreczeni ref. kollégiomban október 22-én 1872. megnyitott.

Tisztelt Társulat! kedves ügyfelek!

Megint egy újabb év küszöbén állunk. Tettekben dúsabb, buzgóságban kitartóbb, lelkesedésben lángolóbb lesz-e mint a tavalyi? ez legnagyobb részt a tagok készségétől, szilárd elhatározásától függ. Mintha valami nyomasztó köd ülné az ifju lelkeket, a hőnek és fénynek fejlődését akadályozó! pedig hő és fény nélkül az ifjuság virága szintelen hervadásnak indul. Meg volt a tagok száma, de hiányzott számos tagban a kitartás, hivatási öntudat, pedig hol az erély izzó ércze meghidegül, ott az akarat rugékonysága oda vész; hol a hivatási öntudat lámpája csak pislog, ott a homályuralgása tulnyomó. Eljött már az idő melyben új élet-pezszésnek tavaszikorhoz illő zöldülésnek kell megindulni a lelkészi, evangélistai pályára készülők környezetében, — mert különben ragyogó életkoruk daczára Habakuk látnokkal így kellend felsohajtanunk „Jaj annak a ki a fának ezt mondja: Serkenj fel! — és a néma kőnek: ébredj fel! Taníthat e ez? Imé arannyal és ezüsttel van beborítva, és semmi szellem sincs benne“ (Hab. 2, 19.) Valamint az ó kor bálvány faragványai és kőszobrai, arannyal s ezüsttel lettek legyen bár futtatva, felébredni, szólani avagy tanítani nem tudtak: ugy marad ma is kiki hatálytalan a tett lelke nélkül. Fúvalja az Ur a maga elevenítő lelkét e szent célra törekvő kiseded társulatba, hogy tagjai termő élő-fákká, és élő kövekké alakuljanak át, ez első imaszerü óhajom!

A magyar talaj s a magyar lég, ugy látjuk jelenleg még nem kedvező a vallásos fellángolásra, mert a hit sareptai olaja hiányzik a világító edényekben. Én ebben keresem egyfelől a közönség tekintélyes részénél, valamint ifjainknál is, a nehezen mozdulás okát. Nincs ez mindenütt így; a vallás, egyház, és hit kérdése

csak minket nem tud érdekelni oly fokban, hogy az élet megállott tavának vize üdvös hullámzásba jönné. Más, még pedig miveltebb országokban ugyanazon hit, mely nálunk meddő, s culturába ütközőnek kiáltatik, apostoli korba illő tetteket idéz elő. Így hát nem a hit milyen volta, de hiánya a baj. Csak kezdetekkel találkozunk mindenütt. Ily kezdet e társulat is, és a kezdetekkel sincs talán senki is megelégedve ; teljesen igaz, mit egy fiatal hitész fejeze ki nem rég „Multunk óriás fölényvel magaslik ki korunk felett a vallásos lelkesedés és önfeláldozás terén.“ — XVI-ik századi lelkeszeink közül p. o. egy Huszár Gál, azonkívül hogy predikátor író és nyomdász is volt, s fél Magyarhon távol partjai Óvár, Kassa, Debreczen, Komjáti találkoztak vele mint zaklatott bujdosóval, de azért tenni sehol és soha meg nem szünt. Egy mai predikátor, tisztelet a kivételeknek, tán csak predikátor, és semmi más. Magasztos példák hiányában aztán nem csuda ha a munka szeptingere nem ösztönzi az új nemzedéket.

Legyen azonban bármily nehéz köddel borított a láthatár ; legyenek bármily gyér tünemények a fénylőbb példák a Wimmerek, a Bauhoferek ; — legyen bármily kemény és sziklás a föld : nekünk folytonos kötelmünk marad lobogtatni a hit szövétnekét; keresni s felmutatni a távolból is a küzdelem edzett bajnokokat ; s hinteni alkalmas és alkalmatlan időben a szent magvakat, hagyván az áldást az Urra, ki hatvan és százannyit hozhat ki egy jó földbe hullott magból kárpótolásul.

Nincs egy-egy meghatóbb látvány, mintha virág-korban levő ifjak tudnak lelkesülni az evangyélium ügyeért! Akkor pillanthatnak az őszülő aggastyánok derült szemekkel a jövőbe. Többször volt már rá példa, hogy épen az egyház ifjusága mentette meg, vagy legalább szilárdítá meg a hit-ápoló intézményeket. Azok a lectorok, kik a 3 első században a gyülekezet előtt hivatva voltak olvasni a bibliát, s őrizni azt, épen ily ifjak közül választattak, s volt eset, hogy az üldözések vérhullámai közepett a római császárok marczone poroszlóival szemben hősiességét tanúsítottak épen a biblia védelmében, hősiességek hatálya szilárdítá a gyülekezeteket midőn Diocletian korában a biblia kobzóknak és égetőknek bátran szemükbe nézván ön szívökre mutattak ezt mondván: „oda van

rejtve az evangéliom“ azaz Krisztus tanához csak azon ifjui szíven át juthatni, némelyik vérrel pecsételte szent bátorságát, de áruló és elesetté nem lett. Ha ma e szent könyvet elakarná ragadni valaki, varázsát, hitelét, becsét, tán épen guny közepett — a jelen század egyik üldöző fegyvere a guny — alászállítani: hanyadik ifju állna elő, s vallaná azt szívéhez nőtt kincsnek, mitől el nem válhat. Ily esetben bizonyára meggondolóbb lenne, sőt tán vissza is riadna a biblia inquisitora.

Nem szükséges hosszasan mutogatni, hogy a magyar prot. egyház megalkotói s apostolainak azon ötödfélszáz ifju theologus tartható leginkább, kik a XVI-ik században őseink közül Wittenbergbe vándoroltak, s onnan evangyéliomi elvekkal telítve tértek meg, — mert ezen hittől lángoló, s baj győző ifjak nélkül alig képzelhető a magyar reformatio megszilárdulása és elterjedése.

Ma sem hiányoznak példák, hogy épen ifju theologusok társulata is lobogtatja a hit mennyei zászlaját. A skót református hit-tanhallgatók missiói társulata Glasgowban, a mult év folyamán oly buzgalommal működött, hogy más szaku tanulók is az egyetemen örömmel nyujtottak annak filléreket és baráti segéd-kezet. Amaz ifju társulatból két tag indult ki mint hittérítő, egyik China, másik Indiába Tamás apostol ősi nyomaiba lépni; s pártoltatva a társulat az egyház kiválóbb tagjaitól, a rá örömmel néző közönségtől, 3000 forintot haladó összeget gyűjte egy év alatt, ennek egy harmadát az olasz valdens egyház római missiójára ajánlta fel, mely adományt lelkesedés és taps között fogadta amaz ősegyház követeinek gyűlése Flórenczben. Vigasztaló az ily lépés az illető felekre nézve, oly szerűnek tünik tel, mint mikor az édes anyát saját fiai szeretetök jeleivel árasztják el. Ez édes anya az egyház.

Most is, mint már 3 év alatt 3 izben tevén, önök szép czélu társulata iránti mély érdeklődésem kimutatása végett, megjelentem soraikban kifejezendő kérelmemet a jobb lelkekhez: ne rendüljenek meg a hit-ingató viharok közepett, volt már nagyobb vihar is az egyházi élet tengerén, p. o. az Arius-féle, — s mivel nem hiányoztak ifju Athanasiusok, Nagy Basilok, Nazianzi Gergelyek, végre is diadallal bontakozott ki Krisztus egyháza a zivatarból. Szükség azonban, hogy bátorító és tájékozó szózatokban hiányt ne

szenvedjének, és meglássák, miszerint magukra hagyva nincsenek, de korra idősebbek is nyújtják önöknek baráti jobbokat és üdvözlőket. Ily czélből kísértem meg jelen megnyitó beszédemben felüntetni a **védve haladó irányt**, — azaz felmutatni, mily irányt és elvet látok én czélszerűnek követni mostani zilált körülményeink közepett, midőn a keresztyén vallás és az emberi mivelődés ellen-tétbe szembesítettnek sokak által.

* * *

„Ti szabadságra hivatattok“ mondá a nagy apostol Pál, e szabadságban senki közülünk nem akarja önöket sem megrövidíteni, sőt azt akarjuk, hogy „a szabadságban, melylyel minket a **Krisztus** megszabadított, álljatok meg.“ Csak azt ne feledjük el, hogy **Krisztus**, nempedig más földi erő a szabadító ma is, — az boldog, ki őt szabadon öleli.

Európa-szerte közforgalomba kezd újra jönni az „orthodox“ nevezet, és **orthodox irány** emlegetése természetesen jobbára gunyból. Nézzünk szembe e fogalommal. Legelőször is az a kérdés: ki az, ki ama nevet valaki ellen sujtja? A r. katolikusok természetesen a viláért sem tisztelnének meg magukon kívül mást ama nevezettel, mi inkább eretnekek vagyunk az ő szemeik előtt. Különös! hogy épen ez eretnekeket illetik némelyek orthodox czim-mel! Valóban különös korban élünk! Pál apostollal azt állítani, hogy „nem embertől, nem ember által, hanem **Jézus Krisztus** által“ és így isteni személy által apostol ő, s vettük az evangéliomut; továbbá azt állítani ugyancsak ez apostollal, hogy ha a **Krisztus** a halálból fel nem támadott, hiába való a mi predikálásunk . . . ez az álláspont ma némelyek véleménye szerint orthodoxia. — **Krisztust szolgálni**, ki pedig maga mondá, hogy az ő „igája könnyű és gyönyörűség“; őt nem csak erkölcstanitónak tartani, de olyannak is, ki hit-igazságokat tanított, — orthodoxia. Hinni azt, hogy az „ő atyjának házában több hajlékok vannak“, s képes a látcsövek horderején túl is, kívül is helylyel rendelkezni úgy az üdvre méltattak, mint magukat arra érdemeseknek nem tevők részére . . . ez már szinte orthodoxia! Vallani azt, hogy a szentírás nem pusztán emberi szerzemény, de isteni kijelentés csatornája; s isten nem hagyhatta lelkes teremtményeit akaratának

kijelentése nélkül, — ez is orthodoxia. — Vallani azt, hogy kell lenni bizonyos alap-tanoknak, s a vallást isteni alapra kell helyezni s örök forrásból, nem egyedül halandó emberi agyból meríteni azt, imé ez is orthodoxia némelyek előtt.

Szemben a néha gúnyos gyanúsításokkal, — híven az evangéliom alapján álló protestantismushoz: mi bátran merjük hangoztatni: a mi irányunk távol van a szüklátkörű egy oldaluságtól, szellemtelen betüimádástól (literalismus) rabszolgaságtól és vakhittől; de másfelől távol van az alap nélkülvő s romboló ujitástól, valamint azon ábrándtól is, hogy Krisztust kivette, mellözve, vagy épen ellenére regenerálható lenne a ker. vallás. A mi irányunk a védve haladás iránya, azaz úgy tenni mint a jéruszálemi templom építésben a Nehemiások, kik haladtak az építésben, de egyuttal védelmezték annak falait s leromboltatni nem engedték.

a) A mi feladatunk védeni azt a mi istentől van, örök rendeltetésű, vigasztaló, boldogító s haladni a tökéletesedés felé, de nem ikarusi szárnyakon, hanem az isten igéjének horgonyára támaszkodva Mi védjük az eget, a **mennyet**, hol a mi atyánk van, s kihez naponként imádkozunk, mert nem a betük szerint gondolkozunk, tudván, hogy a ker. ég, mennyország már itt e földön kezdetét veszi a hívő kebelben, bár a felfegyverzett szem nem látja is, — s a végtelenig terjed, ha szinte az emberi szem „homályos tüköre“ észre nem veheti is. A haladást pedig abba helyezzük, ha isten és emberszeretet melegétől áthatottan az által közeledünk az atyához, ki az ajtó, s ki nélkül hozzá el nem juthatunk.

b) Mi védjük az atya, fiu, szentlélek istenben való hitet, kinek nevében kereszteltettünk épen az Ur Jézus parancsa folytán. A szentháromság egy isten specifice ker. dogma, boldogító és nagyszerű dogma, lényeges alaptan; ez húzza meg a nagy válvonalat a ker. világ egyfelől, a mozaizmus, muhamedanizmus között másfelől. Hadd legyen titok e tan, becséből jelentőségéből azért mitsem vesz; hiszen titokszerű, maga a sirontuli lét mint is, általában az egész hitészeti reménytan (eschatologia), — de azért hogy az emberi ész előtt törvényszékieg, tanukkal be nem bizonyítható, képzelhető-e keresztyén ember a halhatlanság, személyi fenmaradás tanát feladó? Ha igen, úgy az ev. ker. jellegét azon perczen el-

veszti. Hiszen ha a vallás és hittan érzékfeletti dolgokat, valókat nem érint s nem foglal magában, szellemiségét menten elpárologtatván, rája szükség sem volna, mert a merő tudomány által meg nem áldható problémák nem létezőknek, utópiáknak nyilvánítottának az anyagelvűek által. Csak hogy a világ nagyobb része nem így gondolkodik s így a vallásra szükséges volt, van, és lesz. Még a természettudományban is van saisi fátyol, milyen p. o. az első okfő mi vagy kilétele? a tér és idő hatása? az élet jelenség mi-volta? stb. Mit borzadoz hát az elme attól, ha a vallás titkokkal, még pedig felette boldogító titkokkal is foglalkozik. Erre neki joga és hivatása van. A deismus, naturalismus, stoicismus, positivismus rideg rendszere helyett mily édes és szükséges a christianismus azon világnézlete, hogy az örök mindenható Isten, az emberek atyja magát közölte és láthatóvá tette a fiuban ki-közvetítő isten és ember között, az istenország és embervilág élőkapsza; a szentlélek pedig a szivbirodalmak kormányzója, lelki világot mozgató személyes isten-hatály, az isteni élet-elem közege, új élet szülő, öntudatos lényekre a hitigazságok terén öntudatos és személyes erőként ható szellem. Mi nem vagyunk elszigetelve, elzárva a mi Istenünktől, ránkvaló befolyásától . . . e hitet épen a haladó tökéletesedés követeli. Midőn mi az atyát, fiut, szentlelket mint egy isteni lényeket imádjuk, nem a betűnek hódolunk, mert az atya, fiu, szentlélek szellem még pedig élő és öntudatos szellem, s mi e szellemet imádjuk.

c) Mi védjük az e g y h á z a t, ennek jellemző és lényeges föl-tételeit főleg tan-, szertartás-, és szervezet terén védjük mind ad-dig, míg istennek gyülekezete, s fejeül a Megváltót ismeri el. Véd-jük közelebbről a magyar prot. evang. egyházat, mely 300 év óta kétágu arany gyertya tartóként terjeszté és ápolá a lelki világos-ságot és szabadságot; épen nem találjuk korszerűnek még csak meg is kísérleni történelmi arany kereteit szét bontani kivált épen a minden felől tömörülő ellenhatások előtt, legfőlebb a két szép evangéliumi képet, az ágostai és helvéthitvallásu egyházét illeszteni be egyetlen keretbe, ha arra mindkét oldalon vágy és hév mutatkozik.

Mi védjük a két testvér egyház közös nagy hitrajzait (programmjait) a szentírás tanainak tételezéseit, hitvallás nélkül

sem párt, sem semmi féle társulat, annálkevésbé létezhetik egyház. De egyszersmind annyira barátjai vagyunk a haladásnak, hogy a mely perczben kétségenkívül beigazolja lesz, hogy a 3 száz éves hitrajz valamely tétele nem hű kinyomata az isten ígének, nem nyer biztos gyökeret a bibliában, hajlandók leszünk, sőt vagyunk azon részletet, tételt biblia-szerűsíteni, jobban és újabban értelmezni, helyettesíteni; sőt jogosultnak ismerjük a hívők képviselőjét arra ma is, mint volt p. o. a XVI. században, hogy az egészet átnézzze, rövidítse, tömörítse, átalakítsa a hívő lelkek segélyével, csak hogy „isten beszédéből jobbakra tanítson” — Ha a betű nem fejezi ki hiven a szellemet, az anyag a lelket, a küllem a belsőt; újra öntendő az alak úgy azonban, hogy az isteni tartalom el ne vesszen; de egyház, eszme, hit testetlen, alaktalan valami nem lehet, ha látszani, éreztetni és hatni akar. Használjuk fel, igen is, a szabad vizsgálódás, lelkiismeret-szabadság örök jogát; kíséreljük meg a valóban szükséges, megnyugtató és biztos megoldásukat, de aztán megoldás legyen az, és nem szétfoszlatás.

Igy p. o. a tulvilági büntetés dogmájában a lényeg mind örökre megtartandó; a helyet (pedig utóára is ha van büntetés, kell lenni helynek is hol az történik, neveztessek pokolnak vagy bárminek) kutatni nem a mi dolgunk, a pokol topographiájával a scholastikusok foglalkoztak. A kinokat ha szellemitjük, azt hiszem, nem vétünk a lényeg ellen, sőt miután Pállal mi rothadtalan és dicsőséges test feltámadásába hiszünk, a testi kin, sem képtelen fogalom, csak ne vastag, hanem oly tetszerűséggel ruházzuk azt fel, minő a megdicsőült lélek-szerv leszen. — Nem levén a vastagbetű szolgálai, jól tudjuk, hogy nem szükség a kín hatásának festésére használt „tűz“-et sem szóról-szóra anyagi tűznek érteni; hiszen betűszerint nem értünk mi kellemesebb tételt sem, milyen p. o. „üle az atyának jobbján“, mert az „ül“ és „jobb“ csak emberi ruhái a gondolatnak, — annál kevésbé tartozunk a nem kellemes „tűz“ kifejezést úgy érteni. Egyébiránt egy 19-ik századbeli agynak is lehet képzete testi tüzről is, anélkül, hogy az a tűz bensőségét elvesztené: a szenvedély és szégyen érzet tüze éget, pedig szénre és fára szüksége a végre nincs.

d) Magán a védelmi téren is lehet és kell haladni. Ma

már finomított, tökélyesített fegyverekkel rendelkezhetünk, a század találmányaival; a haladás abban tükröződjék, hogy e tökélyesített fegyverekkel védelmezzük a féltett kincset, legyen a szeretett haza, vagy a szeretett egyház ama kincs, a hűség nem avul el soha. Ki áll ennek ellent? Anyaszentegyházunk, a hivek egyeteme, előljáróink, Kollégiomaink, tanáraink azt akarják, azért áldoznak, hogy tökélyesítsék fiaik első sorban magukat, mert az élő kebel, lángoló szív, képzett elme a leghatalmasabb fegyver, bástya és védelem. A kegyelet int azonban, hogy tiszteljük a századokkal előttünk élt buzgó elődöket, a miért a maguk korabeli eszközökkel védték a lelki Siont s égfelé néző ablakait bezúzatni nem engedték. A szent tárgy iránti szeretetben, erélyben ha felül mulhatnók őket: ez volna a legszebb haladás, a legszebb védelem!

e) Mi védjük végre, hogy a tárgyak láncolatából még csak egy szemet vegyünk figyelőre, azon tétel helyességét, mit egy magyar államférfiu (annál nagyobb az érdeme, hogy mint világi egyén tevő azt) így fejezett ki nem rég „ha általában positiv vallást akarunk fentartani, csakugyan meg kell állanunk valahol.“ — Nagyon bölcsen tett a nagy Luther, hogy megállapodott a marburgi magányban szerzett mély észleletek után, s Münzer Tamás és az anabaptisták táborába sodratni, vagy siklani az ügyet nem engedte, pedig ezek nem elégedtek meg Luther haladásával, reformjával, őt wittenbergi pápának gunyolták. Így állapodott meg a nagy Kálvin is a socinianismus láttára, jól tudván, hogy a mi a kellő medren tulcsap, állandó terjedelmet nem ölthet, arra nem számolhat. Meg kell tehát állanunk valahol, minden dolognak végére eljutni embernek úgy sem adatott.

Ha valahol, nekünk meg kell állapodnunk az egész, a csonkítatlan Krisztusnál, s keresztje alatt rendületlenül várni be mink a tulzó hullámok medrökbe visszatérnek, mert utóljára is vissza kell térni ahoz a ki kezdet és vég. Mit mondanánk az oly észlelőre, a ki az emberből csak az alsóbb részt, a földies félt, a látót, az ész szervei alá eshetőt, az anyagot, a testi természetet fogadná el; ellenben a felsőbb részt a lelket mellőznék? Bizonyára csak félig ismernék az az embert. Majd nem ily tüneménye korunknak, s úgy látszik az uralomra törő anyagelviség folyománya, hogy

a Krisztusból is csak félt, az emberit akarja tekintetbe venni, a tökélyesb, a felsőbb, az isteni elemet pedig belőle minden áron belőle ki akarja tudni. — Embert követni-e megalázóbb emberre nézve vagy pedig isten-embert? Embert szolgálni vajjon kevésbé sérti-e az emberi büszkeséget, mint szolgálni az isten-embert? Az Ur szolgálata nem ellenkezik az ő követésével sőt a követés magasb foka. A kit szeretünk, szolgálni készek vagyunk azt teljes szívből. A kik elismerik a J. Krisztust erkölcsi példányképnek, a tökély megtestesítőjének, s épen erre fektetik a fősúlyt, ne feledjék, hogy a tökély és Isten fogalma azonos. Mi maradna még a keresztyénségből fen, ha annak isteni alapítója helyébe, ki élő való ma is hitünk szerint, vezérlő és üdvözítő, — egy elporlott, nem létező, pusztá halandót, egy voltat, egy árnyékot, egy vázt állítunk? vagy ha megfosztanók őt némely ész kívánalmi és izlése szerint azon attributumaitól, mik nélkül olyanná törpül, mint egy mi közülünk és így felül mulhatóvá, állandó erővel nem birhatóvá zsugorittatnék?

Egyébiránt az áradat már megindult, feltartóztatni azt erőszakkal az egyetemes szabadság elvénél fogva sem nem lehet, sem nem tanácsos. Az elvek tusája már rég foly, habár nyilvánban honunkban csak mostanság jött felszínre. Ugy rémlenek előttem az eshetőségek, hogy maga a prot. egyház nagy szakadálnak (schisma) siet elébe, ha csak a tudós vezérek kellő időben és ponton bölcsen meg nem állapodnak. A központ és alak, mely körül s kinél a válság eldől, ujra J. Krisztus leend. Már is mutatkoznak az oszladozás jelei. Annyi áll, hogy sok ezren fognak lobogója alá sietni a legujabb, pusztán tudományra fektetett, reformnak, melyet lehetne tán modern unitarismusként nevezni; de az is áll másfelől, hogy milliók keblében lángoland fel fokozott hatálylyal a régi és mindig édes isteni alak iránti rajongó szeretet és oda-adás, mert szilárdságot, nyugalmat és bitositékot csak az adhat ma is, ki adta azt a megszámlálhatlan vértanuknak. Az is áll, hogy a hol az ősi hit ősi erejében lángolhat, ott lesz a legszebb egyházi élet. — Annyi is áll, hogy megint az apologia, a hit védelem, mint volt már a 3 első században, lesz az a paizs, melyet magára kell öltetni ifjunak, aggnak egyaránt. Az apologeticus irány nagy szolgálatot

teend az összes mivelődésnek is, mert az mentendi meg az evangyéliumi keresztyénséget a tiszta eszményiességet, a társadalmi biztos fejlődés és haladó jólét számára. Az isteni oldalakra mindig szükség lesz „isten nélkül a tanító semmi,“ — mondá 300 év előtt a mi Méliuszunk.

Szebben, találóbban nem fejezte ki senki honunkban a védve — haladó irány teendőit és feladatát, mint a legujabban választott evangélicus superintendens Sz e b e r é n y i G u s z t á v tudor; lelki örömmel idézem hivatal-foglaló beszédéből eme nagy fontosságú tételeket: „A Krisztusi hit és az evangyéliumi tan azon egyedüli út, igazság és élet, melyen kívül sem az egyesre, sem az országra, sem a nemzetre üdv nincsen. Megvagyok győződve, hogy apáink szent hite, ugy a mint az a hitvallási könyvekben körvonaloza van, azon 3 százados tiszta lobogó, mely körül egyházaink nevelő intézeteinkkel, különösen iskoláinkkal együtt ekkoráig sorakoztak, s a legváltóságosabb időkben is hűséges kitartással küzdöttek, s állanak. . . . Tudva azt, hogy a betű megöl, a szellem éltet, ragaszkodom ugyan a biztosnak bizonyult kerethez, héjhoz, s azt megörzendőnek vélem: de azon alapon, mely a Krisztus, tovább is hatni, munkálni azontul is feltett szándékom.“ — „Én is tudom — mondja alább a főpásztori ajk, — hogy a prot. egyház elve az előre haladás . . . de nem szabad felednünk, hogy a fenforgó viszonyok közt sokkal tanácsosabb a már kipróbált régi alapot megöriznünk, mintsem azt egy legalább is kétes értékű ujjal fölcsereálnünk.“

A haladás nagy prot. elvét Smith Payne oxfordi hittanár szavaival élve azzal igazolhatjuk, hogy a „keresztyénség természetéről való nézeteinkben, és szentírás magyarázásunkban valószínűleg még csak részleges igazságra jutottunk el; s nem tehetünk elég szabatosséggal különiséget a bizonyosan kijelentett igazság, — s a Isten igéjének csak magyarázó fejtegetése közt“ („Science and revelation“ London. 1871) a csalatkozhatlanságot hát egyik táborban sem ismerjük el.

* * *

Elmondván nézetemet és elvemet . . . iutve kérem mindnyájokat, hogy a pályának, melynek barázdáira léptek nagy jeletőség-

gét felfogva komolyságot tanulmányt, és lankadatlan tevékenységet fejtsenek ki. Készüljenek, mint az ifju Neander (a nagy egyházi történet író) k o m o l y a n a ker. lelkészi pályára, melyen csak az „uj ember“ számára tartatik fen a „hervadatlan koszoru.“ — Ne rendüljenek meg akkor sem, ha tán az ifju lélekkel gyakran rokonuló kétely fellege szállana is mulólag sziveikbe; a kétely merész ivezetein hatoltak számos nagy lelkek Isten országába, a hit magaslátára; például idézhetem a nagy egyházi atyát Ágostont., A hit (jellemzé Smith Payne) — nem könnyen elérhető dolog. valamint az erény sem az; mindkettő győzelem, küzdelemmel nyert, az ellenző erők felett szerzett diadal.“ — Ha ma nincs hitök, lehet holnap, csak buzgón keressék azt. „A hitetlenség termi a lehetlenségeket“, mondá Vilson Vilmos skót ref. lelkész. A hitről már Damaszkusi János úgy érzett, hogy azon nem csak a tanczikkek igaz volta felőli meggyőződést kell és lehet érzeni, de az Isten ígérétebe való szilárd bizodalmat is, ha ez utóbbi meg van az ifjui kebelben, nem tarthatja magát hihetetlennek.

A tanulmány, kivált épen mai időben, annyira nélkülözhetlen, hogy ezuttal e ponton nem is időzőm. Két hatalommal tartható ma fel emberi részről az egyház és vallás: tudomány-, és hitműveitől ragyogó étellel, a németeknél a tudomány, az angol-amerikai fajnál a c s e l e k v ő élet van túlsúlyban. Mi mindkettőből keveset birunk, pedig ha e kettőből öszhangzólag arányos részt nem szerzünk, menthetlenül elhullámzunk, elmállunk. Az egyházi és vallási élet nálunk szendergő állapotban van, mi akkor vehető főleg észre, ha lázas tevékenységű hitrokonainkéval hasonlitjuk össze azt. — Készül-e nálunk valaki lelkipásztori pályára, s halad-e azon úgy mint p. o. Stewart Gilbert skót lelkész (a mult évben hunyt el 46 éves korában.) Gyermekekora óta mindennap biblia olvasás és tanulmányozás volt egyik szakadatlan erősítője, e napi foglalkozástól nem tartóztatta őt el semmi akadály. Jut idő enni mindennapból, kell jutni a lelkikenyér vételére is. Lelkész korában hallgatóiból biblia olvasó kört alakitva elnökösködék abban. Nem tartá elégnak a pontosan végzett rendes ige hirdetést, válogatott tárgyak felett éveken át rendszeres felolvasásokat tartott tanári kitarással. Nem volt gyülekezetének egyetlen családja, sem betege, kit meg ne lá-

toogatott volna. — Imé egy élő egyház képe is: V i l s o n J a k a b most is élő skót lelkész minden vasárnap kétszer predikál, minden héten bibliát magyaráz a fiatalság számára, másik órán egyházi jelesb dolgozatok felett tudományos felolvasást tart, saját házánál egy héten egyszer oly családi istentiszteletet, melyen a hivek is bizodalmasan megjelenhetnek, hónaponként meg az anyákhoz és nőkhöz intéz szózatokat. Elnöke az ifjaktól álló vasárnap reggeli (vallásos) társulatnak, józan mérsékleti társulatnak, a gyermekekből álló hasonló czélu egyletnek, valamint az egyház tagokat és közintézeteket látogató társulatoknak. — Van a gyülekezetnek magának gyermekek számára külön istentisztelete, külön és alkalmas időben a gyári munkások számára, többrendbeli vasárnapi tanodája (épen hitoktatás célra), tanítók egylete, egyházi közlönye, rendes elemi tanodája, fi- és nő- ipar-tanodája. ker. ifjak társulata, ének társulata, szegényeket ruházó egylet, takarékpénztára, 3 rendbeli egyházi könyvtára, társalgó terme az első nép számára stb. Részt vesz ezen helyi műveleteken kívül a közegyház minden nagy céljait elősegelő adakozásokban tekintélyes áldozattal. „Az egyháznak élni“ . . . ha e varázserejű elvet lanyhán gyakorolja az egyén, a hitélet hanyatlani fog. A keresztyén ember igazi jelszava a tartozik lenni „élni mindég másokért.“ (The Barclay Church. Manuel for 1865. 8° 20 p.) A valóban nagy lelkészek mindig tudtak virágzó életet teremteni maguk körül.

Ragaszkodjanak, ifju barátim! lelkesen a vértanúk vérében táplált evangyéliomi egyházhoz. Bár sok tekintetben közönyösnek látszik a kor, mégis azt tapasztaljuk, hogy illető egyházát nem adja fel egy élni akaró gyülekezet sem. Épen napjainkban India muhamedánusai Muhamed eredeti tanai ápolása végett egy roppant egyetemet tervelnek, másfél millió forintot adakoztak eddigelé e célra. India pogány tudósai is nyilván kezdenek a keresztyénség ellen fordulni; a zsidóság lankadatlanul építi fényes templomait, épen hazánk fővárosában is. — Az unitáriusok nem alusznak; az ultramontánok mozognak, a sok tekintetben üdvözlendő ó-katholikusok szervezkednek: miért épen mi adnók fel egyházi jellegünket, hiszen a prot. egyház tanai, elvei égi szárnyalásra képesek? A ki élni akar, önkezeivel nem szabad annak rombolni az életfel-

tételeket. A mely ügyet elhagynak fiai, alusznak őrei a kísértések perczében, annak bukni kell; ellenben a hittedén 300 Leonidas milliókkal szemben megmenti az eltiprástól az Ur veteményes kertjét. Menjen el az alvó ifju Jónásokhoz a kormányos s mondja ezt a látókkal „Mit alszol? kelj fel, fohászkozdjál istenhez, talán könyörül rajtunk, hogy el nem veszünk“ (Jón. 1, 6.) Egyházunk felvirágzása és jövője jórészt a hazai prot. kollégiomok hit-tanhallgatóinak, lelkészjelöltjeinek kezében, illetőleg szívében van letéve drága kincsül: nyujtsanak hát egymásnak szeretettel kezet, a Sion építéséhez fogván kiki a maga, de mindenesetre használandó talentomai szerint! A szép kortól szép tetteket vár mindenki, legszébb tett pedig erkölcsileg: áldozni tudni azért ki mindent áldozott értünk a keresztfán. — Ugy legyen.

Balogh Ferencz.

IV.

Protestáns-egylet-e, vagy unitária propaganda?

Folyó évi okt. 1. és 2. megtartotta Pesten az ugynevezett prot. egylet második közgyűlését. Első gyűléséről közölt cikket nemelyek kiméletlennek tartották; pedig tizedrészét sem mondtam el, annak mi szivemen feküdt — s csupa kiméletből. Most is elfojtok sok keserű gondolatot, — csupa kiméletből. Hogy mégis szólok, azzal csak nyiltabb akarok lenni; mivel jelen zürzavaros időnkben és a sokféle ámitás napjaiban leginkább a fogalmakat tisztázó nyiltságra van szükség.

A gyűlést megelőző istentiszteletben Csiskó János ur „prédikált,“ ha ugyan kortesbeszédet, gyanusitást, leplezett és leplezetlen támadást, a fogalmak szántsándékos vagy öntudatlan összezavarását prédikációnak mondhatni. Meglehet, hogy a „protestáns-egylet“ többsége vele egyértelmű jelenleg; — az épen a baj, hogy emez egylet már egy év óta is változott; tavál csak szövetkezett az unitarismussal, ez idén — mint látni fogjuk — nemcsak az unitarismusnak, hanem az unitár propagandának terére lépett. Mivé lesz még, nem tudjuk, annyi azonban

bizonyos, hogy ha előtte egy és ugyanazon lelkész minden évben prédikálna, ennek oly borzasztó phazisokon kellene át mennie, hogy a szélkakasnak jobb dolga volna, mint neki. Imé a „prot. egylet“ jövődó egyházának képe! Az egyház rabja lelkészének, ki beszél mit akar; a lelkész rabja gyülekezetének, melyben a sokfejű hydra, a majoritás a lelki zsarnok. Oly lelkész aztán elmondhatja bizonyos rationalista predikátorral: „nektek nem kell mind azt elhinnetek, mit predikálok“ és a theologia egy nagy szédelgés.“ Igen, a prot.-egylet thologiája az! — Panaszkodnak ez egylet férfiai, hogy kezdeményezéseiket rossz szemmel nézik az egyházi hatóságok. Képzeltetlen színleléssel mondják, hogy ők nem akarják aláaknázni és romba dönteni mindazon tisztes alapokat, melyeken a keresztyénség épülete évezredek óta nyugszik.“ És mit tesznek? Általános helyeslés között a keresztyén hitvallás (az apostoli symbolum) mellőzését és az unitár propaganda könyveinek terjesztését határozza el ezen nagyobbára prot. lelkészekből és tanárokból álló gyülekezet!!¹⁾

Első jelentékenyebb felolvasást Szász Domokos ur tartott: A confessiók kérdése, különös tekintettel az u. n. apostoli hitformára.“ Ő az apostoli symbolum mellőzését indítványozza. Én eddigelé a Szász név mellé mindig gondolat-dus főt képzeltem, és — egy elszegényült lélek vallomásaiban oszlik el illusióm. Hihetlen felületességgel másolja azon, tudományilag kalendáriumi becsü állítást, hogy e symbolum a 3—6 században keletkezett. Hiszen már Rufinusnál 380 táján följe-

¹⁾ Miként juthatott e gyülekezett a pesti ref. templomba, nem tudom; ág. hitv. templomba bejutnia lehetetlen lett volna. Igaz, tudtommal csak 4 luth. lelkész a tagja, elszegődvén Krisztus kijelentett evangyéliomától a „népek természetes evangyéliomához.“ Habár e pseudo-evangelisták között oly férfit is van, kit régóta ismerek, tisztelek s kinek egyházunk pénzügyei körül érdemei vannak, mégis szószékem és oltárom ajtaja előtte is zárva maradna. És ha akár gyülekezetem, akár világi vagy egyházi hatóságom szószékemre, oltáromba juttatni akarná, hivatali esküm folytán ezt csak holttestemen át tehetné. Bizonyos püspöki dördur helyett sokkal evangyéliomibb volna, teljes főpásztori hatalommal föllépni azok ellen, kik az unitarismus ágenseivel egy követ fújnak, és mégis a lutherán oltárról táplálkoznak.

gyezve találjuk! Ki pedig gondolkozni akar, tán csak belátja, hogy annak már a niceai zsinat — 325 előtt teljesen léteznie kellett, mert nincs olyan pontja, mely a subordinárius, patripasiánus és Ariusféle vitákban elő nem fordulna és mert a nicaenum már bővíti és magyarázza. Azt gondolja tán felolvasó ur, hogy a hitvallások a könnyelmű önkénykedés gyermekei, mint egyetők határozatai? Ha átérzi és átéli az egyház történelmét (és másképp meg nem értheti!) be fogja látni, hogy hitvallást csinálni nem lehet és így megsemmisíteni sem; a hitvallás a kifejlett meggyőződés, igazság, tapasztalás és élet nyilatkozata, és e nyilatkozásra idő, belső és külső mozgalom kell. Nem is lehet azt, mint bizonyos felolvasásokat pár óra alatt összetákolni, vagy mint Napoleon eszközének, Rénannak, torzképeket rögtönözni. Ily férctanok a testies észnek nyilatkozatai, tehát test, melynek ép úgy ösze, tele, elmállása, halála van, mint minden testnek. És ily 'Ez-au lencséért dobnók oda hitvallásunkat! Egyebet (ha épen nem nihilismust) azon urak úgy sem adhatnak! — Az apostoli symbolumnak első alakja, magva a keresztségi formula.

Ennek organicus fejlődéséből keletkezett a symbolum. Minthogy már a niceai zsinat előtti egyház abban az evangéliom velejét legtisztábban és legtartalmasabban kifejezve látá, — zászlajává tette, hogy tudja, ki tartozik hozzá, ki nem. Miután pedig tévtan mindig létezett, keletkezett vagy ismétlődött az új vagy más alaku tévtan ellen az egyháznak mindig résen lennie és határozott állást foglalnia kellett. Így kellett a ker. hittan rendszerének fejlődnie, de — organicus! És most kérdelem, mi nagyobb fejlődés és haladás, minden új tévtant megcáfolni tudni, vagy pedig ezen új, fel-letünő tévtan maga? Avagy mi újat mond a „Prot.-egylet,“ mit már Árius nem mondott volna? Ha látjuk akkora önteltsége mellett felületességét, még azt a gunyt is kicsineljük reá, melyet Leo egykor a „Hegelingekre“ mondott. — Mint-hogy atyáink a reformatio korában a 3 fősymbolumban a keresztyén tan organicus fejlődését látták, elfogadták — számra milliók és milliók — zászlajuknak. Ki most az ap. symbolumot elveti, elesik nemcsak az atyák, de általában az ős és

az egész keresztyénség hitétől is. Annak bebizonyítására, hogy e symbolum az Irásból van származtatva és hogy egy pontja sincs, mely nem volna belőle meritve, — itt nincsen hely; ki arról tudományosan akar meggyőződni, annak alapos exegetává, dogmatörténészszé kell lennie. Az Irás a hit forrása, és hogy hitből lesz hitvallás, ez fejlődés. De hogy az Irásból keletkezzék hitetlenség, mint azt a szóban forgó egylet férfiai akarják, midőn szeretnék az Irást mondák, mythusok, excentricus és képes beszédek semmiségévé elpárologtatni és helyébe nem az általános ész, de — csempészve — saját gyarló eszöket helyezni, hogy hit helyett hitetlenség támadjon: — ez ép oly kevéssé organicus fejlődés, mintha buzaszemből bojtortján kelne ki. Azért, ha azon lelkész urak a hitvallást mellőzni, azaz a keresztyénségtől elszakadni akarnak, — ám tessék! Csákhogy az egyház, ha keresztyén akar maradni, a hitvallást nem mellőzheti, s amolyan lelkesének ezt fogja mondani: uram, te nem hogy lelkészem, de tagom sem vagy, hanem ellenségem; azért tehát menj, mert jaj azon seregnek, melynek hadvezére az ellenség! — Különben én mindig csak azt tapasztaltam, hogy ki a hitvallást elveti, előbb-utóbb eldobja a bibliát is. Hogy a „prot. egylet“ azt az ürügyet meri használni, hogy a bibliát is akarja terjeszteni, holott nélkülük erről tökéletesen gondoskodva van, az porszórás a hiszékenyek szemébe, kikről áll, hogy némelyeknek fa pénz is jó. Nekünk van szemünk, eszünk! Amaz egyletnek nem a forma, hanem a tan ellen van kifogása, már legyen az akár a symbolumba, akár a bibliába, foglalva. Hogy most csak a symbolum, és egyuttal még nem a biblia mellőzését is kívánja: ennek egyszerü oka az, hogy az utóbbi a tömegnél nem volna oly népszerű, mint az előbbi. Csak mondogassák, hogy azért vetik el a symbolumokat, mert csak az Irást tarthatják a hit kutfejének: végre is — „ha a régi romokat elhordották“ és a tömeg elég hitetlenné lett -- bevallják, hogy ők, jóformán semmit sem adnak a bibliára, hanem csak saját énjökre. — 'En azt tapasztaltam, hogy symbolicus könyveink legnagyobb ellenségei azok, kik soha sem olvasták, kik az Irással vajmi keveset foglalkoznak, kik előtt nincs értelme azon igének „megjelent az élet“

kik a keresztyénséget át nem tapasztalták, kik nem tudják, hogy a hitet csak küzdelem által érhetni el s a helyett, hogy azt elérni akarnák, minden módon „eloltják a sz. Lelket,“ mely őket a hithez segíteni akarja.²⁾ Egyébiránt, a ki nem hisz, és a hitvallásról beszél, olyan, mint a vak, ki a színekhez hozzászól. Én is szédelegtem egykoron, mint a felovasó ur, bár rövid ideig, a pantheismus örvényénél. De mióta az ur kisegített; mióta saját létem és csodás fentartatásom, hol én magamon nem segíthettem, eleven bizonyítéka annak, hogy teremtőm van és Istenem él; mióta Jézusom közelsége, mindenható igazsága, mindennapi, gazdag bünbocsánata az én élettapasztalatom; mióta a szent Lélek fegyelmeiben tart és vigasztalásaival soha sem hágy el: mikép volna lehetséges az, hogy én azt ne higgyem, mit folyton magamon tapasztalok? Hogyan lehetne ezen hitvallásomat elvenni? hogyan a hívő gyülekezetekben mellőzni? Csak a ki teljességgel nem hisz, képes, ily mellőzést követelve, durva kézzel a hívő lélek legszentebbjébe hatolni. Fájdalom, hogy Sydow

²⁾ Egyszer megismerkedém egy tudós, beteg rabbinussal, ki a keresztyénségnek ugyan nagy ellensége volt, de kivel az ó-szövetséget tanulmányozhatám. Egy messiási zsoltár felett vitatkozva, beszélgetésünk azon tárgy körül forgott: a hit Isten ajándéka. A rabbinus kérdé: Ha Isten ajándéka, miért nem ajándékozza nekem? — A legmélyebb komolysággal válaszolám: Hogy valaki hisz, az Isten ajándéka; hogy nem hisz, annak ő maga az oka: mert ellentáll az Isten Lelkének. . . Csend állott be; végre kért ő evang. predikációkat olvasás végett. Adtam neki Brücknert. Rövid idő múlva meglátogattam, és keresztyénellenes, mérges polemiák olvasásánál lelém. Visszaadá Brücknert azon szavakkal, hogy alig olvasá, mert lelkiismerete nem engedé. 'En ismétltem: mert ellentáll az Isten Lelkének! Csakhamar halálos ágyán feküdt. Lelke, mint hajó horgony nélkül, hanyatott. Phantáziáiban egyre ismétlé: mert ellentáll az Isten Lelkének! Ez volt egyike utolsó szavainak. — Fichte mondja: Unser Denksystem ist oft nur die Geschichte unseres Herzens. Dr. Tholuck sokszor mondá: Sage mir, wie du lebst, so werde ich dir sagen, warum du nicht glaubst. 'Es én kérhetném a „prot. egylet“ némely férfaitól: a helyett, hogy könyörögnének: hiszek uram, segíts hitetlenségemen! — nem állnak-e ellent — mint az én rabbinusom — az Isten Lelkének?

nálunk ily utánzókra talál, — hogy a „prot. egyet“, daczára szép szavának, hogy a tisztes alapokat romba dönteni nem akarja, az apost. hitvallással az egész alapot elveti! Külföldön még akarják a Sydow-félék a credót olvasni, de nem azon kötelező előszóval: „Tegyünk vallást az összes keresztyénséggel üdvözítő hitünkről,“ — hanem: „hallgassa meg a ker. gyülekezet az egyház hitvallását.“ Már én azt, mit nem hiszek, az oltárnál ugyan nem olvasnám, mert az szinte oly hazugság, mint a mondottnak ellenkezőjét tenni.³⁾ — Miután pedig azon, Pesten időzött urak nyíltan vállalkoztak, az unitárist must terjeszteni: világos, miért akarják mellőzni a hiszekegyet; nekik t. i. ha kitűzött céljukat el akarják érni, féluton megállniok nem lehet, hanem a keresztségi formulát is meg kell változtatniok. Ha azután előttök lesz tabula rasa-jok: beláthatják, mennyire elszegényül és mivé lesz az oly lélek, mely azzal akar táplálkozni, hogy az Isten Lelkének ellentáll. Ők hadat kezdenek a keresztyén Istenfogalom ellen is, midőn minden tettök rugója, unitárius módon romba dönteni a Szentháromság tanát. E tan szemökben a szálla és unitár törekvéseiknek akadály. Ne mondják ők: azért óstromolják a hármasegy Istent, mert nem foghatják föl. Hiszen az állat azért nem foghatja fel az embert, mert ez felsőbb lény, és az ember az Istent, mert ez megint felsőbb lény. Ha fölfoghatnók, nem volna felsőbb, mint mi, mint ember! Istenem csak Isten lehet! — A hiszekegyből sem engedhetek le semmit. Ha egy tételt kiveszünk belőle, összeomlik, értelmetlen az egész. Azon urak leginkább gunyolják e tételt: Fogantaték szent Lélektől. E tétel nélkül Krisztus bűnös ember, mint

³⁾ Pár évvel ezelőtt Heinrici lelkész a berlini székesegyházban végezvén a liturgiát, amint a credohoz jut, egy excentricus fiatal ember kiugrik a padból, s e szavakkal: „ön hazudik!“ reá lö. A golyó kárt nem tesz, a lelkész megkettőztetett buzgalommal folytatja a credo olvasását. A Sydow-félék is szórják a rágalmat, hogy a hívő lelkészek, habár olvasák a credot, nem hiszik. Ismerjük az ilyen urak igazmondó szavait! 'Es ha a pesti ref. templomban, nem oly módon ugyan, mint Berlinben, de mégis megtámadtatott is hitvallásunk: megkettőztetett buzgalommal fogjuk azt imádkozni!

én, — és nekem Megváltóm nem lévén, meg kell halnom bűneimben. — Végre igen furcsán hangzik egy előkelő egyház lelkészétől a romlott napirodalom semmit mondó, kopott frázisa: az ap. hitvallás „a XIX. század fiát ki nem elégitheti.“ Igen, ki csakis ezen század fia, csakis a kor rövidlátó embere, arról áll ignoti nulla cupido ⁴⁾ — De a ki a kor fölé emelkedik, a multból a jelen és jövő számára okul: Kanttal a keresztyénséget csodálandó vallásnak fogja nevezni, mivel egyszerű tanaival a vallási és erkölcsi tárgyak felett való legmélyebb vizsgálódás resultatumai összesznek, — és állítani fogja Verulami Bako-val: „Szellemlünknek a titkok nagyságához képest kell tágulnia, és nem a titkoknak az ő korlátoltságába szeszorulniok!“ Tehát tanulni és nem rombolni! mert ugyanazon bölcsész szavai szerint: „a könnyü hajtás a philosophia poharából elvezet Istentől, a teljes pedig visszavezet hozzá.“ Azért mi csak megmaradunk a hiszekegynél. Lutherán egyházunk használja a keresztségnél és csekély kivétellel (ily kivétel fájdalom honi magyar és nagyrészt német egyházaink is) a lutheri liturgia szerint az evangelium után, amiut gyülekezeteiben én is az értelmetlen rationalista liturgia helyett az eredeti lutherit állítottam vissza. Ennélfogva olvasandó volna vasárnapokon az apostolicum, sátoros ünnepeken a niceanum, Szentháromság ünnepén az athanasianum. Sőt maga Zwingli így rendezi a liturgiát, „Post evangelii expositionem sequitur symbolum, in Nicena synodo secunda conditum. Quod nihil aliud est, quam eius fidei, quam paulo ante in evangelii expositione audivimus, confessio.“ — —

A második felolvasást tartotta Simén, kolozsvári unitárius tanár: „A szabad vallásos irány előnye, állása, és teendője a keresztyénségben.“ Ezen szabad vallásos (vallásit akart mondani) irány alatt kell Simén ur szellemében az ő kedves, mindenkinek

⁴⁾ Egyszer figyelmeztettem egy igen szabad fiatal embert, tanulna végre szolid magaviseletet. „Szolid magaviselet — felelé az — és a XIX. század!“ Ezt a XIX. század nevü kaptafát, melyre mindent üthetni, bizonyítékul használni én igen röstellném!

odadugdosott unitarismusát, a legnyersebb rationalismust érteni. 'En ugyan azt mondhatnám rá: jó bornak nem kell czégér; de mégis megmondom, mi amaz iránynak előnye, állása, teendője. Előnye a tudomány elvadulása. Ily irány mindig merő subjectiv. Az objectiv meg van vetve; a tudomány alaptalan-, tartalmatlanná fajul. Ugyan nevezzen meg nekem Simén ur csak egy nagy unitárius theologust! S a mily törpék ama közönség theologusai, ép olyanok más egyházakban azok, kik e tárgyalt irányban működtek. Ugyan ki fektet most sulyt egy Paulus, Dinter exegetisére, Semler, Henke egyháztörténelmére, Ammon, Wegscheider dogmaticájára, Niemayer, Schwarz gyakorlati theológiájára, Zollikofer, Schuderoff, Röhr predikációira stb.! Ilyeneket az antiquarius sem vesz meg máskép, mint — fontsámra. Requiescant in pace! Ellenben az előttök élt Spener, Arnold, Franke, Scriver, Rambach stb. művei most két század mulva is igen keresettek és századokon át értékduusak maradnak. — Második előnye amaz iránynak a z egyháziélet elfajulása. E század elején Németországban tetőpontját érte el ez irány. Az egyház történelme pedig egy tönkre silányított életet (ha még életnek nevezhető) tár azon időkből élénk. Alig van az egyház életében sivárabb, kopárabb korszak, mint a rationalismus uralma 1760—1830. Miután pedig ez, után-santikáló honi egyházunkban, kivált a ref. testvéregyházban, ugy látszik, csak most culminál: kérdem, volt-e idő, melyben belsőleg az egyház oly élettelen, külsőleg oly zilált és zavaros lett volna, mint jelenleg, holott külső erőszak nem bántja? Ah, ezek a szobatudós, énjökbe szerelmes doctrinairek, ötleteik nádparipáján nyargalva, azt gondolják, hogy abstract, nihilisticus tanaik az egyre növekedő socialis nyomoron segíteni és világokat megmenteni tognak, holott aláásva az isteni tekintélyt, szükségkép az államit és családit is aláaknázzák; uj erkölcsi világréndet sürgetnek, és azt még tisztázni sem tudják magoknak, azt sem tudva, mit akarnak, — mialatt a corruptio óriásilag terjedez, agitálnak nagyon is szintelen egyházi hatóságaink ellen, a helyett, hogy sorakoznának az egy pásztor körül és hogy a legjobb erők merő vitákban fel ne emészsék magokat; nem szeretnek a világon semmit, mint hitetlen ötleteiket,

mialatt a világ fiai ujongnak, hogy Siont saját „védői“ rombolják, — és énjöket, mely mindenütt feltolja magát, a helyett, hogy ker. alázatban és szeretetben szolgálnának. Ki nem veszi komolyan a hitvallást, az könnyelműen bánik az Isten törvényével is és saját bűnein mosolyog, — mert különben megbecsülné azon hitvallást, melyben a bűnös ember elé kitárul a kegyelem. És a mi rosszabb: amaz irány nem tud mértéket tartani. Culminációja a rémuralom. Isten ments meg enépboldogítástól! — Állása ez iránynak az élő di növényeké. A hasonnyirányu német — katolikusok és szabad — egyháziak rövid idő alatt, midőn még az elhagyott egyházból átvett igazságokon tengődtek, feloszló félben vannak. A „prot. egyesület“ is csak azért nem szakad el külsőleg az egyháztól, mert különben halva született gyermek volna. Elődi növény a protestantismuson. És az unitarismus Erdélyben főáll. Miért? mert szinte az ottani ref. egyházon él. Utánozza minden külsőségben, hogy protestánsnak tartassék. Megünnepeli vele a husvétet, természetesen kellő alap nélkül; elfeledve azt, hogy embernek, (és Krisztus nekik csak ember) ünnepet szentelni, bálványozás. És mikép az élődi növény a nemesből életet szív és azt kiszívja: úgy látszik hasonlót tesz az unitarismus az erdélyi ref. egyházzal. Azért hanyatlik ez úgy és szolgáltat akkora contingenszt a „prot. egyesületnek.“ E felett még korunk a politika kora; ez kedvez a romboló irányoknak, melyeknek az elsatnyult sajtó csekély kivétellel szolgálatukra áll. Tehát teendőjének itt az ideje. És mi a teendője? Csak haladni a mint halad és így saját sirját megásni. Már én csak azon szikla mellett maradok, melyen a pokol kapui sem fognak diadalmaskodni.⁵⁾

---

⁵⁾ Álljon itt dr. Tholucknak egy kimondott és egy elhallgatott ítélete az erdélyi unitáriusokról. Az első ezek viszonyára az egyházhoz, a másik theol. tudományuk niveaujára vonatkozik. Egy alkalommal kérdez:

Th.: Mi az erdélyi unitáriusok tana?

'En: A közönséges parlagi rationalismus.

Egy vendég: Mik azok az unitáriusok? baptista — vagy methodista-félék?

Mint unitárius propaganda jellemzi magát a „prot egylet“ az által, hogy elfogadta az irodalmi bizottság azon indítványát: „Az egylet tegyen intézkedést Channing jeles művei magyar kiadásának terjesztésére.“ Ha valaki nem tudja, hogy ki ez a Channing, akkor megmondom, hogy az e század első tizedeiben bostoni unitárius lelkész volt, ki oly buzgósággal terjesztette hitközönségének elveit, hogy hit felei az Unitáriusok apostolának nevezték el. . . Daczára fáradozásainak azonban Amerikában az unitáriusok (hogy ne mondjam a medhodisták vagy baptisták, de a csekélyebb számú lutheránusok mellett is) úgy szólván elenyésznek. És ily iratok terjesztésére nyujtanak oly férfiak segédkezet kik prot. lelkészek és tanárok. Mi már az unitáriusokat illeti, én békében hagynám őket, ha ily mértékben nem elegyednének a mi egyházunkba. De így kényszeritnek a nyílt szóra. Hogy a protestánsokat kebelökbe akarják téríteni, hogy tetszenék nekik saját állomásaik helyett holmi gazdag sinecura, melyet most a ref. egyházban néhol a nepotismus tölt be: érthetem De hogyha hazánkban csak is ág. és he/v. hitv. protestánsok vannak; ha az egyedül illetékes prot. egyházi hatóságok az unitáriusokat mellőzve, nekik elég világosan tudokra adják, hogy ők nem protestánsok, nem hitfeleink; ha ilyenekül honi törvényhozásunk sem ismerte őket el; és ha mégis mind e mellett oly egylet tagjai, mely protestáns nevet visel és protestánsokul adják ki magukat; legyen nekik magyarán megmondva: ki-méjjék meg a prot. egyházat; köszönjük a rokonságot! Mert míg én, és velem együtt ezer meg ezer luth. lelkész a reformátusnak formális áttérés nélkül nyujthatja az Ur vacsoráját, mert ő édes testvérem; míg a r. katolikust, ha áttér, csak konfirmálok, mert

Th.: Dehogy! „Eine freigemeindlerische Rotte!“ — Tehát közön-séges rationalismus? Például?

'En: A Krisztus Isten fia-e? Igen.

Th.: Mi? Igen?

'En: Igen; mert így neveztetnek a jámborok, a királyok, a —

Th.: (Elnevetve magát) Ah ugy! . . .

Erre elkomolyodva más tárgyra tért és az erdélyi unitáriusok felől többé nem kérdezősködött.

keresztsége, apostoli hitvallásánál és a helyes keresztségi formulánál fogva, érvényes: az unitáriust, ha áttér, megkeresztelem, mert keresztségét el nem ismerhetem. Sapiienti sat.

Végül Littkey Péter ur azon tétel fölött olvasott: „Miként lehet és kell a nem hívőket a vallásnak megnyerni“ — azaz más szóval: mikép lehet a világi urakat a „prot. egyletnek megnyerni, hogy mellette kardoskodjanak és fizessenek. Az egylet működéséből azt látom, hogy legtöbb világit az eddigi módon lehet elámitani: a belmisszió köpenye alatt agitálni! Csakhogy vigyázzanak ám, hogy oly hamar ne nyiljanak föl a szemek! Mi pedig azt illeti, hogy kell a hitetleneket téríteni, előre bocsátom, hogy én miként mások úgy a „prot. egylet“ irányában is vallom az Irás szavait és tagjai felett is ezt mondom: „Mindnyájan elhajlottak egyetemben haszontalanokká lettek, nincsen ki jót cselekednék, nincsen csak egy is.“ És ennél fogva a ki téríteni akar, nem folyamodik jezsuitikus fogásokhoz, hanem:

1. Térjen az meg maga. És ha hivei meggyőződnek, hogy ő jellem, kit a hitnek utjáról semmikép nem lehet eltéríteni, — hogy ő sokkal többet, mint saját csekélységét — a Krisztust predikálja, — hogy a kereszttviselés örömében szeretetét sok vizek sem olthatják el és hogy mindennap hálákat adhat Istennek, miszerint minden szenvedés daczára senkinek sem ellensége akkor azután:

2. Tanuljon maga téríteni, személyt nem válogatva, nem keresve a hivekét, de a hiveket, Krisztus igazságának selyem köntösébe nem szöve saját kenderczerdjáját, gazdag lelkének kincseiből naponkint előhozva őt és ujat és mindenkor készen lévén hiteért felelni, — és akkor fogja megérni, mely öröm az, ha azok, kik a legeszeveszetebb szitkokkal és szidalmakkal illeték, könnyes szemekkel tőle bocsánatot kérnek és megtérnek, és csak így

3. Tanitson téríteni másokat. Csel. 17. 30. Márk 1, 15.

A mit a „prot. egylet“ főczéljának híresztelt ki, a humanisztikus működést: ime, sok zaj semmiért; 100, mondd, száz forintot ad e czélra. Parturiunt montes nascitur ridiculus mus. Hogy a

szlavon misszióra veti szemét, az a mint látszik csak annyit jelent, hogy szeretne unitárius érzelmű vagy éppen unitárius lelkészt küldeni oda, a mi szétszórt hiveink közé! Így bujt ki a szeg a zsák-ból: az egylet nem humaniszticus társulat, hanem unitária propaganda! Egyházi hatóságainknál pedig ne alkalmatlankodjék. És mi pályázatait illeti, az elsőre azt mondjuk, hogy nem szedünk a tövisről szőlőt, és a másodikra, hogy a történelem hamisitva — és jobbat onnan aligha várhatunk — a legnagyobb méreg lenne, amint az Internationále is a történelmi oktatás ürügye alatt csepegteti mérgét a hallgatókba. — Ugy látszik nem lesz többé szükség ez egyletről referálnom; érezhető már föl-ozslásának szaga. Vajjon azonban azon ur, ki a múlt évi gyűlést ismertette Németországgal, „hogy tudja a világ,“ és írta azt a famóz cikket a „Predigt der Gegenwart“-ba, okult-e blamirozottságából? Meglehet, hogy az idei gyűlés bölcsességét is lefordítja németre: a német hittudósoknak, bizonyos betegségekben, vomituriumul. — Jövő évre megretírel a „prot. egylet“ Kolozsvárra. Hát csak jussanak, valóban szándokolt, de el nem érhető tudós reformeri dicsőségekkel közelebb az unitáriusokhoz ezen modern Channingek, ezen apró-cseprő unitárius apostolok, és maradjanak — ha már megtérni nem akarnak — ott! Szerencsés utat!

Frecska Lajos.

T Á R C A.

1.

A főtisztelendő dunántuli helv. hitv. egyh kerületnek közgyűlése elé terjesztett véleményes jelentése nevezett egyházkerület esperesi karának arról: mikép lehetne a közös segélypénztárt (domestica) legczélszerűbb módon s legbiztosabb alapon létesíteni?

Alólírottak — mint a ft. dunántuli helv. hitv. egyh.-kerületnek esperesi kara — nevezett egyh.-kerület 1870-ik évi okt. 17—20-dik napjain sz. k. R.-Komárom városában tartott közgyűlése jkönyvének 224-ik

sz. a. határozattal megbizattunk; adjunk véleményes jelentést arról, mikép lehetne a ref. egyetemes tanügyi-bizottság 1869. évi jkönyvének 21. számában látható — az egyh.-kerületi közös segélypénztárnak előállítására irányzott ohajtásnak és javaslatnak eleget tenni? mikép lehetne a közös segélypénztárt legcélszerűbb módon és legbiztosabb alapon létrehozni?

Megbizatásunknak eleget teendők, mindenek előtt a közös segélypénztár föllállításának szükségességét emeljük ki. Minden nemzetnek példaszó gyűjteményében föltalálható ezen életbölcészeti maxima: „Segíts magadon, Isten is megsegít“ . . . de tekintve a viharos multból szerzett keserű tapasztalatokat, a rózsásnak épen nem nevezhető jelent, s a hazánkban is megindult ultramontán mozgalmaknak lehető következéseire gondolva fölemelő kilátásokkal egyáltalában nem kecsegtető jövőt: senkire sem alkalmazható inkább ama példaszó, mint a magyar prot. keresztyén egyházra, mely kizárólag önerejére támaszkodva — mégpedig vihar csapások alatt — emelkedett, s mint a pálma a reánehezedett tehernek sulya alatt növekedett. Saját erőnk tartott fenn eddig s az alkotmányos aerában is oda mutat minden jel, hogy az fog fönn tartani jövőre is, nem pedig a külről jövő támogatás. A valódi protestáns autonomiának önerejére támaszkodás volt és leendő éltető eleme. Az államsegélyt is csak azon határvonalig menve szabad elfogadnunk, ameddig menéssel, egyházi és iskolai önkormányzatunk nincs veszélyeztetve. S mert anyagi erőben úgy, mint a szellemi erő forrását képező lelkesedésben megfogytakozott a magyar protestáns egyház, a szükségletek pedig naponként szaporodnak, s fedezhetősök az anyagi erőnek nagyobb mértékét szükségeli — mint a minő felett eddig rendelkezhattünk, csak örömmel üdvözölhetjük, hogy végre köztünk is megpendített a közös segélypénztár' föllállításának eszméje, mert ha ezt az apostoli szent lelkesedés fölkarolja, a kivitelbeni erély megtestesíti, oly anyagi erőforrást nyitunk meg általa, melyből egyházi és iskolai szükségleteink fedezhetők lesznek.

Szükségessé teszi-é pénztárnak föllállítását:

1. a csapások által sujtott s általában — önhibájok nélkül elszegényedett, lélek számban — anyagi erőben aláhanyatlott, egyházi és iskolai szükségleteiket saját erejükre támaszkodva fedezni többé nem képes egyházainknak segélyezése, különös tekintettel azon egyházainkra, melyek az alakulásnak nehézségeivel küzdenek, s méginkább azokra, melyek idegen felekezetek és nemzetiségek közé ékelvék s magokra hagyatva az evangéliom jőtevő világosságának kialvását megakadályozni, vagy nemzetiségöket fenntartani nem képesek, s csak közös erővel támogatás által menthetők meg a más felekezetbe vagy nemzetiségbe olvadás veszélyétől. Segélyezendők azon egyházaink is, melyek iskolájakat az 1868: XXXVIII. t. cikkben kijelölt föltételeknek megfelelőleg átalakítani s föl-

szerelni legnagyobb erő feszítésök mellett sem képesek, hogy így a magyar protestáns egyház — melynek legnagyobb dicsőségét iskolái s ezekben a virágzásnak viszonyaink közt lehető magaslatára fölemelt népnevelés képezték, e dicsőségét jövőre is fenntarthassa, s azon egyenlőtlen erővel folytatott versenyben, — melyet az állam a községi iskolák föllállításával előidézett — túl ne szárnyaltassék, hanem mint eddig — úgy ezután is előljárjon a versenytéren az észszerű haladásnak lobogójával.

2. a tanítók fizetésének javítása, legalább is 400 frt évi illetményre fölemelése, hogy az egyház veteményes kertei az iskolák szakavatott egyének által gondoztassanak. A szolgálatra alkalmatlanná vált: elnyomorodott vagy elaggott tanítóknak nyugdíjazása, a tanítói özvegyeknek és árváknak segélyezése.

3. Közép- és felső-iskoláinkban a tanári fizetéseknek emelése, tanárainknak az állam hasonló iskoláiban működő tanárokkal legalább is egyenlőn, de ha lehető, még jobban díjazása, hogy így a legjobb tanerőket meglehessen tartani és nyerni, mert csak így tarthatjuk fenn iskoláinkat azon magaslaton, melyen azok más tanintézetek fölött hajdan állottak.

4. Szegényebb egyházainkban a megélhetést sem biztosító csekély fizetés mellett nyomorgó — vagy csapás által lesújtott lelkészeknek segélyezése, úgy szinte az évekig szolgált — de önhibájok nélkül rendes lelkészi állomást nem nyerhetett káplánoknak jobb fizetéssel ellátása, s annyival inkább, mert a mostani szabadválasztási rendszer mellett nem fognak ritkaságok közé tartozni a 10—20 éves káplánok, s a rendes lelkészi állomást nem nyerhetésnek épen azok lesznek leginkább kitéve, kikben legtöbb az önérzet.

Ha semmi egyéb szükségessé nem tenné is a közös segélypénztárnak föllállítását, már maga — a rosszul díjazott lelkészi államásokon működő lelkészek, úgy szinte a hosszas szolgálat után is önhibájok nélkül rendes lelkészi állomást nem nyerhetett káplánok fizetésének javítása, a csekély fizetésökből segéd tartásra is képtelen elaggott lelkészeknek segéd tarthatásra képesítése, s ez által részökre a megélhetésnek biztosítása, és annak lehetővé tétele, hogy a lelkészek minden idejüket kizárólag hivataluknak — magas hivatásuk betölthetésére szentelhessék — multhatlanul szükségessé teszi azt. A föllállításnak elodázása esetén még a magyar prot. egyháznak legdrágább s méltán legföltettebb kincse az autonomia is veszélyezve leend, mert hiányozni fognak azon éber és lelkes örök, kikben nem csak szent lelkesedés és akaraterő — hanem hivatottság és képesség is van annak megvédelmezésére. A történelem igazolja, hogy a protestáns papság az emberiség szellemi életének emeléseért, a közszabadság templomának fölepíthetése és védelmezéseért, a

valódi alkotmányosság fenntarthatásáért, az emberiség elidegeníthetlen jogaiért, s a lelkiismeret szabadságaért folyt nehéz küzdelmekben mindig első sorban harczolt, nem ugyan a test — hanem a szellem fegyvereivel, mert az ő fegyverei nem testiek . . . . s a kivivott győzelem után, mikor a jutalom osztásnál kellett volna jelentkezni, szerényen félrevonult, s ha feledve lön: jutalmát föltalálta öntudatában, mert más jutalomra nem is számított. Ismeretes a legközelebbi patentalis időszakból is a magyar prot és főleg a helv. hitvalló lelkészi karnak a megtámadott protés autonómia védelmezésében kitüntetett erélyes, férfias, sem döbbenések, sem fényes ígéretek által meg nem tántoríthatott kitartása, mondhatnók tömeges föllépése. De ez a papság nem a jelenkornak emlőin, nem a most uralkodó — az ifjuságnak szívét és lelkét megmérgező, abból minden jó szent igaz és nemes iránti lelkesedést s áldozatkésztséget kiirtó elveknek befolyása alatt növekedett. A pápens elleni küzdelmet ingadozás nélkül végig harczolt lelkészek a szellemi tábornak azon régi gárdájából valók, mely meghal — ha kell, de meg nem adja magát soha! Lesznek-e majd a jövőnek ily kitartó, vissza nem döbbsenhető — meg nem vásárolható harczosai? Az a szent lobogó, melynek védelmezésében dicsőült meg a Bocskay — Bethlen — Rákóczy korszak, mely alatt kivivott győzelem nem csak a lelkiismeretnek — hanem a nemzetnek szabadságát is s vele alkotmányos életét megmentette és így az ország alkotmánya biztosításának is diadalünnepe volt, a mely lobogó alatt kizárólag szellemi fegyverekkel vívott sereg a közel mult patentalis korszakban a nyers erő felett diadalmaskodott lelki erő fényes győzelmének nagyszerű — a holt csontokba is életet árasztó látványát tárta föl a nemzet előtt, s mig egy felől éreztette a hatalommal, hogy a lelki erő fölötte áll a szuronyok százezreinek, másfelől a benne rejlő erő öntudatára ébresztvén a nemzetet — ez előtt is fölnyitotta újra az alkotmányos élet kapuit: ez a szent lobogó nem fog-e elesni, ha majd hiányoznak azok, kikben van akarat és erő annak magosan lobogtatására s a legválságosabb időkben is megvédelmezésére. Ne feledjük, hogy materialisticus korban élünk. A most felnövő ifjuság oly elveket sziv be, melyek anyagi érdekek szolgálatába hajtják. Korunk nem a közjóért önfeláldozásra is kész bajnokokat teremtő magos eszmék kora. Most a Báálnak emelnek oltárokat, Mammonoknak viszik az áldozatot. Az elvtagadás, a meggyőződésnek áruba bocsátása bűnül sem tekintetik, sőt érdem, melyre jutalom vár. Egy tekintet a körülünk zsiabongó életre vetve, meggyőzhet erről mindenkiket. A 48 előtti s alatti korszaknak testben öregedő — de szellemben fiatal lelkesei küzdenek most azon eszmékért, melyek hajdan az ifjuságot lelkesítették, — s az ifjuság? hideg számítással csatlakozik oda, hova csatlakozása utat nyit előtte hivatalhoz, világ szerinti előmenetelhez. Nem az eszmékért lelkesedésnek, hanem az egyiptomi husos fazekak

utánni sóvárgásnak korszaka ez. Csuda-e aztán, ha ily irányzat mellett az igazságnak örök eszméiért harcolásra hivatott szellemi tábor: a protestáns lelkészi kar világ szerinti jutalmat nem ígérhetvén, a töviskorona alá kevés ujoncot kap? Csuda-é, ha azon ur helyett, mely gályapadra s golgothára vezethet, inkább választja az ifjuság azon utat, mely rózsákon át viszi s emeli a világi hatalom fénypolcaira? A protestáns főiskolákból is világi pályára lépnek a kitünőségek, csak kivételesen találkozik egy kettő, kit vagy a hajlam, vagy tán a szüleitől a lelkészi pályai iránt átöröklött vonzalom a lelkészi pályára készülők közé s így azon országban vezet, mely nem e világból való! Átalábanvéve évről-évre kevesbedik a prot. lelkészi pályára lépőknek száma. Azon egyh.-kerületi határozatot, mely a lelkészi vizsgáknak szigorítását elrendeli, a lelkészjelölteknek hiánya miatt nem lehet életbe léptetni, és így nem csak a kellő szám hiányzik, hanem a lelkészi kar által képviselt szellemi erőnek mértéke is folytonosan s döbrentő mérvben száll alá! Intő jelek, melyek bajt jeleznek, s fölhevítik mintegy a kormányzó testületet, hogy tagjai videant, ne quid detrimenti ecclesia capiat! Ha a lelki örök nem csak számban, hanem lélekerőben is megfogyatkoznak, ha most — mikor annyi és gazdagabban jövedelmező, e mellett főlebb emelkedhetésre is kilátást nyitó pálya nyílik meg azon új nemzedék előtt, mely anyagi érdekeket kergető irányt vett a mostani korszellemtől — csak az lesz lelkésszé, ki már más pályára tehetség és képesség hiánya miatt nem léphet, a lelkészi pályára még ezt is nem az egyház szolgálatára hívó benső szózat — nem az isteni dolgok iránti szent lelkesedés vezérel, hanem a megélhetés — a kenyérkereset hajója: nem félhetjük-e akkor és méltán az autonómiát? Ismétlem, intő jelek állnak előttünk, melyek komolyan figyelmeztetnek arra hogy a lelki Sion hivatott — védelemre képes örök nélkül marad, ha a szolgálatról is szolgálati hűséggel nem hozatik arányba a jutalom. S látunk-e ezen cél-féle irányzatot? Korán sem. Az élet szükségai folytonosan szaporodnak, s azok kielégíthetése az általános drágulás mellett évről-évre több költségbe kerül. S e szükségleteknek és drágulásnak megfelelőleg emeltettek-e a lelkészi fizetések? Nem állanak-e még most is ott, hol 300 év előtt állottak, mikor kevesebb szükséglet s az is olcsóbban volt kielégíthető! És ha még ott állának! Ha a minnek fizetésére az ősök századokkal ezelőtt kötelezték magokat, azt az utódok oly lélekismeretesen adnák meg, a mint megadták ősök! Ha az államterhek alatt görnyedő, de azokat le nem rázható polgár — mint egyház tag ott nem akarna szabadulni a már most nem kedves — hanem unott teher alól, a hol azt legkönnyebben teheti: az egyházi téren! A lelkészek anyagi helyzete javulás helyett folytonosan rosszabbá válik. Dijjelevelek nominalis értékkel bírnak csak, realis értékeket elvesztették, mint devalvatio előestjén a bankjegyek. A hiveknek nevezett egyháztagok annyit,

akkor és oly minőségben adnak egyházi hivatalnokaiknak, amennyit — a mikor és a mily minőségben akarnak. A közmunka oly rosszul s annyira nem kellő időben teljesítettik, hogy több belőle a kár, mint a haszon. A középületek elhanyagolva, beomlással s a bennlakót agyoncsapással fenyegetődznek. Ily leverő — elkedvetlenítő körülmények közt is a szellemi tábornak régi gárdája, a pátensnek tűzpróbáján diadallal átment lelkészi kar szolgál becsületesen, önmegtagadással . . . . . nem a jutalomért, mely nem adatik; nem is az elismerésért — melyben nem részesül, hanem az ügynek szentségeért. Szolgál, mint a Jézus Kr. hű vitéze, fölveszi hős lélekkel nagy mesterének sulyos keresztyét, s lemondván a világnak más életpályákon kínálózó előnyeiről, önfeláldozásra is készen követi az urat, ki rá nézve ut, élet és igazság. De lesz-e majd a nyomába lépő nemzedék — főleg ha anyagi helyzete javulás helyett folytonosan rosszabbá válik — lesz-e oly buzgó vallása — hivatala és az egyháznak szent ügye iránt? lesz-e oly önmegtagadó bajnoka egyháza közügyeinek, lesz-e oly elszánt, önfeláldozásra is kész harcos az autonomia védelmében és oly vigyázó őr a lelki Sionon a minő volt az eddigi s a minő még a jelenlegi? Sokszor halljuk, hogy minden embernek van árja, a melyen megvehető, csak a protestáns papságnak nem volt még eddig, de kérdés: nem leendő-e majd a jövőben? Ha korunknak materialisticus irányzatát; a tehetségeknek a papi pályáról visszavonulását, a theologiai pályán levőknek nem csak számban, hanem értelmi sulyban is fogyatkozását mérlegbe vetjük, visszadöbbenünk a föltett kérdések előtt, s nem merünk azokra feleletet adni. A baj megvan, orvoslásra vár, s mert csakis anyagi erő által orvosolható — az pedig hiányzik: szükség megragadnunk az anyagi erő előteremthetésének minden eszközét, s így föl kell állítanunk az egyh. kerületi közös segélypénztárt is, melyből a szükölködő egyházak segélyezésén, iskoláinknak a jelen kor igényeinek megfelelő magaslatra emelésén, a tanítók s tanároknak áldón ható tevékenységökkel arányban álló díjazásán s nyugdíjazásán kívül a meg élhetést sem biztosítólag javadalmazott lelkészek fizetésének emelését, segédle kész tartásra szorult beteg vagy elaggott lelkészekre nézve a segédle kész tarthatását, a tanári tanítói és lelkészi özvegyeknek s árváknak a koldusbothoz folyamodás ellen biztosítását kell lehetővé tennünk és eszközölnünk.

Szükséges volna hát az egyh.-kerületi közös segélypénztárnak föllállítása, sőt többet mondunk: üdvös volna még ezen kívül minden egyh. megyében sőt az egyes egyházakban is állítani (a mint hogy nálunk sokkal prakticusabb ágostai hitv. keresztyén testvereink már mindezeket fölis állították, s vannak az egyetemesen kívül egyh. kerületi, egyh. megyei, sőt egyes — főleg városi — egyházaikban helyi segélypénztáraik is). Nem is hiszem, hogy találkozzék értelmes protestáns ember, ki e pénztárak föllállításának szükségességét elvileg el ne ismerné, de mert

itt az elvileg szükségesül elismert pénztárnak legbiztosabb alapon, legcélszerűbb módon létrehozása a földolog, s ha valahol úgy itt ad értéket a gyakorlati megtestesítés az elméletnek, s mi is azon megtisztelő megbízást nyertük a főt. egyh.-kerületi gyűléstől, hogy a megpendített életre való eszmének mikép lehető megtestesítéséről adjunk véleményt, e megbízásunknak eleget teendők, következőkben terjesztjük be a köztünk higgadt megfontolás s a tárgynak minden oldalról lett megvitatása után fölmerült véleményeket :

1. Követelnünk lehet, és mert lehet, követelnünk is kell, hogy míg van oly egyház hazánkban, mely bármi néven nevezendő, bármely cím alatt s bár mikor adott — de álladalmi javadalmazásban részesül — minő például a római hitű, sulypontját a hazán kívül helyezett egyház — ; miután a protestáns egyház tagjai legalább is oly hű gyermekei a hazának, minők a javadalmazott egyháznak tagjai, a protestáns egyház is hiveinek száma és birtokához arányosított hasonló javadalmazásban részesítsék.

2. Az évenként adatni szokott államsegély tőkésítessék, s csak is — bár mérsékelt — kamatra osztassék ki kölcsön a segélyezendő egyházak között, mert az olcsó kamatra nyert kölcsön is segély, ez által is segítve leendő égető szükségeiken, s ingyenes manna hullás által nem szoktattnak el a tevékenységtől, kiadásaik fedezhetéseért szükségelt költségeiknek önerejükkel előteremtésére törekvéstől. A közös segélypénztár tőkéjének előteremtéséhez e tőkésítéssel le lehet tenni az alapot. Később majd — az alaptőkének növekedése után — lehet úgy intézkedni, hogy a tőke kamatának $\frac{3}{4}$ -de kegyadományképp kiosztassék, s csak a kamatnak egy negyede csatoltassék a tőkéhez.

3. Az államsegélynek csak is kamatoztatás végett kiosztásával teremtett tőkealap növeltessék birtokaránylagos egyházi adónak ezen célra leendő kivetése által, s ez legyen épen az első uttörés az egyházi adónak birtokarány szerint leendő kivetéséhez. Lehetne-e szent célra minden hold birtok után 1 krajcár évi adót kivetni, az iparosokra és kereskedőkre pedig ennek megfelelő aránylagos összeget.

4. Ha az adókivetést az egyházmegyéknek többsége nem fogadná el, azon esetre szószékből a hivekhez intézett előleges buzdítás — áldozat hozatalra föllekesítő szónoklat után évenként fizetendő összegnek önkéntes megajánlására kell fölhipni az egyház tagokat, Ágostai hitvalló keresztyén testvéreink azon az uton már is bámulatra ragadó eredményeket értek el. Van virágzó egyetemes s ezen kívül vannak folytonosan erősbülő, áldó hatásukat évről-évre szélesebb körben és nagyobb mérvben éreztető egyházkerületi, egyházmegyei, s helyi egyházi segélypénztáraik. Több helyi egyházban s főleg a városiakban oly tőkét teremtettek

már elő ezen az uton, melynek jövedelméből rendkívüli szükségleteiket teljesen fedezhetik.

Helyi segélypénztárak előteremtéséről nálunk is minden egyháznak s kiválólág a városiaknak kellene gondoskodniok, mert leginkább városi egyházaink azok, melyek fölbomlással, széthullással fenyegető állapotban vannak.

A segélypénztár fölállításának szükségességét kimutató s előteremtésének mikéntjét tárgyazó ezen véleményes jelentésünket beterjesztve, mély tisztelettel vagyunk Pápán 1872. máj. 27-én a főtisztelendő egyh. kerületi gyűlésnek aláztos szolgálai: Pap Gábor veszprémi esperes — mint ez alkalommal fölkért jegyző. Nagy János borsi esperes. Vály Lajos komáromi esperes. Décsy Bálint tatai esperes. stb. stb.

2.

Báthory Gábor dunamelléki volt református helyettes szuperintendens emlékezete s egy hivatalos irata a pátensügyben.

Folyó évi november hó 2-dikán egy 75 évre terjedt s a magyar reformált egyház körében sok tekintetben nevezetes élet fáklója aluvék ki, rövid szenvedés után nagy hirtelenséggel. Báthory Gábort értem, aki a nagykőrösi derék egyháznak harmadfél évtizeden keresztül lelkipásztora, a kecskeméti egyházmegyének főesperestje, a dunamelléki egyházkerületnek főjegyzője és helyettes szuperintendense volt, végre pedig nyugalmazott miniszteri tanácsos vala. Reá is tökéletesen illik az, amit Sinay Miklósról a sírirat oly szépen mond: „ante vero quam portum conspiciere potuisset, tristes expertus vicissitudines.“

Báthory Gábor élethajója ellen is vihar támadt, mégpedig kemény vihar, mielőtt a halálnak csendes révéhez közeledett volna. Reá, ha a pátensügy közbe nem jő, vagy annak mezején a rendkívüli sujjos helyzetben nem azt teszi amit tett, nagy valószínűséggel a szuperintendensi diszes tiszt vár, így pedig nem csak népszerűségét elvesztette, hanem egyházi közhivatalaitól sőt hiven szeretett lelkipásztori tisztétől is megválni kényszerült.

E sorok írója ősmerte Báthory Gábort, de minden tekintetben teljesen független volt ő tőle s most sincs semmi mi az ő neve és emlékezete tekintetében részrehajlásra inditaná; de az igazságíránti tántoríthatlan hűségneél fogva bátran kimeri mondani, hogy a közvélemény Báthory Gábor iránt nem volt egészen igazságos; ő nem érdemelte meg azon sorsot, amely reá élte végszakában várakozott.

Nem akarjuk megelőzni a történetírást, de határozott meggyőződésünk, hogy ha az, feladatához igazán hű leend, úgy amint azt C i c e r o oly szépen és helyesen mondja: „quis nescit primam esse historiae legem, ne quid falsi dicere audeat, deinde ne quid veri non audeat, ne qua suspicio gratiae sit in scribendo, ne qua simultatis“: akkor amint egy részről a patens elleni küzdelmet és annak hőseit épen nem a mai vagy 1859—60-i közvélemény világitásában fogja felmutatni, úgy másrésről Báthory Gábor emlékezetének is igazságot szolgáltatand.

Most hadd álljon itt Báthory Gábornak azon történelmi becsű hivatalos irata, amelyet ő épen a patens ügyében a budai cs. k. Helytartóság alelnökéhez Cseh Eduardhoz intézett.

Méltóságos cs. k. helytartósági Alelnök ur!

Alig indítottam utnak e folyó 1859-dik évi november 29-dikén 974-dik szám alatt kelt azon hivatalos levelemet, melyben, hogy december hava 12-dikén, közgyűlés szándékoltatik tartatni Pesten, kötelességből bejelentettem, midőn egypár óra mulva megérkezett hivatalomhoz Méltóságodnak 1859. november 27. 6566. sz. a. elnöki intézménye, mely épen ezen tartandó gyűlés érdemében intéztetett hozzám és egyenes nyilatkozatra szólít fel az iránt, vajjon a folyó 1859 dik évi szeptember első napján kiadott nyilt parancs 26-dik §-ában nevezett és kijelölt hat esprestségek, u. m kecskeméti, pesti, solti, vértesaljai, tatai, heves-nagykunsági hivattak-e egybe? ellenesetben a közgyűlés tartásának elmarádása rendeltetik; sokszorosan kötelezettnek érzem magamat e tárgyra vonatkozólag leplezetlenül, nyiltan és úgy nyilatkozni, mint ki a protestáns közvéleményt, hangulatot merőben tudom és tökéletesen felfogtam.

Valamint egyrészt az egyetemes birodalmi protestánság általánosan és öszhangzólag hiszi vallja és elősmeri, hogy Ő cs. kir. apostoli Felsegének akarátja, boldogítani akaró szándéka legtisztább volt a szeptember 1-jén kelt cs. nyilt parancs kiadásában, megnyugtadni akarván egyházilag a három milliót számláló protestánságot: úgy másrészt kétségenkívül áll, hogy a szeptember 2-dikán kiadott vallás és közoktatási miniszteri magas rendelet, a protesztánság köz ohajtásával és kívánatával messzünnen sem találkozott. Különösen sujjos hatást és elkeseredést idéző azon szabály, mely az eddigi egyházkerületeket uj felosztás alá helyezi, több részekre szakítja, eddig nem létezett uj egyházkerületeket állít elő, mi által az évszázadokon keresztül egymással lelki és egyházi egybeköttetésben állott egyházakat egymástól külön választja, a közös áldozattétel által létre jött alapítványokat megcsonkítja, bénákká, hatáslanokká teszi, az ezek alapján nyugvó és felemelkedett tanintézeteket megszűnéssel, rombadőléssel fenyegeti. Ezen rendelet különösen megrehezitette az egyházi főnököknek, az illető szuperintendenseknek hely-

zetét, foglalkozását, másokét mellőzve, legközelebről csak a magamét adom elő.

Engemet ezelőtt 5 és fél évvel a dunamelléki helvéthitvallásu egyházkerületben létező nyolc következő, névszerint: kecskeméti, pesti, solti, vértessaljai, tolnai, külső somogyi, alsó és felső baranyai esperestségeknek közbizalma és öszvehangzó szavazata helyzetetett mostani állásomra, e helyettes szuperintendensi hivatalra, oly lekötelezettséggel, hogy az időközben eső ügyeket, magam belátása szerint lelkiismeretesen végzem el, de a nagyobb fontosságú tárgyakat, a koronként öszvehivandó közgyűlés elébe terjesztem és közös vélemény és megállapodás következtében intéztem el. Továbbá, hogy a fenálló papi törvényeket, egyházkerületi rendszabályokat mind magam hiven megőrizem, mind mások által megőriztetem, azon papi törvényeket, melyekről az ő cs. k. apostoli Felsége legmagasabb szózata által ujlag szentesített 1790. XXVI. t. c. 4. §-a ezt mondja: *Canones suo modo conditi, in quorum actuali usu existunt, neque per dicasterialia mandata nec per regias resolutiones possint alterari.* Azon papi törvényeket, melyek közül a dunamelléki egyházkerületet legközelebről érdeklő komjáti kánonok 1-ső klassisa XIV-dik kánona ezt parancsolja: „*inhibendum est ne quis alienos fines usurpet aut transcendat episcopum collegam suum aut usurpet alterius plebes sine ejus petitu, quia inde caetera omnia mala generantur.*“

Ily módoni választás, ily leköteleztetés ily papi törvények mellett képzelhető, mely hivatalos kötelességek öszveütközése áll elő akkor, midőn egyrészt a budai nagyméltóságú cs. k. Helytartóság legközelebb érkezett 1859. nov. 27. 6566. sz. a. elnöki intézménye szerint azt követeli tőlem, hogy a tartandó egyházkerületi közgyűlést a cs. k. nyiltparancs XVI-dik §-ában kijelölt hat esperestség, névszerint: kecskeméti, pesti, solti, vértessaljai, t a t a i, h e v e s - n a g y k u n s á g i képviselje, melyek közül a tatai esperestséghez a dunántuli egyházkerület tartja tökéletes jogát és ő maga is azon egyházkerületben leendő megmaradását nyilvánította, midőn Pápán, az október 17-dikén tartott közgyűlésen megjelent: a heves-nagykunságít pedig a tiszántuli egyházkerület tartja sajátjának, mely maga is, mind esperesti gyűlése, mind egyes egyházai, egyes presbytériumai által épen így nyilatkozott és a Debreczenben, október 8-dikán tartott közgyűlésben résztvett, mely két utóbbi esperestség az én h. szuperintendensi választásomban bé nem folyván, engem egyházi kormányzójának el nem ismer, folytonosan azoktól várja és fogadja el a rendeleteket, kiket ő az egyházi kormányzattal megbízott; másrészt azon esperestségek és azok kobelevelében lakó tekintélyes egyének hivanak fel a közgyűlés tartására, melyek és akik ezen egyházi főhivatal kormányára emeltek, mely esperestségek közül bár négy, névszerint a tolnai, külső somogyi, felső baranyai az ujonnan szervezendő pápai az alsó ba-

ranyai, az ujonnan alakulandó szivaczi új egyházkerületekhez tartozandóknak nyilvánítottak rendeletileg, de ezek az évszázados kapocs szétbomlásával, ezen egyházkerület testétől elszakíttatni semmiképen nem akarnak, melyekhez más egyéb egyházkerületek semmi jogukat nem tartják sőt ezeket sajátjaiknak elősmerni vonakodnak s ha ezen kerület kormánya alól kivétetnek kormány nélküliek maradnak, ohajtják a testvériesen egybeforrt esperestségekkel karöltve tartandó gyűléskedést, hogy ottan ünnepélyesen és hivatalosan megérthessék azon magas helyről érkezett újabb intézkedéseket, melyek reájok vonatkozólag rendeltettek és ez érdemben saját véleményöket nyilváníthassák.

Ily közohajtás következtében szándékoltatik közgyűlés tartatni Pesten, december 12-dikén a dunamelléki reformált egyházkerület részéről a kecskeméti, pesti, solti, vértessaljai, külső somogyi, tolnai, alsó és felső baranyai esperestségek részvételével a régi alakban azon reménytől támogattatva, hogy miután a szeptember 1-jén kelt cs. k. nyiltparancs kelte után, az ágostai és helvéthitvallású felekezetek részéről ily nemű közgyűlések tartattak október és november havakban Késmárkon, Sopronban, Debrecenben, Pápán, Miskolcon: ugyanilyen lépése ezen egyházkerületnek Pesten nehézségre nem fog találni s nem fog elzáratni az út és mód egy több mint 300,000 lélekből álló testület előtt, hogy ha mást nem tehet, köz névvel egy legalázatosabb kérelmet nyujthasson legkegyelmesebb és legigazságosabb Fejedelméhez, kihez bajai között bizalomteljesen fordulni és kitől bajai között épen ily bizalomteljesen vigasztalást nyerni megszokta.

Midőn e fentírottakat, ezzel egybefoglalva az egyházkerület és magam nehéz állását, Méltóságodnak s ezzel együtt a magas kormánynak figyelmébe ajánlani bátorkodom, kitünő szokott tisztelettel vagyok Nagy-Körösön, 1859. december 2-dikán

Méltóságodnak

alázatos szolgálója

Báthori Gábor

helvéthitvallású h. szuperintendens.

E levél tartalmából még nyilván van, hogy ennek írásakor Báthori Gábor is épen oly híve volt az autonomiának mint bármelyik tisztvárosa. Voltaképen nem is lett ő hűtelen az iránt későbbben sem. Miben állott tehát hibája vagy inkább szerencsétlensége? Lássunk röviden néhány felvilágosító ténytet!

Mindjárt a pátens megjelenése után Báthory Gábor Pestre ment, értekezletet tartott és abban minden áron közgyűlés-tartást sürgetett. De csak egyedül maga volt e nézetén, tizenegyen a gyűléstartás ellen nyilatkoztak.

Miután már több kerületek megtartották gyűléseiket, a dunamelléki vezérférfinak is egy Pesten tartott értekezletökben elhatározták a gyű-

léstartást s ennek napját December 12-dikére kitűzték. Ezt a gyűlést Báthory valósággal ki is hirdette, öszvehivta és pedig pátenis ellenesen, mert a gyűlés autonom alkotó tagjait, az eddigi traktusokat hívta öszve.

Ezen gyűlés megtartását a kormány, Báthoryhoz küldött rendeletében tüstént betiltotta.

Ezen betiltásra irta válaszul Báthory a fent közlött levelet. Ámde erre azonnal megérkezett a kormány felelete s a főherczeg kormányzó nevében újból tiltatik a gyűléstartás s Báthory tétetvén mindenről felelőssé, oda utasittatik, hogy a gyűléstartást t ü s t é n t vonja vissza.

Ekkor tette Báthory azon szerencsétlen következésü lépést, hogy személyesen rögtön felment Budára, hogy a kormánynál a gyűlés tarthatást kieszközölje. Itt őt rendkívül elrémítették, hogy t. i. szertelen izgatások folytán borzasztó néptömeg lesz becsődítve Pestre, ily jelszóval: vallásunkat el akarják venni, pápistákká akarnak tenni, vérünket életünket stb. hitünkért! igen hihető, mondák Báthorynak, hogy véron-tás is fog lenni s mindezekért egyedül ő maga a felelős!

Báthory nem volt a bátor, elszánt vagy épen vakmerő emberek egyike, sőt már természettel tartózkodó és félnék volt ő; olyan sem volt, aki holmi jezsuitai fogásokkal, force-okkal, kigyói ravaszszággal ki tudott volna csuszni a törből. Amint a kormány által az említett módon személyesen elrémített, nem volt többé reávehető a gyűlés megtartására.

Még az nap estve tartott értekezleten mindent elkövetett ő, hogy az illetőket a gyűlés meg nem tartására reábirja; de már ezek sem engedtek, nem tágitottak semmit; a Báthory őszinte kérelmei egyáltalában nem gyakoroltak és nem is gyakorolhattak reájok olyan hatást, mint ő reá a kormány rémitései. Másrésről az is nyilván van, hogy Báthory maga, azon férfaktól, akik most elvégre oly erélyesen sürgették a gyűléstartást, teljességgel nem várta és nem remélte azt, hogy őt a válság és vész idején kellően gyámolítani és védelmezni fogják. Nem bizott bennök s magát s csak egyedül magát a vész eleibe hidegen kiteszittatva érezte.

Egy álmatlan éjszaka után arra határozta magát Báthory, hogy a gyűlést csakugyan visszahívja. Visszahívó leveleit még Pesten rögtön megírta, postára tétette s erről az illető értekezletli tagokat azonnal értesítette.

Nemsokára négyen az értekezletli tagok közül szállására mentek, vele kemény szóvitába elegyedtek, őt „rágalmazták, gyanusították.“ Ekkor maga Báthory megígérte nekik, hogy helyettes szuperintendensi hivatalát leteszi. Ezen ígérteét be is váltotta, sőt letette egy uttal főjegyzői és főesperesti hivatalait is.

Most következett több tekintélyes egyéneknek s köröknek, mondhatni magának az akkori közvéleménynek is kiméretlen ítélete s méltatlan bosszuállása Báthory ellen. Mindjárt lemondása után „hitehagyottnak, katolikusokkal cimborálónak, kormánynyalszövetkezőnek“ gunyolták és híresztelték őt. Nem lehetett már nyugodtan nagy-kőrösi lelkészi hivatalában sem; ide is elhatott ellenségeinek üldözése és bosszuállása. Kénytelen volt tehát menekülni. A kormány egész készséggel vette őt pártfogása alá, s a vallás és nevelésügyi miniszteriumhoz diszes hivatalra nevezte ki.

Ezen helyzetéről ön maga így ír a többek között: „Én örömet megletem volna félrevonulva egyszerű lelkészi állásomon, csak lehettem volna olyan nyugalomban milyenben 24 évet eltöltöttem. De ezt megháboríták emissariusaik, minden rágalmat, hazugságot felhasználva ellenem, milyenek pl. hogy magam vallásomat változtattam s hivatást is azon vallásra akarom átvinni. Ilyén emberek között, ily helyzetben lenni tovább nem lehetett; fel kellett hát használnom e kedvező alkalmát a szabadulásnak és amire az ez előtti állapotban hajlandó nem lettem volna, mostani körülményeim között hajlandóvá kellett lennem“ stb.

Megjegyezhetjük még, hogy többrendbeli hirlapoknak azon közleményét 1859 végén, mintha Báthory egyenesen a páténsre támaszkodva és hivatkozva hirdette volna vissza a gyűlést, maga Báthory alaptalanak, mysztifikátzionnak nyilvánította, mert ő, visszahívó levelében, a páténsre teljességgel nem hivatkozott.

Aki a körülményeket kellően figyelembe veszi és elfogulatlanul mérlegeli, az kétségenkívül meg fog győződni afelől, hogy Báthorynak mint szuperintendensnek s gyűlési elnöknek helyzete rendkívül sűjjes volt; sűjösabb mint bármelyik tisztársáé a hazában. Ő nem mondhatta azt mit némelyik kollegája mondott, hogy t. i. miként nem hirdette, ugy vissza sem vonhatja a gyűlést, mert ennek megtartása egy előző gyűlés által hátróztatott el; Dunamellékén nem ez volt az eset. Ő körülötte semmiestre sem állottak oly nagyszámu és oly elszánt férfiak, mint pl. a tiszántuli szuperintendens körül. Emellett a sem magyar, sem protestáns városnak egyáltalában nem nevezhető Pesten, az osztrák katonák, politzajok s más efélék fészkeben, a fenforgott előzmények után megtartani egy ismételve keményen betiltott magyar református gyűlést, mindenestre nehezebb volt mint Debrecenben. Aminthogy amely gyűlés Pesten, december 12-dikén csakugyan megtartatott, az a mint mondják, csak templomban, éneklés és imádkozás tehát isteni tisztelet leple alatt tartathatott meg és pedig nagyon rövid időre.

Végre megjegyzem, hogy én mindezeket eredeti és közvetlen forrásokból irtam ugyan, de olyanokból amelyek eredetöknél és természetök-

nél fogva inkább mellette mint ellene szólnak Báthorynak. De hát nincs-e joga az ő nevének és emlékezetének is a kihallgattatáshoz ?

Annyit azonban az előadottak folytán bátran kimondhatónak vélek, hogy a dolgok elfogulatlan ösmerője nem fog könnyelműen követ vetni a Báthory Gábor sirjára.

3.

Méliusz Péter emlékezete

három század után.

Jelige: „A tanító Isten nélkül semmi.“
(Méliusz: Apocalypsis... Várad, 1568.)

I.

Mit Isten alkot földi okoskodás
És nagyravágyó zsarnoki szenvedély
Megrontja olykor s éj-sötétre
Válik a mennyből eredt verőfény.

A tiszta lelkek honja bünökbe fül,
A szent szabadság temploma elborul,
És benne csak bús rabbilincs zörg
S védtelen áldozatok jajognak.

Terhes sötétség ült a világ felett,
Halványon itt-ott füst-gomolyok közül
Reszketve egy-egy máglya gyúlt fel
Jós-sugarul a jövő derűhöz.

Feltörte mégis Luther az ősi könyv
Burkát, s új élet hajnalodó szakán
A hit, - s lelkiismeret szabadság
Szárnyainak kötelét le oldá;

Támaszta gyorsan fejledező tavaszt
A lelki ország nagy mezején, a hol
Uralg a gondolat királyul,
Tükre az isteni létnek, észnek;

Fennről patakzó mennyei nedv gyanánt
A tiszta vallást abba folyasztja szét,
Mely pezsgve hat, s a lelki embert
Átalakítja dicsőbb valóvá.

A földi érdek rabja ki volt előbb,
 A lélek, átlép egy magasabb, nemesb
 Gondolkodás s érzés körébe,
 Szíve kinyil szeretet lakává ;

Elméje messzebb föl, lefelé nyomoz,
 Ember-felében fölfedi a szabad
 Egyént, s jogának drága tükrét
 Védi önös kezek szennyporától

Kényszer nyügétől menten emelkedik
 Honjába hitnek hordva magában egy
 Oly templomot, mely láthatatlan
 Mint feje, — s abban imádja Istent.

II.

Igy lön hazánkban . . . . Folyt sebes árral a
 Tisztább vidékről isteni íge, szó,
 Bitor kezek mit raktak egykor
 Hangja előtt le a porba dőltek.

Dörgött Mohácsnál, — — — földrezuhant a hon
 Széthúllt fejének tört koronája is,
 Háromba tépve reszketének
 Tagjai, színe halálra vált már.

A földi gyógyszer nem segített. Csodás
 Véletlen! Ekkor nyújta a menny segélyt,
 Hit újítja s az égi gyógyszer
 Vette hazánk, — megerősíté az.

A templomokban nemzeti nyelv zeneg,
 Minden teremtés érti, megízleli
 Mit szólt az Isten lelke által
 Ó s új időben a látnokokhoz.

Zsoltárok édes hangjain énekel
 Véres csatákból fenmaradott öreg
 „A seregek Urához“ s onnan,
 Kér, kap is enyhületet sebére.

Buzgó nagyanyján csüng unokája, mert
 Zsoltári verset tőle tanul korán,

Ó évkor egy „Biztunk Te benned
Eleitől“-re nyil ajkuk önkényt.

Gyöngy olvasóját elveti a leány,
Képekre festett szenteket eltaszit,
Egy közbejáróját elégli
Töle könyörgi a tiszta szívet.

A lelkipásztor nem vonul el rideg
Zártkörbe, ember, férj, apa lesz megint,
Családot, alkot s nője karján
Szépre, nemesre fogékonyabb lesz.

Fölkél a porból, melybe aláztatott
A nép, király és szent papi jellegét
Egyházat alkotván felölti,
S szent jogarat kezel öntudattal.

• III.

Hit bajnokink közt fent magasan kitün,
Mint a szünetlen zöld koszorús fenyő,
Alakja Méliuszna k állván
Fönn a tetön tusakodva vésszel.

A róna tenger sík kebelén levő
Várost egészen elboritá tüze,
Azóta Debreczen világít,
Benne Sarepta olajja lángol.

A tiszta hitnek fém-elemét szive
Lángján feloldván ércz idegek gyanánt
Testébe szötte Hunniának
Hogy legyen általa törhetetlen.

Mit hős elődök vérveriték között
Kincsül szereztek s hoztak a honba be
Ó finomítá lelki fegyver, —
S védpaizsul a magyar kezébe.

Fény ér köt egygyé hércz sorokat belül,
Elv s nézet egység szívhez a szíveket:
Köz hitjel mint arany kapocsal
Füzte fajunk haladó fajokhoz.

Törvényt szab, alkot, bont, alapot szerez,
Majd láng beszéddel gyújt, nemesít, emel;
Ir és vitáz, s elméje lángját
Hordja a nyomda ezerfelé szét.

Hímes szavakkal kérte a nő kebelt
„Dajkálni“ Isten, hon, tudomány ügyet,
Szerezve gyöngyöt ékszerökbe
Túl ragyogót az idők homályán.

Mágócs s Enyingről hitt daliákat int :
Nem kard aczélból, nem vakító arany
Nyit utat a valódi nagyság
Pálma övezte magaslatához :

Öltsék tehát fel, melyet ad égi kéz
A lelki fegyvert, — éle előtt oszol
A földiség homálya, s Isten
Képe az ember egén ragyog fel.

Harmatja nélkül hervad, enyész a fű :
Hit nélkül a nép száraz anyag csupán,
Hit harmatát ő dúsan önté
S égi irányba simúlt mi kór volt.

Ám csalja látszat vajh! ki itéli el
A jó anyának rémületét, midőn
Fiának ajkáról letépi
A ragyogó poharat, — ha mérég :

Mint lelki pásztort, őt is ilyenszerű
Aggály s hevültség szállta, rohanta meg
Midőn telyes sziv és erővel
Védte a mit szeretett, — s megóvta.

Erdély egéről gyúlt fel egy „üstökös“ *)
Rémes világot szórva föl és alá,
A hit tornyában a harangok
Félre verődtek a zürzavarra.

*) Méliusz szava.

„Dávid Ferencz mért rázod a szirt talajt?
 — Rá Méliusznak lelke ekép dörög, —
 Mért törsz a mennybe lázas agygyal *)
 Sértve az isteni jobbon ülöt? “

A mig Kolosvár s tüzpredikátora
 Szemléli pusztán e m b e r i oldalát
 A „nagy titoknak“, — Debreczenben
 I s t e n i színe előtt borulnak.

Fenn s lenn nem egynek szeme világa a
 Kétely ködében tévedezett, sokan
 „Nád s szalmaszál“-ként **) hajladoztak
 Erre s amarra a föld s az ég közt.

Ért gabna-főként hulladozó öreg
 Könnyes szemekkel járt, panaszolva így:
 Ki költi fel porát a sirból
 Hogyha az Úr kibe hisz, nem él, — — por?

Nyelvén a szívnek, Szentiratok nyomán
 Zeng Méliusznak szirt kebeléből a
 Véd-szózat, ezrek állanak meg
 Mint a Sion hegye, uj erőben.

* * *

Nagy hosszú három század alatt, Magyar!
 Őr szellemid közt Méliusz is viraszt,
 Könyvet törölve, szívet edzve
 Adja tanácsul a nemzedéknek:

Ha élni kívánsz s jobb napokért esengsz
 Higj annak a ki életet áldozott
 Érted keresztben s e nagy ígét
 Hirdeti „hit, szeretet, reménység.“

Égő szivedben forrjon a hit heve;
 Tetteknek utján a szeretet vezér-
 Fényét kövesd; s üdv partra érend
 Üdvezítődbe vetett reményed.

Balogh Ferencz.

*) Dávid új tana hirdetése után 13 év mulva mint elmezavarodott halt el
 Déván 1579.

**) Méliusz kitétele.

4.

Emlékezés Méliusz Péterre s egy eddig nem ösmert adat ő felőle.

Debrecen városa legrégibb jegyzőkönyvében, az 1572-dik évről, a többek közt a következő beírást találjuk :

16. Decemb. 1572.

Honorabilis ac summa eruditione praeditus vir dominus Petrus Melius, pastor ecclesiae debrecinensis ac superintendens aliarum ecclesiarum hungaricalium partium regni inferiorum vigil antissimus, decima sexta die mensis decembris nocte praecedente hora undecima animam in manus Domini commendas vitam finiit. Qui die sequente non sine lacrymis multorum, hora secunda sub vesperum, comitante ingente catterva, in horto sepulturae ad orientem, in vertice collis majoris tumulo est conditus, quo ingens saxum involutum est.

Mire tehát e sorok a tisztelt közönség kezébe jutnak épen háromszáz éve lesz Méliusz Péter halálának. Ez az oka hogy felőle e füzetben ismételve emlékezünk : a debreceni ref. egyház és főiskola kebelében pedig, külön ünnepélyek is tartatnak Debrecen reformátori jellemű és érdemű nagy papjának emlékezetére.

A fentebb közlött teljes hitelű adatról tehát nyilván van, hogy Méliusz Péter a cegléd utcai temetőben, azon dombnak tetejében nyugszik a mely a ceglédutcai kapuval csaknem szemben, a kifelé menőre nézve egykissé jobbra esik. Már Tóth Ferenc is nyilván mondja : Tul a tiszai püspükek élete, Győr. 1812. 62-dik lapon : „Meholt Debrecenben, 1572. esztendőben, dec. 10-dikén (ez hibás, mert nyilván van amint láttuk, hogy a december 16-dik napját megelőzőtt éjjel, éjjél előtti 11 órakor, tehát vóltaképen december 15-dikének éjtszakáján hunyt el) és a cegléd utcai temetőben, mint ezt az ő sirköve most is mutatja, eltemettetett.“ Tóth Ferenc korában tehát, vagy is mintegy hatvan évvel ezelőtt, még felismerhető volt a Méliusz sirköve, vagyis vóltaképen nagy kőkoporsója, az „ingens saxum,“ mely az ő sírjára hengerítettett. Tóth Ferencnél korábban már Weszprémi is nyilván írja Méliuszról : in coemeterio suburbano extra portam cegledinam tumulatum fuisse monstrat lapis sepulcralis hodie dum superstes. Biogr. medic. 1774. 1. 106. A nevezett dombon ma is vehetők észre ily kőkoporsók, de már nagyon elmerülve s minden felismerhetése nélkül annak, hogy kinek hamvait jelölik.

Ámde az is nyilván van, hogy a nevezett helyen nem csak maga Méliusz, hanem Debrecennek több, reformátori jellemű és érdemű papjai is nyugsznak. A Bod Péter Hungarus Tymbaulesének első kötetében

ugyanis, a 20-dik lapon, e következő sirirat is van közölve : Petri Melii
superintendentis, Stephani Chrysopoei, Thomae Félegyházi
virorum doctrina et pietate excellentium pastorum debrecinensium :

Quatuor hic nostri praestantia lumina Regni,

Condita, perpetuo vivere digna jacent. Helytelenül teszi oda Bod Péter a cimhez : Anno 1572. den. azaz denatorum, mely szerint tehát mind a négy férfi a nevezett évben halt volna meg, holott magának Bod Péternek említett gyűjteményéből nyilván van, hogy Hellopoeus 1575. mártius 3-dikán, Félegyházi pedig 1556, január 16-ikán halt meg s mind a négynek halála után írta ama rövid siriratot Félegyházi István, meglehet Tamásnak épen fia vagy rokona, s a debreceni iskolának igazgatója.

Hogy a cegléd utcai temető nevezett dombjában valóban több országos nagy embereknek hamvai nyugsznak azt a fenemlített régi és hiteles adaton kívül a Félegyházi Tamás sirirata is igazolja, mely így kezdődik :

Inspicis hanc molem lapidum, nec tergis ocellos,
Pectus habes durum, duraque corda geris.

Publica cur patriae non defles da mna? stb. stb. Nyilván van tehát, hogy azon helyen már 1586-ban több sírkő vagy kőkoporsó volt, több nagy embereknek hamvai felett. Nem lehetetlen, hogy maga Dévay Biró Mátyás és Kálmáncsehi Sánta Márton is azon helyen nyugszik.

Mind Szikszai Hellopoeus Bálintról, a ki ifju korában hunyt el, mind Félegyházi Tamásról a ki rendkívüli testi nyomorral küzdve is kitűnő művekkel gazdagítá a magyar irodalmat, bátran állithatjuk, hogy minden tekintetben méltó társai voltak Méliusznak, sőt különösen Hellopoeus a ki Wittenbergben és Genfben huzamos időn keresztül tanult, tudomány dolgában aligha felyül nem multa őt. Az 1569-dik évben Nagy Váradon a szentháromság tana felett a legfőbb unitáriusokkal tartott híres disputazion, több nagy emberek közt jelen volt Méliussszal együtt Hellopoeus is egykor a moderator, az unitárius főur Bék és Gáspár így szólott ő hozzá : „Ezt kérdem tőled Bálint uram, (mert látom, hogy a többinél jobban szólasz a dologhoz“ stb. stb. s valóban az ifju Hellopoeus, egykor egész önérzettel egyszerűen leültette az öreg Heltai Gáspárt, jellemző modorban így szólván hozzá : „Szerető apám, kérlek ülj le. Légy veszteg jó apám.“

Gönci Fabricius György, Félegyházinak tisztvársa, az ez által magyarra fordított új testamentomhoz tett előszavában, felemlitvén a magyar s épen a debreceni reformátori férfiakat is, mint pl. Bálint papot, Radán Balázst, Sánta Mártont, Szögedi Gergelyt, Gál papot (Huszár Gált) Méliusz Pétert, Szikszai Bálintot (Hellopoeus), ezt veti hozzá : kik között nem utólsó b sem haszontalan b volt Félegyházi

Tamás is, kinek Isten, az szent írásban jó értelmet és az tanításban szép módot adott vólt. stb stb.

Chrysopoeust mint debreceni papot, mindazon férfiak közül, akik a debreceni papok sorozatának összeállításával foglalkoztak, mint pl. Ember Pál, Weszprémi, Hunyadi stb. egyik sem említi holott a fent közlött sirirat szerént nyilván van, hogy debreceni pap, a wittenbergi egyetem anyakönyvéből pedig az is, hogy debreceni fi volt, mert ott 1571. april. 29-kén lévén beírva, nyilván ott áll neve után: „debrecinus.”

Mindezek után azt hiszem, hogy a tisztelt olvasó velem együtt meg van győződve afelől, hogy nemcsak szép és helyes, hanem szükséges s Debrecenhez nagyon méltó dolog lenne a cegléd utcai temetőben az említett nagy emberek hamvai felibe egy emléket állítani latin és magyar feliratokkal. Én hiszem, hogy van és lesz is még Debrecenben sok oly derék magyar református ember, akinek szívében ez a vallás, haza, nemzet és a tudomány iránti hűséget, ragaszkodást és tiszteletet folytatólag ébren tartaná és szilárdítaná. Külföldi hitfeleink pedig, akik közül különösen angol reformátusok az újabb időkben minden évben fordulnak meg Debrecenben, látva amaz emléket, csak becsülni tudnák ezt a várost, a saját múltja s a reformátzio emlékei iránti kegyeletéért, a mely reformátzionak Debrecen különben is oly sokat köszönhet, mint körülbelől egy város sem a magyar hazában.

Visszatérve immár magához Méliuszhoz, azt akarom megjegyezni, hogy van egy teljes hitelű adat, amely Méliuszt 1572-ben, tehát életének utolsó évében úgy mutatja fel, mint Szathmármegye néhány helységében földes urat.

Még ezelőtt mintegy 13 évvel ugyanis, Debrecenre és vidékére vonatkozó okleveleket keresvén az országos levéltárakban, a leleszi convent levéltárából mintegy mellékesen, mert nem egyházi dolgokat kerestem, és egészen véletlenül, a következő kivonatot kaptam.

Anno 1572. Inhibitio egregii Stephani Sulyok ac generosarum dominarum Dorotheae Thardy, egregii Valentini Prépostváry consortis, et puellae Catharinae, filiarum egregii Francisci Sulyok contra Honorablem Petrum Melium, Plebanum oppidi Debrecen facta, super venditione et inscriptione quarundam portionum possessionarium in possessionibus Gebe, Megyes et Zalka, comitatuque Zathmariensi existen. habit. Magnifico Domino Comiti Nicolao de Bathor, quem ab emptione prohibent, fienda. --- Habetur Libro signat. 3. folio 119.

Imé tehát nyilván van, hogy Tiszteletes Méliusz Péter debreceni városi plébános, Szathmármegyének Gebe, Megyes és Máté-Szalka helységeiben birt földbirtokait, elakarta adni Gróf Báthory Miklósnak, ámde Sulyok István és annak némely rokonai határozottan tiltakoztak ezen

eladási szándék ellen, kétségenkívül, mert jogukat tartották a birtokokhoz. Mi volt legyen Méliusz ezen perének eredete és aztán végeredménye: azt csak némi sejtélemmel fejtegethetnök még most; azért melőzzük.

A tiszántuli ref. egyházkerület és a debreceni egyházmegye levéltárai semmi adatot nem nyújtanak Méliuszról, nem is érnek fel Méliusz koráig. Jóval későbbiek annál, legalább mostani tartalmuk szerint. Debrecen városának jegyzőkönyvében azonban, számos oly érdekes pontok találhatók Méliuszról, amelyek irodalmilag felhasználva még nincsenek.

Ezek közül csak a következőket említem most fel röviden:

Méliusz felesége Kiss Erzsébet volt, Kiss Jakabnak, Bocskay György főúr kis-marjai gazdatisztének leánya. Ennek egy testvére, tehát Méliusznak sógora, Ferencz deák, Franciscus literatus, ugy látszik Debrecenben lakott és ezzel Méliusz nejének már 1573-ban pere volt bizonyos kölcsönpénz és egy, a szentmiklós utca végén lévő szőlőskerti birtok ügyében.

Kétségtelen továbbá, hogy azon telek, amely most a nagy templom mellett, Hatvan utca észak felőli szegletén áll, s melyen jelenleg Révész Bálint szuperintendens ur lakik, ezen telek mondom, a rajta állott kőházal s a hozzá tartozott járulékokkal együtt Méliusz Péternek és az ő örököseinek, legközelebb tehát özvegyének privát birtoka volt. Ezt a birtokot azonban egy 1575 január 25-dikén kelt okmány tartalma szerint megvette a város Méliusz özvegyétől és pedig egyenesen lelkészi lakul, „in usum ministerii.“ Ezért adott a város cserében Péterfi Jakab ma Péterfia utca elején egy házat, mely a debreceni lelkészi hivatal — plebánia — háza in a k szomszédságában volt. Emellett, Méliusz Péter vallásügyi érdemeiért, az ő özvegyét mindaddig mig elhunyt férje nevét viseli, s két leányát Annát és Dorotheát mindaddig mig férjhez nem mennek, Debrecen városában mindenféle adó és teher alól ünnepélyesen felmentette a város.

Végül még egypár szót némely tévedések helyre igazítása végett.

Volt olyan vélemény, amint azt Tóth Ferenc is feljegyzette, hogy Méliusz valami paraszt sőt „pusztán gulyáskodó ember lett volna“ élte javáig s csak azután adta volna magát a tanulásra. Ez mérőben tévelygés; mert miként már máskor megjegyeztem, reformatus papok a múlt századokban, rendszerént csak nemes emberek vagy szabad városok szülöttei lehettek, már csak az idegen helyeken való tanulás és külső országokra való utazásnál fogva is, amelyek a jobbágyokra és azok gyermekeire nézve törvényes lehetetlenségek valának. Méliuszra nézve pedig maga a fentebb felhozott birtok-eladásról szóló okmány nyilván mutatja, hogy ő egyenesen birtokos magyar nemes volt; merthízen a nem nemesek, birtokszerzési és eladási képességgel egyáltalában nem bírtak

Mélius korában. — Olvastam valaha, hogy a maig fenálló és tekintélyes Horhi család a Duna vidékén, a mi Méliuszunkat egyenesen ősei közzé számítja. Fájdalom! nem vólt módom benne, hogy a dolognak gyökeresen végére járhassak. Azt azonban megjegyezhetjük, hogy maga Mélius is oda tette néha Horhi-t neve mellé, pl. Petrus Mélius, Somogyi fiu de Horhi. Az ő korában még az egyházi is egyházfú volt. Horányi és mások is nyilván Horhiban és nemesi családból születettnek mondják Méliuszt — Az itt szóban lévő Horhi, ma már nem mint somogy megyei helység, hanem mint tolnamegyei népes pusztá szerepel.

Még arra nézve is fedezhetők fel némi halovány nyomok, hogy Méliusz az Enyingi Török családdal, Debrecen földes urával, amely családnak Somogy megyében, a Méliusz hazájában is sok birtokai valának, valószínűen rokonságban állott.

Azt írja Budai Ferenc, híres és valóban jeles Polgári Lexikonában, a harmadik kötet 445-dik lapján, Török Bálintnak az elsőnek, az Arany János által is szépen megénekeltnek életrajza folyamán hogy „az bizonyos is, hogy Méliusz Péter debreceni híres pap aki ővele, t. i. Török Bálinttal egy néhány esztendeig élt, azt hagyta ő felőle emlékezetben, hogy mikor őtet Buda alatt Szolimán őrizet alá adta, neki ezt mondotta: Nem tudom jó Bálint te féltél-e én tőlem vagy nem? de az igaz, hogy én otthon még Konstantinápolyban is te veled álmodtam“.

A tisztelt olvasó már sejtí, hogy azon esetről van itt szó, midőn 1541. augusztus végén a Szolimán törökjei aljas ravaszsággal elfoglalták Budát s Enyingi Török Bálintot, a nagy magyar hőst és főurat szinte ravasz módon fogolylá tették, Konstantinápolyba hurcolták s haláláig ott a hét toronyban tartották.

De nem ez most előttem a fő dolog hanem az, amit Budai Ferenc az imént mondott, hogy t. i. Méliusz, ezzel az elfogott Török Bálinttal egy néhány esztendeig együtt élt.

Most már vegye figyelembe a tisztelt olvasó a következő kétségtelen tényeket:

Török Bálint említett fogságra jutása történt 1541. augusztus végén, vagyis 29-dik napján.

Méliusz Péter a wittenbergi egyetem köz anyá könyvébe 1556. október 25-dik napján iratott be. Ha ekkor 20 éves volt, úgy 1536-ban kellett születnie, aminthogy Horányi és mások, különben nem tudom, hogy mily forrás alapján, valóban 1536-ra teszik a Méliusz születési évét. Ha 1536-ban született: a Török Bálint elfogatásakor nem lehetett több mint 5 - 6 éves; s ha csak ennyi idejü volt akkor még: miként élehetett együtt néhány esztendeig a nagy Török Bálinttal és pedig mint debreceni híres pap, mert hiszen Budai egyenesen ide látszik célozni,

holott a Méliusz debreceni szolgálatának kezdete 1558-ra tehető, amidőn Török Bálint már régen a héttoronyban ült, sőt meglehet már életben sem volt, mert hiszen maga Budai is, Veráncz leveleit említve forrásokul, 1550-re teszi a Török Bálint halálát.

Az tehát, hogy Méliusz az első Török Bálinttal egy néhány esztendeig együtt élt volna, nem egyéb nagy tévedésnél, milyenbe csak azok eshetnek, a kik a kérdéses időkre és eseményekre vonatkozólag a forrásokhoz közel sem járnak. Bizton állíthatjuk, hogy Sinay Miklós pl. soha az említett tévedésbe nem eshetett volna, s azt Budai F. bizonyosan nem ő tőle tanulta, hanem saját combinációjának eredményeül állítá fel.

Együtt élhetett Méliusz Péter egyáltalában nem az első, hanem a második Török Bálinttal, az elsőnek unokájával, s hitem szerint ez a Török Bálint az, nem pedig az első, a kinek Debrecen reformáltatása körül érdemei vannak, amint ezt már másutt bővebben fejtettem. Amit pedig Méliusz, Török Bálint elfogatásának körülményeiről, ha jól emlékszem, egyik művének ajánló levelében csakugyan ír, azt írhatta és írta nem mint az eseménynek szemtanuja, nem is mint olyan, a ki talán épen az elfogató után a Héttoronyban együtt élt volna néhány évig Török Bálinttal, mert ez, amint láttuk egyik olyan képtelenség mint a másik, hanem írhatta egyszerűen szájhagyomány után. — De mily sok helyreigazitandó, kiderítendő van a mi reformátziókori sőt egész egyháztörténelmünk folyamán! Mily nagy szükség volna arra, hogy különösen a magyar ref. hitfelekezet, köztekintélyvel gondoskodjék már valami módon, saját történetének kellő terjedelmű és bírálatos megírásáról!

Révész Imre.

5.

A munkácsi várhoz tartozó helységekben a református predikátorok lelkészi szolgálatát vagyis általában a szabad vallásgyakorlatot betiltja a szepesi kamara 1688.

Márt 27.

Ajánlom Kegyelmednek becsülettel való szolgálatomat. Isten szerencsésen éltesse Kegyelmeteket, kívánom.

Tegnapi napon hazaérkezvén a nemes vármegye gyűléséből vettem az Tekintetes Kamara parancsolatját, melyben serio injungálja, hogy Kegyelmeteknek hurré légyen, hogy ez levelem vételétől fogva exercitiumjától supersedeáljon és tartsa dolgát, hanem ezen reversalísnak subscribálván helyben maradhat ugyan, de nem az plébánián, és legkisebbik exercitiumját, hallván hogy fogja Kegyelmetek exerceanli,

tehát másképen nyulok Kegyelmetekhez; az terminus pedig, a dato praesentium intra quindenam, vagy kimenjen Kegyelmetek Kegyelmes urunk ő felsége jószágából, vagy pedig az mint megirtam feljebb is, azon includalt reversalisknak subscribáljon; különben cselekedvén, ha mi non putaram történik Kegyelmeteken, magának tulajdonítsa. Elvárván hová hamarébb Kegyelmetek válaszát és a praesentát is tégye ezen levelemre mely napon, hol publikálták. Datum 1688. 27. Martii.

Nos infrascripti, hactenus praedicantes oppidorum et pagorum ad arcem Munkács spectantium, videlicet Beregszász, Vári, Bereg, Tarpá, Fehér Gyarmat, Bereg Ujfalu, Jánosi, Guth et Gát, notum facimus quibus expedit universis et obligamus nos juxta decretum indytae camerae scepusiensis, nobis medio domini Provisoris munkácsiensis Joannis Rozvány intimatum, a modo in posterum in locis praespecificatis non qua praedicantes sed qua privati tantum homines residebimus, professionem nostram nec palam nec clam ullis adinventis vel adinveniendis mediis et modis exercebimus, sed quieti, instar aliorum incolarum nos continebimus et permanebimus. Quod si vero id attentaremus Religionemque et Professionem nostram quomodo sive in hoc loco sive alibi in bonis istis munkácsiensibus exerceremus, tali in casu non tantum capi et incarcerari possimus, vitaeque nostra periclitetur, sed etiam bona nostra tam mobilia quam immobilia pro parte fisci regii per indytam Cameram libere occupentur. Super quibus dedimus hasce reversales propriae manus nostrae subscriptionibus et sigillis munitas. Datum 27. Martii, anno 1688.

6.

A debreceni egyházmegye esperestje Debreceni János utasítást ad lelkészársainak, hogy miképen viseljék magukat a templomok és iskolák dolgában, ha az üldözők az egyes gyülekezetekben megjelennek. 1763. Szeptemb. 26.

Tisztelendő Atyámfiai és az Urban szolgatársaim!

Templomaink és iskoláink dolgában irok Kegyelmeteknek, amint kezdett lenni mostanában állapotjok az egész házában. Iratik onnan felyül, hogy a mely investigatitot el akart a R Klérus kezdeni a debreceni egész kollégiumbeli studiumokon, királyi parancsolat mellett véghez akarnák azt vinni minden vármegyékben is hogy ő Felsége értené meg micsodás állapotban vagynak e részben az iskolák és az ekklezsiák, — melynek kimenetelét egyedül Isten látja. Templomaink is szedegettettek. Csak ez esztendőben háromtól fosztatánk meg: egyekitől, t. nánaitól és az erdőditől;

többek is vagnak jelben és fenyegetetnek erősen, ugyhogy ha könnyen megijjednek, oda leszünk kevés idő alatt. Kivántam azért előre Kegyelmeteket tudósítani, mihez tartásák e dologban magokat.

1. Előre kell e dolgot kommunikálni az ekklezsia előljáróival, és minden szabados istenes rendeléseket tévén jó vigyázásban kell lenni.

2. Resolutusoknak kell lennünk szent hitünk vallásunk óltalmazására és a tisztek fenyegetése ellen meg kell erősödnünk.

3. Jó lenne correspondenter lenni szomszéd Atyánkfiával és hogy egymásra vigyázhatnánk és megsegíthetnénk mikor ugy hozza az idő, amint szokásuk azoknak, kik eféle kísértetekben bővebben forgottak más vármegyében.

4. Templom kulcsát akárki kérje senkinek nem kell adni, ha csak királyi parancsolatot nem mutat; még azt is kétségbe kell hozni, mert a király a vallás és templomok dolgát magának reserválja, a királylyal kell, azért az agens által beszélleni, ha tulajdon akarátja-e; — az apostol-ként: „a császárra apellálok.“

5. Ha fenyegetik a predikátort vagy ekklezsiaát a templom nem engedéséért készebb legyen ideigvaló nyomorgatást elszenvedni, mint magát és maradékát hitetlenül elveszteni.

6. Különbén, ha valakinek félelmissége vagy henyesége miatt kárt vall az ekklezsia vagy az oskola, megmutatja vele, hogy nem méltó a pásztori titulusra és örökösen fog proscribáltatnia miniszterium mellől mint traditor. Értsenek ezen egyéb őrállók is.

7. Oskolák investigátiója dolgában, ha csakugyan nem lehetne őrizkedni egészen, hyperbolákka nem kell élni, hanem együgyüen kell szólni az investigátorok előtt.

8. Ha kinek baja vagon, az ekkleziastikus tiszteket, nem mást, kell egyenesen sietve tudósítani sub gravissima censura.

9. A jövő vasárnapról fogva közönséges bőjtöt kell hirdetni, melyhez alkalmaztatott innocua predikáziókat és könyörgéseket kell tenni egy nap három izben: reggel, délben, délyest. Mi is így cselekszünk e városban egy darab ideig.

Ezeket azért írom így, hogy az ekklezsiaák kurátorai is értsék világosan és tudván kiki a maga kötelességét menthetetlen legyen, Légyen a mi Urunk Jézus Krisztus kegyelme mindnyájunkkal Amen. Így kívánom s kérem.

Kegyelmetek atyjafia s szolgatársza az Urban

Debrecen. 26. Septembris. 1763.

Debreceni János

Esperest.

Egyházi krónika.

Németország. — Különbféle egyházi gyűlések nev. az evangeli Kirchentag; a protestánsok egyletének, a rom. katolikuskok só katolikuskok gyűlései. — Szocialis mozgalmak. Internatinale.

Az angol és skót reformátusok, amint már annak idejében ismételve láttuk, rendszerént május hóban szokták tartani az ő nagyszerű és igen számos egyházi gyűléseit, értve e név alatt nemcsak a zsinatokat, megyei, kerületi, egy szóval, egyházhatósági gyűléseket, hanem általában mindazon társulatok gyűléseit is, amelyek egyházi s vallásos célt tűztek magok elé, A németek az ily gyűléseket rendszerént őszszel szokták tartani.

Igy tartatott meg a mult október hó 1—4 napjain Halleban a német evangeli kus egyházi gyűlés, der deutsche evang. Kirchentag. Az ily gyűlések, amelyek létrejöttöket leginkább Bethmann Hollweg híres porosz államminiszternek köszönhetik, 1849 óta évenként rendszerént tartatnak, a németföld különböző pontjain. Alkotják a gyűlést lelkészek és nem lelkészek, a protestáns német föld minden pontjairól. Célja a szövetségnek harcolni a római katholicizmus és a hitelenség ellen, természetesen az evangéliom szellemi fegyvereivel. Noha e szövetség kebelében, a szigoru konfesszionalisták miatt többrendbeli meghasonlások történtek, melyek folytán némelyek annak köréből kiléptek, mégis a legközelebbi gyűlésnek majdnem 1000 előre bejelentett tagja volt, bár a szigoru lutheránok határozottan távoltarták magukat. — A megnyitó predikáztit Schulze general szuperintendens s kitünő egyházi szónok tartotta János 18. 36—37 felett. Az üléseket megnyitotta az eddigi elnök Herrmann heidelbergi tanár, ki a közlelbbi időkben a porosz fő konzisztorium elnökévé neveztetett ki. Az első fő előadást a tisztos vén államférfiu Bethmann Hollweg tartotta. Előadásának alaptételei röviden összefogva, következők valának: 1. Egész Németország összes protestánsai alakuljanak egy egységes egyházzá, hitvallási és sajátlagos jogi viszonyaik sérelme nélkül. 2. A szövetség a reformátori hitvallások hitalapján áll; hive Jézus Krisztusnak, az Isten egy szülött fiának, s az Isten országának építése és a setétség elleni harcolás végett testvéri jobbot nyujt mindazoknak, kik vele együtt ama hitvallási alapon állanak; — fen akarja tartani a testvéri egybeköttetést a nem német evangeli kus egyházakkal is. 3. Az evangeli kus egyház az államtól független legyen és önkormányzattal birjon. 4. A belmisszio vagyis az evangeli kus népnek a lelki és testi nyomorból való megmentése főfő feladata a jelenkori egyháznak. — Az egyes tételek tüzetes fejtegetése folyamán kifejezte előadó, hogy a hitvallások hitalapja iránti hűségen nem ért valami orthodox theologiához való leköttetést, hanem érti az evangéliomnak Isten által kijelentett s a reformáztio által ujból felderített üdvigazságai iránti hűséget; — a merőben hitvallásnélküliektől épen ugy ovakodik, mint a hitvallás betüihez mereven ragaszkodóktól. A gyűlés az előadott elveket és javallatokat elfogadta. — Schlottmann tanár indítványára az ó katolikuskok iránt testvéri részvét nyilvánított, amit különösen a reformátusok egyenesen rossznak. — A második főülésen Baur lipcei tanár tartott előadást az evangeli kus

egyháznak a német birodalombani helyzetéről, jogviszonyáról. Előadó elszánt barátja a két evangélikus felekezet őszinte uniójának; követeli az egyház önállóságát, de nem ohajtja az államtóli teljes és feltétlen elszakadást s megkívánja hogy „az állam biztosítsa az egyház számára az önfentartási eszközöket.“ Ime tehát ismét egy újabb adat, hogy a németek sem tartják az autonómiával összeférhetlennek az állam általi rendszeres javadalmaztatást. Az állam általi támogatás és anyagi javadalmaztatás folytonos fentartásának szükségét az egész gyűlés is elfogadta. — A polgári házasságra nézve, különösen a rajnavidékiek, akiknél az, a nagy francia forradalomtól fogva folyvást divatban van, határozottan azt állították hogy a kötelező, obligatorisch polgári házasság, sokkal célszerűbb mint a fakultatív; a gyűlés azonban erre azt mondotta, hogy ám jöjjön, ha csakugyan jönni akar, a kötelező polgári házasság, de az egyházi gyűlés, mint ilyen, nem érzi magát indítatva a dolog sürgetésére. — Az említett tárgyú ülések után megtartattak a belmisszió ügyében is a különszervezetű gyűlések. Báró Goltz königsbergi tanár a falusi vagy mezeti munkáskérdésről tartott előadást s azon főtételt állítá fel, hogy az evangélikus egyház a falusi munkáskérdés megoldásában közreműködni épen úgy van jogosítva, mint köteleztetve. Azután előadattak a közreműködés módzatai is. Másik előadás az iskolatanítók nagy hiányáról szól, amellyel alább a maga helyén fogunk előadni.

A protestánsok egylete, Protestantenverein a Kirchentaggal épen egy időben tartá évi gyűlését Osnabrückben. Itt is miként másutt, megpróbálta a protestáns egylet templomban tartani a maga üléseit; ámde ez, itt sem sikerült, mert az illetékes hannoverai egyházi főtanács megparancsolta, hogy egyetlenegy templom is a protestáns egylet előtt ki ne nyitassék. Ez ellen appelláltak a vallásügyi miniszterhez, de ez azt mondá: nem segíthetek a dolgon; a konzisztoriumnak joga volt azt tenni amit tett. Ekkor egy küldöttség ment Berlinbe a császárhoz; de nem bocsátatott be. A protestáns egylet tehát egy iskolai díszteremben tartá üléseit. A főelőadást Räßiger boroszlói tanár tartá a hitvallásszabadságról vagyis általában a hitvallás ellen. Ő azt ohajtaná, hogy a gyülekezetek és a nagyobb egyházi testületek is ne legyenek többé se reformátusok, se lutheránok, azaz semmiféle hitvallási állásponttal ne birjanak; a lelkészek a hitvalláshoz esküvel ne köttessenek le s elég legyen csak egyszerűen felfogadniok, az imént kimondott elvek azaz a hitvallásnélküliség iránti hűséget; az egyházi legfőbb szer-tartásoknál mint pl. keresztségnél és urvacsorájánál is, párállél azaz két kulacsos liturgiái formulák legyenek a különböző pártok kielégíthetése végett. Ezen képtelen nézeteket a többek közt a Reformirte Kirchenzeitung is méltó indignázióval és gunynyal visszautasítja. — Második előadást Lipsius jénai tanár tartotta arról, hogy miképen lehetne a különböző egyházi pártok közt kiegyezést hozni létre. — Megjegyzik hogy bár több lap kürtölte a protestáns egylet nagy népszerűségét, a gyűlésen részt vett tagok száma, most mégsem volt több 150-nél, ugyhogy Baumgarten tanár is elszomorodott a nagy részvétlenség felett, azonban fentartja a reményt, hogy a győzelem végre mégis az övék lesz. „Doch am Gra be pflanzt er die Hoffnung auf.“

Egy tekintélyes római katolikus gyűlés még szeptember

9—12 napjain tartatott Boroszlóban, de legnagyobb részben zárt ajtóknál s hallgatagság kötelezettsége alatt. A következmények azonban azt mutatják, hogy a tanácskozási tárgy és a főcél nem más volt, mint szervezni és megindítani egy új és nagy harcot az ultramontanizmus érdekében. Már kezdenek is egy hatalmas egyetel zászlója alá gyűlni „az erős, a szilárd“ katolikusok, mindennűn a német földről, hogy az ultramontanizmus érdekében minél sikerdusabb egységes eljárást követhessenek a jövőben.

A rövid idő alatt nagyon letörpült ó katolikus mozgalom kevés számú hívei szeptember 20—22 napjain tarták gyűléseket Kölnben, részint titokban, részint nyilvánosan. Kihaló félen lévén e mozgalom saját életerege, most már a szalmaszálhoz is kapkodnak a haldoklók, s Döllinger ábrándjai szerint a különböző keresztyén felekezetek egyesítésének erőlködő próbatételei által szeretnének megszabadulni önmaguktól. Így történt, hogy gyűlésekre meghívták nem csak az anglikán püspököket, a hollandi jansenistákat, hanem az oroszországi görögkeleti papokat, az örmény érseket, sőt még a német protestáns egyetel elnökét Bluntschli heidelbergi tanár urat is; és ezek közül némelyek valóban meg is jelentek. — Ünnepelesen és határozottan kimondá a gyűlés, hogy a pápa és az azzal egyetértő püspökök, akik t. i. a csalhatatlansági dogmát elfogadták, nem igazi római katólikusok többé hanem szakadárok, a valódi római katolika egyházat csak ők, az ó katolikusok alkotják. Kifejezetett azon nézet is, hogy a katolikus alapítványok s egyházi javak voltaképen csak őket illetik, s e jogigényöket per utján is győzelemre kellene vinni. E tekintetben egy némelyik államkormány kész is lett volna segíteni valamit az ó katolikusokon, ha ezeknek saját élhettlensége mindjárt kezdetben nyilvánvalóvá nem lett volna. Ez élhettlenséget és álláspontjuk logikátlan és tarthatatlan voltát mutatja az is, hogy a köllni gyűlésen is nagy ünnepeleséggel és határozottsággal kimondották, hogy ők a tridenti zsinat tanaihoz és végzeményeihez szilárdul ragaszkodnak. Már pedig, amint mi is, sok másokkal egyetözleg megjegyeztük, a csalhatatlan pápa szükségesképen édes szülötte, természetes gyümölcse a tridenti zsinat szerénti római katólicizmusnak s aki nem szereti a gyümölcset, az ne szeresse a fát sem, amely azt termette. — Minden jel oda mutat, hogy az ó katolikus mozgalom, nem sokára minden dicsőség és siker nélkül el fog enyészni.

A szocialisták mult szeptember elején tarták nagy gyűléseket Mainzban. Németországból, Schweicből, Ausztriából számos küldöttek jelentek meg. A gyűlés végzései közül bennünket az érdekel kiváltképen, amelyben „a szocialdemokrata munkásoknak azon utasítás adatik, hogy miután a pártprogramnak elfogadása által mindenféle hitvallással tényleg szakítottak, formaszzerűleg is lépjenek ki a vallásfelekezetek köréből.“ Mindenesetre oly jelenség, amely nagyon megérdemli a keresztyénség híveinek határozott figyelmét épen nálunk is, mert hogy hazánkban is vannak ama pártnak tagjai, tul van minden kétségen. Magának az általunk már ismertett nemzetközi munkás egyetelnek — Internationale — egyetemes tanácsa szinte a nevezett időben Haagban tartá üléseit, melyekről a hazai lapok is elég terjedelmesen szóltak. Itt csak azt jegyezzük meg, hogy az egyetel eddig létezett s mesteri szerkezetű főhatósága heves meghasonlás következté-

ben feloszlott. Marx, aki eddig vezérlő lelke volt az egésznek, kilépett. Bakunin mint politzájspion exkommunikáltatott, a főhatóság székhelye Északamerikába New-Yorkba tétetett, s emiatt a francia kommunis-
ták, heves szóváltás után szinte ott hagyták a gyűlést.

Helvétzia. Az egyházi reformegylet gyűlése Bernben. — Az evangélikus egyházi egylet. Merle d' Aubigné halála Genfben.

A magyarországi „protestans” előbb „egyházi reformegylet”-tel nagy rokonságban álló helvetziai egyházi reformegylet, — der kirchliche Reformverein, amely szinte nem régen alakult, ez évi gyűlését október végén Bernben tartá. A megnyitó beszédet Lang zürichi lelkész tartá „a frivol Zeitstimmen” egyik szerkesztője és kiadója, mint egy külföldi ref. egyházi lap jellemzi. A Lang által tartandó predikatio s isteni tisztelet számára a berni főtemplomot a Münsteret kérte az egylet; az illető egyházi hatóság ezt határozottan megtagadta; a városi hatóság azonban, amelyet a templom tulajdonképeni birtokjoga illet 8 szavazattal 7 ellenében átengedte a templomot s a megnyitó istenitisztelet és predikatio valóban ott tartatott. Az egyházi hatóság azonban ez ellen ünnepélyesen protestált s egy nyilatkozatban igazolta a maga eljárását, előadván, hogy a Münster katedraja keresztyén katedra az evangéliom hirdetése végett; e katedra egy református államegyház kebelében áll, amelynek világosan kifejezett hitvallása van. Ezen hitvallást és a szentírást azonban a reformpárt a maga tanával nyilván arcu verí, midőn tagadja a keresztyén alaptanokat és pántheizmust vall. A templomi szószék megvonása természetes és szükséges protestatio amaz egylet egész irányzata ellen. A berni egyházi előjárók szívesen magukra veszik a türelmetlenség és orthodoxia vádját ha ez alatt azt értik, hogy ők a szentírás tekintélyét szilárdul fentartják és nem tűrik azt, hogy az a Münster katedrájában ostromoltassék. — A mi napjaink liberalis theologiájáról ennek egyik, de per se már nagyon megszire haladt atyja Strausz Dávid „Der alte und der neue Glaube” című legújabb munkájában következő bizonyosságot teszi: „a régi egyházi hit, önnönmagával sohasem ellenkezett, hanem csak az emberi észszel; az új, háromszorosan absurd hit önmagának minden ponton ellentmond s az észszel már csak azért sem egyezhetik” Ime tehát, ezen Strausz szerint is háromszorosan absurd hitnek vagy minek lennének terjesztő eszközei az evangéliomi protestans templomok katedrái ?!

A reformegylet romboló törekvéseinek erélyesen és sikeresen vetgátakat a helvét evangélikus egyházi egylet amely ezelőtt csak egy évvel alapított s első fő gyűlését mult október 1-ső napján tartá Oltenben. A gyűlés elnöke Christ bázeli tanácsnok volt. Az egyletnek van egy központi bizottsága s vannak számos alosztályai minden oly kántonban ahol a reformerek már elkezdettek működni. Zürichben 300 Bernben 1800, Genfben 1000, Bazelen 445 tagja van az egyházi egyletnek. Több pontokon tartattak már egyleti fiók gyűlések az oly pontokon pedig rendszerint, amelyekben már előbb a reformerek izgattak. Ez a taktika nagyon sikeresnek mutatkozott a nép kiábrándítására. — Midőn Zürichben a hibásan ugynevezett liberalisok azon keresztyénségellenes

népiskolaügyi törvény tervet, amelyről annak idejében mi is szólottunk, keresztül akarták vinni, az egylet 30,000 példányban terjesztett szét egy szöveget melyben a nép az evangélikus keresztyén jellemű iskola iránti hűségre buzdítottatik. Szándékban van egy politikai lap alapítása az egylet szellemében, vándor predikátorok folytonos tartása, a leendő lelkészek evangéliumi szellemben való képeztetése; ez érdekében már is több ifju theologus küldetik külföldre 500 frank évi stipendiummal, s megindult a mozgalom hogy a berni egyetemen egy külön theologiai tanszéket minélelőbb felállítson az egylet.

Merle d' Aubigné, a hazájokból számkivetett tisztos francia hugonották egyik méltó nemes ivadéka, a reformatzio történetének világhírű megírója, az evangéliumi puritan kalvinizmus egyik rendületlen híve és megdicsőítő tudós bajnoka, a theologia doctora és tanára a szabad ref. egyház theologiai intézetében Genfben, s a magyar nemzet és magyar ref. egyház egyik hű keblű őszinte barátja nincs többé. Október 20-dikán, Vasárnap még felvette az Ur vacsoráját a templomban, estve családjá körében ősi kalvinista szokás szerént megtartotta a családi isteni tiszteletet; reggel már halva találtatott ágyában. Merle 1794-ben születet Genfben; theologiai a berlini egyetemen, különösen Neander vezérlete alatt tanulmányozott. 1818-ban már a hamburgi francia ref. egyház predikátora volt; 1823-ban pedig I. Wilmos holland király udvari papjává lett Brüsszelben s mint ilyen szolgált a belga forradalomig, 1831-től fogva pedig mint theologiai tanár működött Genfben. Nemzetünk és magyar reformált egyházunk iránti kiváló figyelméről, szeretetéről e folyóiratbau is voltak adatok, de különösen mutatja azt a Bauhoffer budai volt evangélikus lelkész által írott, de a szerző neve nélkül 1854-ben Berlinben megjelent „Geschichte der evangelischen Kirche in Ungarn“ eleibe tett bevezető beszéd. Ez egy igen szép és hatalmas intő szöveg a magyar protestáns egyházhoz, melyet valamikor egész terjedelmében közölni fogunk magyar fordításban. — Az Ur, e kitűnő hűséges szolgáját késő tisztos vénséggel áldá meg, az élet 78-dik évéből szólította magához. Legyen áldott emlékezete!

Iskolaügyi krónika

Németország. Népiskolai tanítók hiánya. A poroszországi népiskolák reformja. Szászország és Poroszország állása felsőbbiskolák dolgában. — A heidelbergi egyetemen a theologusok száma.

A már említett hallei Kirchentag alkalmával a belső misszió ügyében tartott ülések egyikén, Schneider berlini tanítóképezdei igazgató a tanítók hiányáról tartott előadást, mint olyanról, a mely veszélylyel fenyegeti a népeletet. Következő alaptételeket fejtegette: 1. A tanítók hiányának eredeti forrása a népesség gyors növekedése s aránytalan állása az országban; a bajt növelte és növeli a tanítók fizetésének csekélys helyzetének kedvezőtlen volta, 2. A tanítók hiányából következik, hogy: nem lehet minden megürült helyet egyszerre betölteni; az egyes iskolai osztályok túlnépesek; a tanítók nagyon gyakran változnak, költöznek s különösen az ifjabbak a nagy városokba nyomulnak. 3. A létező tanítók túl vannak terhelve munkával s hamar kimerülnek. 4.

Az iskolai tanítás nem érhetij jól el a maga célját. 5. Szenved a nevelés érdeke is ; a tanítók gyakori változása miatt. 6. Veszélyben forog a társadalom is mert félt, hogy néhol minden oktatás és nevelés nélkül nőnek fel az emberek s a leggonoszabb proletariatus áll elő. 7. A lelkészek tanítási foglalkozása vagy tanítónók által nem lehet a bajon segíteni ; 8. Valamint kellően ki nem képzett tanítók által sem ; — hanem 9. Növelni kell a tanítóképezdek számát ; javítani a tanítók anyagi helyzetét s ébresztetni és táplálni az evangyéliomi népszellemet. 10. Az állam kötelessége képezdeket állítani ; a tanítók anyagi helyzetét alkalmas törvények és szabályok alkotása által a szolgálati évek számához képest biztosítani és javítani, a szegény községeket segéleni. 11. A községek kötelessége közvetlenül a tanítók anyagi helyzetének célszerű javítása. 12. Az összes tanítói kar kötelessége pedig a népnek az iskolaügy iránti részvételét és áldozatkészséget fentartani és erősíteni. — Mindezen tetteleket az egész gyűlés magáévá tette, mi pedig közöltük azért, mert szemmel látható, hogy a tanítók hiánya ma hólnap be áll a magyar protestáns egyház kebelében is s nagyon méltó volna tüzetesen gondolkozni fölöle.

Poroszországban a népiskolák és képezdek azon t a n r e n d s z e r e ellen, amelyet Stiel miniszteri tanácsos készített s 1854. október elején fogadott el s léptetett életbe a kormány, eleitől fogva igen erős ellenzék működött, amennyiben azt nagyon pietisztikusnak s az egyház és a kormány érdekei szolgájának tartották. Az új oktatásügyi miniszter Dr. Falk tehát, a közelebbi időkben egy új rendszer létrehozására vezető intézkedéseket tett. E végre a mult nyáron egy szakférfiakból álló értekezletet hívott öszve, melynek az általunk sokszor emlegetett derék Dörpfeld is tagja vólt. Mihelyest az új rendszer valódi teljes szövegét megkaphatjuk, tüzetesen fogjuk azt ösmertetni. Dörpfeld folyóirata nyomán annyit előlegesen is megjegyezhetünk, hogy a népiskolák folyvást egyházi alapon fognak maradni s vallásfelekezeti jellemök minden lehető esetben határozottan biztositva lesz.

Poroszország felsőbb iskolák dolgában jobban áll, mint Szászország, mert míg itt 2'423,000 lélekre csak 12 gymnasium esik, a poroszoknál 24 millio lélek után 208 gymnasium van s ha Szászország ezzel egyenlő vonalban állana, legalább is 21 gymnáziumának kellene lennie. Szászországnak egy másod s 9 első rangu reáliskolája van, de ezek is nem kilenc éves tanfolyammal mint a poroszoknál, hanem csak hét évessel ; Poroszország egyik tartományában — Provinz-Sachsen — pedig, amelynek népessége mintegy 300,000-el kevesebb mint Szászországé, van 25 gymnasium, egy progymnasium, 7 reáliskola, 4 felső polgári iskola. Magának Berlinnek 10 gymnáziuma van 4845 tanulóval, míg a szászországi minden gymnasiumok tanulói csak 2748-ra mennek. Általában a poroszoknál 115,600 a szászoknál pedig 201,800 lélekre esik egy gymnázium.

A heidelbergi egyetemen a theologiai fakultás és lelkészi szeminarium összes tanulóinak száma jelenleg 30, tanár pedig van hét. A közelebbi időkben már vóltak esetek, hogy egynémelyik tantárgyra egyetlen hallgató sem akadt, így pl. a jelen félévben a Schenkel általi előadásra kitűzött Jézus életére. Azt is állítják pedig, hogy még ennyi sem lenne Heidelbergben a theologusok száma, ha az a törvény fen nem állana, miszerént aki Badenben lelkész akar lenni, annak legalább egy

évet töltenie kell a heidelbergi egyetemen. Mi az oka a heidelbergi theologiai szak ezen meglepő s már darab idő óta tartó pusztulásának? Egy részben a kor materialisztikus irányzata, más és fő részben pedig a heidelbergi theologiai tanárok s különösen Schenkel ösmeretes nihilizmusa. Igy vélekedik a német protestáns theologusok igen nagy többsége. Schenkelről megjegyyezhetjük hogy ő nem sokkal ezelőtt még, huzamos időn keresztül evangéliumi pozitív alapon álló hívő theologus volt mint Lang is, a zürichi híres agitátor. Általában pedig teljességgel nem lehet azt mondani, hogy a német és francia protestáns theologiai liberalismus lényege és alapelvei éppen azok ma, a melyek csak egypár évtizeddel ezelőtt is valának.

K ü l ö n f é l é k .

A „Neue Preussische Zeitung“ s a magyar protestáns egylet. — Említett tekintélyes porosz lap folyó évi 191-dik vagyis augusztus 17-diki számában, a Beilage-ban, egy önálló cikket hoz, a magyar protestáns egyletről a már említett Weberféle német ösmertetés alapján. A porosz lap cikkírója, aki éppen nem magyarországi, a legkeményebben elítéli az egyletet s különösen a Ballagi ur nézeteit. Azt mondja nev. a többek közt, hogy B. urnak az egyházra vonatkozó alapelve nem egyéb mint az ágostai vallástétel 7-dik cikkének egyenes tagadása, és ide megy ki: „Mi — t. i. B. urék oly egyházat akarunk, amelyben az Isten igéje egyáltalában ne hirdettessék és semmiféle sákramentumok ne szolgáltatassanak.“ — De ez még leggyengédebb pont az egész cikkben amely a leghatározottabb és igen gunyos támadás, ugy hogy annak tartalmát bővebben ösmertetni teljességgel nincs kedvünk. Figyelembe vételre azonban talán ajánlhatjuk az illetőknek, akik t. i. még azt nem vélik, hogy a theologiai álláspontok és irányzatok felett itélni a német protestáns irodalom férfiai nem, hanem csak egyedül „az új magyar protestantizmus nyalka legénykéi“ képesek, a mint az Ellenőrben egykor D. J. nevezte őket.

A keresztyénség ügye Északamerikában. — Az Allgem. Zeitung egyik levelezője Amerikából a szabadság s a különbségek hazájából következőleg ír: „A protestáns egyház különböző hitfelekezeteinél a legszigorubb orthodoxia az otthonos, s a tekintélyre és bibliára támaszkodó erős hit a turalalkodó. A lelkészeket a gyülekezetek választják, de mégis nagy hatalom van kezökben. Bár mennyire ellenkezőnek látassék is a szabad politikai étellel, mégis tul van minden kétségen, hogy az egyháznak hatalmas társadalmi befolyása van. Általánosan el van nev. ösmerve az amerikai életben azon szabály, hogy csak azt lehet tiszteletreméltó s jó erkölcsü embernek tartani, aki tagja valamely egyháznak; a legsikeresebb ajánlás valamely privat vagy nyilvános állomásra mindig az egyháztól jó. Az atheismust egyenesen erkölesi bűnnek tartják. Ennélfogva a felvilágosodottabb politikusok is nagyon tartózkodnak attól, hogy istentagadásukat vagy hitbéli kételyeiket világosságra hozzák. A szabadelvü politikai ujságok is mind igen vigyázók és tartózkodók, s mintegy glacé keztyüvel nyulnak a vallás dolgához, mert félnek,

hogy különben elvesztik párthiveiket.“ stb. A modern szabadelvű német levező azt hiszi, hogy ezen helyzetnek fő oka az mert az amerikaiak főiskoláiban s irodalmában a bölcsészeti és másféle elméleti tanulmányok nagyon kevésbé virágoznak. Mások azonban ezen indokolást nem tartják helyesnek s úgy vélik hogy az amerikaiak komoly vallásossága fen fogna állani az elméleti tudományok legnagyobb virágzása mellett is, mindaddig míg a multak történeti emlékeiből s a családi neveléstől nyert alapjai el nem enyésznek. Egyébiránt az amerikaiak, mint kiválóan gyakorlati nép, nagyon jól tudják azt, hogy az iparos és kereskedő világban igen nagy szükség van a vallásosságra. Ha egy kereskedő vagy bármiféle vállalkozó és szerződő nem féli azt Istent, nem ad a vallásra és a hitre semmitsem: nagy kérdés hogy van e becsületes lelkülete s lehet-e benne bizni. A legszerencsétlenebb eszme tehát néhol nálunk az, hogy az ipar — real és kereskedelmi iskolákban a vallásos oktatást, nevelést s a vallásos jellem képzését és szilárdítását el lehetne mellőzni s mint felesleges és szükségtelen dolgot tekinteni. — Azt is meg kell még jegyeznünk, hogy Amerikábn sincs ám hiány, a hitetlenség terjesztésének nyilvános erőlködéseiben. Az újabb időkben értesíté- nek, hogy ott egy új felekezet alakult s a b a d v a l l á s i t á r s u l a t név alatt. Ennek programja szerint az állami ügyekben a szabadságot, a hit dolgaiban a tudományt, az emberi viszonyok mezején a morált és jó akaratot illeti a döntő hatalom. Az egyház privát intézmény, a biblia csak olyan mint akármely más könyv és Krisztus csak olyan ember mint a többi. Minden ember saját érdeméhez képest áll vagy esik. A kereszténységnek, amely ellensége minden egységnek, tudomány- nak és civilizációnak, alapja a tekintélyhit; ezt kell tehát lerontani az ész és a lelkület szabad képzése és nevelése által.“ Ez a szekta Dar- vinhoz is fordult jóváhagyásért, és az határozottan kijelentte, hogy a fentebbi elvekkel teljesen egyetért. Van egy saját közlönye is a szekta- nak Ohio államban. El fog enyészni ez is nyom nélkül nem sokára, épen úgy mint nem régen Angliában elenyészett egy hasonló társulat.

A debreceni főiskolai hittanszaki önképző társulat ismertetése.

1869 év Oct. 22-én szép nap derült fel főiskolánkra, midőn az újonnan alakult „Hittanszaki önképző társulat tartá első ünnepélyes megnyitó gyűlését. Rég élt az eszme hittan hallgatóink között: alakítani egy társulatot, hol a szellemi fegyver forгатására még gyenge erők gyakoroltassanak, küzdterül különösen a hittani tudományok mezeje jelöl- tetvén ki: de az eszme csak 3 évvel ezelőtt nyerhetett megtestesülést u. t. Balogh Ferencz hittanár ur fáradságtalan munkássága s buzdítása foly- tán, ki a társulatot most is, miután az már fenáll, anyagilag úgy mint erkölcsileg folyvást támogatja, az évet rendezen ő nyitva meg emelkedett hangu s evangéliomi szellemű beszédeivel. Érje el mi hamarabb legszebb jutalmát — a társulat felvirágzását!

Azt hisszük, nem lesz érdektelen a „Fgyelmező“ olvasói előtt, kik közül sokan társulatunkat csak kevésbé ismerhetik, adatokat hozni fel a társulat belső életéből, hogy kitűnjék, mennyire felelt meg az eddig cél- jának s méltó e a fenmaradásra.

Az első évben mindjárt 65 tagja volt társulatunknak — csak theologusok. Tartatott 18 gyűlés, ebből 3 vitagyűlés volt, kettőn a felekezeti vagy községi iskolák célszerű volta, egyen pedig a templomba járás kötelezésének célszerűsége, vitatott két oldalról.

Életképességének szép tanujelét adta a társulat fenállása második évében az által, hogy saját szaklapot „Közönyt“ alapított mely 100 példányban könyomatolva időszakonként jelenik meg változatos tartalommal, — s hogy egy pályakérdést is tűzött ki, melyre egy mű érkezvén be, a 25 frt díj ennek, mint jutalomra méltónak, kiadatott. Tagok száma ez évben 73 volt. Összesen 23 gyűlés tartatott, ebből vitagyakorlati gyűlés volt e kérdés felett: veszélyezteteti-e a ker. egyház egységét a különböző egyéni vallásos nézetek nyilvánítása vagy nem?

Elszomorító jelenség volt a társulat életében az 187^{1.2.} isk. év. Mintha nehéz köd űlte volna a kebleket, kihalt a tevékenység, nem volt munkakedv. Kevés tag látogatta a gyűléseket, a kitűzött pálya kérdésre nem jött be munka, pedig a pályadíj ez évre már 30 frtra lőn felemelve. Tagok száma 69, gyűlések száma 21 volt. Vitagyakorlat tartatott következő kérdés felett: elítélhetők-e az erkölcsi botlások az első benyomások terhe alatt vagy nem? Mindhárom évben gyakorolták magukat a társulat tagjai az imázásban, egyházi beszéd-részletek elmondásában s ezekre tett bírálatokban, észrevételekben.

Uj korszakot látszik alkotni a társulat életében és pedig szebbet az eddiginél jelen 187^{2.3.} isk. év. Oct. 18-án tartá a társulat ez évre első alkotó gyűlését, hol az új hivatalnokok választatának meg. Okt. 22-én pedig diszgyűlésünk volt, midőn n. t. Balogh Ferenc felügyelő tanár ur tartá évet megnyitó beszédét, mely annyival inkább feledhetlen ránk nézve, mivel ugyanakkor szerencsétléték látogatásukkal társulatunkat főt. Révész Bálint szuperintendens ur, s nagytt. Tóth Mihály és Tóth Sámuel hittanár urak is.

Buzdító hatást eszközölt e látogatás s föléleszté ujra a munkakedvet. Alig egy hónap leforgása alatt már 8 gyűlést tartott a társulat, hol változatos tartalmu felolvasások, szónoklatok s ezekre tett bírálatok tartatnak. Sőt a gyakorlatra több időt óhajtna fordítani a társulat, s elhatározta, hogy ezután időnként a rendes közgyűléstől különállólág, tartassanak gyakorlati gyűlések is, hol a tagok a szónoki kiképződés szempontjából imáknak és egyházi beszéd-részleteknek mondásával ezekre tett bírálatokkal foglalkozzanak, itt tétetvén az főiskolai oratoriumban mondott munkákra is bírálat, és ellen bírálat.

Folynak az előkészületek a társulat kebelében a Mélius ünnepélynek rendezésére is, melynek eszméjét n. t. Balogh Ferenc ur pendité meg ez évet megnyitó beszédében, mikor egyszersmind egy aranyat adott át pályázati alapul egy Méliusdiicskölteményre, melyet a társulat közgyűlési határozat folytán kettőre egészíte ki.

Engedje az egek Ura, hogy e kis társulat, még most gyenge csemete, évei multával, viharokkal dacolni tudó erős élőfává növekedjék. A szép pályatér, melyen futni dicsőség, ismertesse meg e társulat tagjai-

val a magasztos hivatást, mely reájok, mint leendő egyházi szolgákra vá s készítse őket elő, hogy legyenek a hitnek erős bajnokai, küzdve, — ha kell — az evangyeliom fenmaradásaért.

Debrecen, 1872. nov. 21.

Csiky Lajos m. k.
társulati főjegyző.

Adakozások a saályi ref. egyház számára a veszprémi ref. egyházmegyéből. — N. t. Papp Gábor veszprémi egyházmegyei esperest ur, még okt. 17. kelt levele mellett 88 frt. 30 krt küldött hozzám, mint általa gyűjtött segély összeget a saályi ref. egyház számára. Az összeghez következő adakozók járultak: Vilonya 1 f. 50 kr, Papp Gábor esperest 1 frt. Hajmáskér 2, 56. Soly 2, 84. Csurgó 1, 12. Iszka Szent György 2,33. Moha 4,30. Szent Antalfa 6,23. Monoszló 1. 80. B. M, Szöllös 6,10. Falsó Órs 2,30. Szent István 8,52. Tóth Vásony 1 ft. Magyav Barnagh 1 ft. Szent Király Szabadja 3,16. V. Berény 5. 62. Nagy Vázsony 5,94. Mencshely 1.36. Szent Pál 1 ft. Rátóth 1,71. Kádarta 1.84. Arács 1,85. B. Kövesd 4 ft. Liter 1,50. B. Udvari 1 ft. Pap Keázi 40 kr. Inota 40 kr. Páce Géza ref. lelkész 60 kr. Zánka 10 kr. Pap Gusztáv tanító 10 kr. Vámos 50 kr. Péczel 78 kr. B. Füred 14 frt 28 kr. Amely tesz összesen 88 fr 24 krt, melyet a beküldő esperest ur 88 frt 30 krra pótolván ki, ez összeget én azonnal átküldöttem Nt. Zagyva Imre egyházkerületi pénztárnok urhoz, aki által kiadott nyugtatványt haladék nélkül elküldöttem postán említett esperest urhoz.

Szerkesztő.

Rövid irodalmi szemle.

Semisch, Consistorialrath u. ordentl. Professor der Theologie an der Universität Berlin. Das apostolische Glaubensbekenntniss, sein Ursprung und seine Geschichte. Berlin, 1872. 8r. 31 lap.

Zöckler, ordentl. Professor der Theologie an der Universität Greifswald, Das apostolische Symbolum, Gütersloh 1872. 8r. 40 lap.

E folyóiratban is több ízben említve vólt már, hogy az újabb időkben többrendbeli magtámadások intéztettek külföldön az apostoli hitforma eredete, tartalma, kötelező vólta stb. ellen. A címzett két mű védi, mégpedig a valódi tudomány fegyvereivel védi az apostoli hitformát. Előttünk protestánsok előtt, nem az a főkérdés, hogy vajjon az apostoloktól származott-e ama hitforma, hanem az, hogy egyezik-e az apostolok tudományával vagyis az új szövetségi szentíratok tartalmával? A címzett két mű tudós szerzői is nyíltan vallják, hogy ama hitforma ma i a l a k j á b a n t e k i n t v e. késő századok szülötte; azt is előadják, hogy különböző országokban milyen alakkal s értékkel birt az. Mindezek mellett azonban, határozottan állítják, hogy a hitforma tartalma teljesen egyezik a szentírással, úgy hogy aki az apostoli hitformát elveti, az, az új szövetségi szentíratok lényeges tartalmát veti el. Ezelőtt pár évvel Schweizer eme pontot támadá meg: szálla alá poklokra, s mythusnak

vélte azt, ámde tüstént többen feltámadtak ellene s az ügy a tudomány itélőszéke előtt mai napig sincs véglegesen eldőntve. Ami pedig az apostoli hitformát, mint hitvallás t illeti, tul van minden kétségen, hogy annak magva, lényege, mint hitvallás is létezett már az őskeresztyének-nél. A reformátorok és a reformáció pedig a protestáns egyház egyetemes értékű hitvallásává emelte azt. Azt már a gyermekek is tudják, hogy pl. a Luther és Kálvin kátéjának, mint szinte a heidelbergi káténak is egyik lényeges tartalmát épen az apostoli hitforma pontonkénti magyar rázata alkotja, pedig ama három káténál tekintélyesebb symbolikus könyve nem vólt és nincs a két protestáns felekezetnek. Kálvin, aki különben a tekintélyeknek és hitformuláknak nem nagy barátja vólt és aki nagyon jól ősmerte az őskeresztyénség irodalmát stb. ezt mondja az apostoli hitformáról: „Apostolicum nuncupo, de auctore interim minime sollicitus. Apostolis certe magno veterum scriptorum consensu adscribitur . . . . . Neque vero mihi dubium est, quin a prima statim ecclesiae origine, adeoque ab ipso apostolorum saeculo, instar publicae et omnium calculis receptae confessionis obtinuerit . . . . . Nihil autem contineri, quod solidis scripturae testimoniis non sit consignatum“. stb. Aki tehát azt véli hogy az apostoli hitformához való őszinte és meggyőződés szeréuti hűség és ragaszkodás ellenkezik a reformáció és a protestantizmus alapelveivel, az bizonynyal nem a reformátorok reformációjára és protestantizmusára gondol, hanem valami másra.

A tudománynak teljes tökéletes, kétségtelen jogában áll vizsgálat alá venni az apostoli hitforma eredetét, fejlődését tartalmát és egész mivoltát is, s a vizsgálat eredményéhez képest választani s foglalni el álláspontot. Ámde a tudományos vizsgálódásnak, ha ugyan e névre csak parányi mértékben is méltó akar lenni, nem szabad egyoldalunak, elfogultnak s csupán a felszinen maradónak lenni; hanem a kérdésben forgó tárgyat minden lehető oldalról s egész mivoltában figyelembe kell vennie. E szempontból nagyon ajánljuk különösen lelkészársainknak a fent címzett két kis mű gondos tanulmányozását, a lelkési értekezleteken azok tartalma feletti tanakodást. stb. Nálunk a baj és vizsály főforrása épen az, miszerént köztünk némelyek, az oly sokszor hánytorgatott tudomány, modern világnézet s más efélék alatt vóltaképen Baurnak különben teljes enyészetnek indult iskolájára, s talán még a pantheistikus vagy materialisztikus bölcsészetre is gondolnak, — mintha t. i. a tudomány és a szabadelvűség csupán az eféle irányzatok szolgálatában állana, holott a dolog épen a protestáns theologiai tudományosság mezején is teljességgel nem úgy áll.

Osterzee Prof. Dr. J. J. van Christus und sein Platz in der Geschichte der Welt und der Menschheit, in der Theologie, insbesondere der Glaubens- und Sittenlehre, im persönlichen und gemeinschaftlichen Leben.“ Ein apologetischer Vortrag. Elberfeld. W. Langeweiesche. 54. S. 8°.

A nagyhirű hollandi hittudós, e „népszerűen tudományos“ előadásban azon becsületes kételkedőkhöz fordul, kik által vannak hatva „a keresztyén vallási kérdések, magas, mindent túlszárnyaló komolyságtól, melyek korunkban napi renden vannak“, és Jézus személyének jelentő-

ségét világosságba helyezi, hogy abból levezesse: minő helyet foglal ő el bármely téren is. A modern kritika által és bibliai érvek becsmérése folytán előállott nehézségekkel szemben nagy bizonyossággal és ügyességgel lép a szó nok oly utra, „melyet az újabb irány értelmes barátja is bizodalommal követhet.“

A helyett, hogy az egyházi tanhoz menekülne, tisztán történelmileg jár el; a 2 dik század keresztyén gyülekezetét vallásos életében és hittudományában beszélteti, azután, a valódiaknak elismert apostoli iratokot, a doketizmus feltűnő jelenségét, végre Jézusnak, sértetlen szavaiban dokumentált öntudatát, a modern kritikások, önkényes eljárásának humoristikus földerítésével előadván, Jézus természet feletti személyiségének központi csodája eredményéhez ér. „A ki az Urat — mert ide megyen ki valóban a dolog, — a ki az Urat ugy terjeszti elő, mint egy oly elhalt zsidót, ki egyedül háladatos emlékezetben és gyanítólagos halhatatlanságban él, az nem csak a Krisztus megjelenését, hanem az egész keresztyén egyházat nyilvánvaló képtelenséggé teszi. E képtelenségnél jobb szeretem a mysteriumot, mint nagyon is kinyilatkoztatam, magát a még nem egészen értett mysteriumot. És szeretném azt nem csak a hit nevében és körében, hanem magának az egészséges és illetékes ítélő értelemnek nevében is.“

A továbbiban megmutatja szerző e „mindent felyülmuló nagyságát“ Jézusnak, a tyanaí Apollóval, Márk Auréllal és a Buddhismus alapítójával Rakia-mounival való összehasonlitásból, sajátlagos jelentőségét pedig mint az üdvközlésben nyilvánulót.

Fájdalom, a főkérdésre csak utasítólag van felelet adva, arra t. i. hogy minő helyet foglal el a Krisztus a világ és emberiség történetében, mert csak azt feleli: hogy első helyet a világtörténelemben, a hit és erkölcstanban, a személyes és társas életben. A címtől, mely nagyon is sokat ígér, a jeles előzmények után nagyobbserü kivitelt várna az ember. Egyébiránt mind ennek dacára ez iratocska, szónoki tekintetben remek mű, az apologetikai irodalomnak legjobb termékei közé tartozik; csodálatra indit az ügyesség, melylyel szerző szilárd keresztyéni álláspontjáról az ellenkezőkére átmegy, a humor, melylyel azok gyengéit felfedi, és mindenek előtt nyomozó szeretete; miért is e művecske megérdemli az olyanok közötti elterjesztést, kik kétségek által aggasztva, oktatás tekintetében nem hozzáférhetetlenek, különösen megérdemli a lelkipásztorok figyelmét, kiknek épen lelkeszi apologetikai munkálkodásukban, mint segedésszköz, sikerrel ajánlható. — Th. I.

Goltz, Frh. v. d. „Die religiösen Gegensätze der Gegenwart verglichen mit denen der Reformationszeit. Vortrag. II. Auflage. Berlin. Heinersdorff. 45. S. 8-o $\frac{1}{8}$. Thlr.

A stuttgarti egyházi gyűlésen tárgyalta szerző a jelzett dolgot egy igen érdekes előadáson, 15 tételben fejtven ki, hogy a catholicismus és protestantismus közötti vallásos ellentét még ma is kizárja az egyház és isteni tiszteletbeli közösséget, és a harc az előbbi ellen szellemi fegyverekkel folytatandó, a nélkül, hogy ezért a testvéri közösség és mindkét részről személys közledés kerüendő lenne, hogy ellenben a lutheránusok és reformátusok közti különbségek többé semmi választó vallási jelentőséggel nem birnak és az urvacsorai ünnepélyt

nem mint egyes hitvalláshoz tartozóság jelét, hanem mint minden hívők közti köteleket kell tekinteni, úgy hogy az isteni tiszteleti közösség az evangelica egyház egyesülésében lényeges dolog. Közös egyház kormányzat csak feltételes és korlátozott módon kívánatos és a symbolumokra köteleztetés csak mint az egyház vallásos alapelveinek elfogadása tekintendő. — A jelenkor vallásos ellentétei a keresztyénség alapnaira vonatkoznak, és ezek: 1.) Ellentét a positiv keresztyénség és a pusztá humanitási vallás közt. 2.) A keresztyén hit és élet maradó és haladó iránya közt; az első kizárja a vallásos közösséget az utóbbi követeli azt. Ezek egyetlen feltétele az, hogy a lényegesen keresztyéni, az az: a Krisztusban, mint Isten fiában, közbenjáróban, Megváltóban való hit tartózkodás nélkül elismertessék és a lényeges határai felett egy értelem czéloztassék; és míg ez sikerül, a keresztyén testvéries közlekedés eszközei az ima közösség és hittérítési munkálatban és a keresztyén igazság öltalmazásában kölcsönös segély nyújtás serényen használtassék. Az egyház államtól elválasztása veszteséget és veszélyt hoz magával, mely mindazáltal kevésbé a keresztyénséget, mint inkább az egyház történeti alakját illeti.

Ez alap gondolatok magában az előadásban részint megjelöltetnek részint tovább fejtegettetnek, minthogy nevezetesen a confessionalis elkülönzés ellen polemizál, és oda útal, hogy az apostoli és ősi hit — és az egyház szokása s tanában levő hit között, melynek alakíttatnia és megújíttatnia lehet és kell, különbség van. A reformatio vallásos alap gondolatai egyedül az üdvyszerzésnek az egyházban elméleti felfogása és gyakorlati alkalmazása körül forogtak, a váltság elsajátítása körül; fen forgott az egyeseket illető üdvút és Krisztus tekintélye az egyházban, melmindkét elv tisztán és határozottan kiemelkedett. Hanem ezek egyóldalu képződése szülte a vallásos ellentéteket a protestantismus kebelében, az alaki oldalak ferde hangsúlyozása visszamenő mozgást teremt. Ez ellentéteket kiengeszteli az egyesülés. A mi ma kérdés alatt áll: a váltság szűksége, Krisztus feltétlen tekintélyének ténye az emberiségben, és ez ellentétek közt, melyek a bűn egy más fogalmából származnak és a földi élet erkölcsi feladatánál maradnak, vagy pedig a keresztyénség egész egyházi alakját tanba és alkotmányba az ítézet és alakítás folyamába vonják bele, az egyház középre van állítva és az a feladata, hogy az újabb idők nyelvében az újabb idők eszközeivel a keresztyén üdvigazságot az emberekhez közel hozza.

Továbbá az egyház helyzete a népek életében annyiban más lett, mennyiben a sokaságnak az egyházi tanácskozásokban és ügyekben való részvéte általánosabb és más részről a culturvilág emancipatioja az egyháztól tény, úgyhogy az egyház népuralmi lett és a gyülekezettagok, az egyházi élet felelőssége és munkájában élénkebb részt vesznek, hogy eképen a valódi evangéliumi egyesülést létrehozzák, melyre nézve nem egy egyházkormányzat, egy isteni tiszteletforma, egy hitvallás, hanem az urvacsoraközösség és segélynyújtás szükségesek, a nélkül, hogy az evangéliumi egyháznak alaki és anyagi elve megváltoztatnék vagy feladattatnék. — Th. I.

Valami különös véletlennél fogva csak a közelebbi napokban jutott kezünkbe az „Előfizetési felhívás a **Protestáns heti lap** című

egyházi közlönyre“ a melyet Balogh Ferenc és Tóth Sámuel debreceni hittanár urak fognak szerkeszteni és kiadni. A program már korábban kellően szétterjesztve lévén, azt egész terjedelmében ösmertetni nem szükség. Kifejezzük azonban, hogy a vállalatot a legőszintébb örömmel üdvözljük s a lehető legnagyobb buzgósággal ajánljuk azt tisztelt olvasóink figyelmébe és pártfogásába, mert bizton reméljük, hogy a nevezett lap, amellet hogy a józan haladásnak és reformnak elszánt barátja lesz, nem fogja rombolni, hanem inkább bátran és határozottan védeni és erősíteni az evangyeliomi protestáns egyház lényeges pozitív alapjait. Mint ilyen irányu és szellemű heti lap vallásunk és egyházunk sok tekintetben elhagyatott és megtámadott ügyének nagy szolgálatokat tehet és pedig mint heti lap, olyanokat, amelyek a Figyelmezőtől vagy más havi folyóirattól a legjobb akarat mellett sem telhetnek ki. Már pl. az egyházi és iskolaügyi krónika vagyis a külföld legujabb eseményeinek intézkedéseinek, állapotainak stb. rendszeres és folytonos ösmertése sokkal inkább heti lapba, mint ritkán megjelenő folyóiratba való; mert a külföldi dolgok ösmérete nem csak szép hanem gyakorlatilag is szükséges és hasznos dolog lévén, pl. saját intézkedéseink, végzéseink tervezetések stb. alkalmával, a heti lap frissebbn, alkalmas időben, nem pedig elkésve közölheti azokat. stb. stb. — Egy szóval a címzett heti lapot a leghatározottabban ajánljuk. Előfizetési ára egy évre 5 frt. félévre 2 frt 50 kr. negyedévre 1 frt 25. Az előfizetési pénzt, valamint egyéb kiadói és anyagi részleteket illető kérdéseket rendeléseket Tóth Sámuel tanár urhoz (Debrecen, Péterfia u. 815. sz. a.), a lap szellemi részét illető közleményeket, munkákat, tudósításokat pedig Balogh Ferenc tanár urhoz, (Debrecen, Kismester u. 1172. sz. a.) kéri az illetők intéztetni.

Ez uttal még a következő irodalművek megjelentét kell felemlitenünk:

Zsilinsky Mih. Szarvas város történelme s jelen viszonyainak leírása. Pest. Aigner. 1872. Kis 8-rét 176 l. Hat csinos képmelléklettel. — Alapos, érdekes és tanulságos olvasmány.

Emericzy Dávid. Német nyelvtan, a magyar nyelvhez alkalmazva. Sáros Patak. 1872. Első kötet. 8r. 180 lap. Ára 70 kr. — A maga nemében jeles és feltűnőleg olcsó mű. A kik pedig Kérészi István sárospataki főiskola tanár urnál rendelik meg, azoknak 20 percent leszámítatik.

Megjelent a P. Nagy Sándor angol nyelvi Önoztatásának 55 — 57 leckéje is.

Wohl Janka és Stephanie dicséretesen ösmert magyarirónők jeles tartalmu mutatószámot s előfizetési felhívást bocsátottak ki egy általok megindítandó „A nők munkaköre“ című nevelési, gazdasági és szépirodalmi közlönyre, mely a nőképző, gazdasszony és iparegylet hivatalos lapja leendő. 1873. januártól fogva megjelenik havonként kétszer, két két iveau, elegans szines borítékkal. Előfizethetni egész évre 8 frt félévre 4 frt, negyedévre 2 frttal, említett kiadó szerkesztők-nél, Pest, Mérleg u. 3. szám.

GYÁMINTÉZETI BESZÉD,

melyet

az ág. hitv. evang. egyetemese gyházi gyámintézet 1872. október 6-án Miskolczon tartott közgyűlése alkalmával mondott

RIMLER KÁROLY

nagyváradí ág. h. ev. lelkész.

(Melléklet a M. pr. e. i. Figyelmezőhöz.)

A mi Urunk Jézus Krisztusnak kegyelme legyen mindnyájan veletek, Amen. (Fil. 4. 23.)

II. Kor. 4. 5 – 10 : „Mert nem magunkat prédikáljuk, hanem a Jézus Krisztust, az Urat stb. stb. stb.

„Az Isten parancsolta, hogy a sötétségből világosság legyen.“ Három ízben parancsolta az Isten, hogy a sötétségből világosság legyen ; — először kezdetben, mikor a világot mindenható szavával teremté s a kietlen, puszta és éktelen világalkotmányba rendet, ékességet, összhangzatot s törvényt hozta. E világosság a teremtés országában évezredekén át e mai szent napig gyengítetlenül, s csonkítatlanul ragyog a maga eredeti fényében, életet adva s bő mértékben áldást árasztva az egész látható természetben. Ámde a lelkek országában sűrű homály és éjjeli sötétség támadt évezredek folytán ; a bűn, melybe az emberiség az Isten parancsolatja iránti engedetlenség következtében esett a sötétségnek árnyékával borította el azon ösvényt, melyen járnia kellett volna ; ennél fogva eltévedt s elvesztette az egy igaz Istent, s megtagadta az ő Ura Istenétől a dicsőséget s lelki vakságában önalkotta holtbálványok oltárai előtt térdreborulván, kereste üdvösségét s békességét. Akkor megszánta az örökkegyelmű Isten az elesett, elfajult, eltévedt, mély homályban tapogatódzó s békességet sehol nem lelő emberiséget s másodsor parancsolá : hogy a sötétségből világosság legyen, s lőn, hogy az idők teljességében megjelent a világosság a Jézus Krisztusban, a ki fény lett a mi szívünkben s a ki János 1. 9. szerint megvilágosít minden e

világra született embert. Ő visszavezeté az emberiséget azon ösvényre, melyen az Istent s vele a békességet és üdvösséget meg lehet találni; Ő a hazugságban tespedő emberiséget a lelki halálból életre ébreszté és igazságra tanítá, mert ő az út, az élet és az igazság, s az embereknek a világosságok (Ján. 1—4.) Azonban valamint az ő korában a „sötétség meg nem ismerte a világosságot“, (Ján. 15.) úgy a századok folytán az ő hivei közt, az ő egyházában is nagy sötétség támadt. Nem mintha a világba jött világosság maga elvesztette volna fényét és erejét, „Jézus Krisztus tegnap és ma és mindörökké ugyanaz“ (zsidók 13. 8.) de azok, akik a kereszténységnek fejei akartak lenni s magokat az egyedül igaz és idvezítő egyháznak nyilvánították, ők vonták meg a reájok bizott világosságot nyájaiktól s magok sem ismerték többé azt. Mi — mint evang. keresztyének — mély fájdalommal pillantunk vissza az egyházitörténet azon lapjaira, melyekről olvassuk, hogy a Mária s szentek kultusa, a külső cselekedetek szolgálata, az egyedüli Megváltó s Isten és emberek közti közbenjáró tiszteletét, az Isten lélekben és igazságban való imádását kiszorította a keresztyének sziveiből. Az evangéliumnak világossága: az Isten szabad kegyelméről a Jézus Krisztusban, a megigazulásról, mely a hitből jó, az Isten igéjével ellenkező emberi tanítások vékája alá rejtetett. S mert a kijelentet isteni ígét emberi vélekedések romjai alá temették, azért ismét elvesztették a világosságot, s az Isten harmadszor parancsolta, hogy a sötétségből világosság legyen, s őh — csudálatraméltó isteni kegyelem — felvillant a világosság egy sötét ágostoni zárdából, midőn Luther Márton 1517. október 31-én a wittenbergi vártemplom ajtajára kiszegezé a 95 tételt, mely mint megannyi villanyos szikra megvilágosítá az egész keresztyénséget s midőn hatalmas kalapács ütéseivel széttöré a lánczot, melyel megvala kötözve az isteni könyv, akkor a sötétség aknáiból napvilágosságra hozá a szinaranynál is becsesebb és drágább kincset. S mi csak akkor fogjuk tudni becsülni s méltányolni a Reformatio művét, ha tudjuk, hogy annak legmélyebb alapja s legbensőbb lényege, legnagyobb áldása, s valódi nagysága abban áll, hogy nekünk visszaadta amaz isteni világosságot, melyet az Isten a sötétségből támasztott, visszaadta a legnagyobb kegyelmi javakat, melyekkel az Isten az emberiséget megajándékozta a Jézus Krtsztusban. Mint ily nagy kincset tudták azt becsülni némethoni evang. hittestvéreink, a kik — midőn a sötétség fiai a 30 éves háboru alatt a protestánsok vérével el akarták oltani a világosságot, nem késtek életükkel védelmezni azt; becsülni s méltányolni tudta azt Gusztáv Adolf a hitbuzgó s hiterős svéd király, ki, mert másképp nem leheté, fegyveres kézzel kelt védelmére s 1632. november 6-án, a Lützen melletti csataterén kilehellé drága életét ez isteni kincsért. Becsülni s méltányolni tudták azt magyarhoni evang. őseink is, kik évszázadokon át a

legkegyetlenebb üldözéseket is elszenvették ez isteni kincsért. S a midőn hosszas harcok után az evang. egyháznak külső léte biztosítva lőn, a 19-ik századnak jutott dicső feladatául, az ész, a tudomány, s leginkább a s z e r e t e t mindeneket meghódító fegyverével biztosítani az ev. világosságot, s evégre alapították némethoni ev. hittestvéreink 1832-ben, s végleg 1841-ben a Gusztáv Adolf-egyletet oly czélből, hogy a szegény ev. egyházakat s iskolákat a szeretet adományaival gyámolítsák s így az itt is ott is elalvó világosságnak új táplálékot nyujtsanak. Becsülni s méltányolni tudják azt magyarhoni ev. hittestvéreink is, kik több mint egy évtizeddel ezelőtt ugyanazon czélből a magyarhoni evangélikus egyetemes egyházi gyámintézetet alapították, s becsülni és méltányolni tudjátok azt ti is a kik az ország minden vidékeiről e vendégszerető városba összegyűlekedtetek, hogy ez ünnepélyes közgyűlés alkalmával e gyámintézet szent ügyéről szeretetben tanácskozzatok.

A némethoni Gusztáv Adolf-egylet, melynek mi is mély hálával lekötelezettjei vagyunk, mert áldását reánk is árasztja, s ami gyámintézetünk, rokonok a c z é l r a nézve, melyet magok elébe tűztek, rokonok az e l v e k r e s e s z k ö z ö k r e nézve, melyeket vallanak s alkalmaznak, rokonok az i n d o k r a nézve, mely őket tevékenységre ösztönzi, s mely nem egyéb, mint a szegény hittestvérek iránti szeretet, azon szeretet, mely a hitből származik, s tekintve a szegény ev. egyházak és iskolák nagy számát, tekintve a reánk nézve még mindig kedvezőtlen politikai viszonyokat s az ev. egyház most is számos és hatalmas ellenségeit, egy i r á n t s z ü k s é g e s e k is. Noha ugyan ami összes magyarhoni evang. egyházunk egy gyámintézet, mert saját erejéből, azaz a hivek önkényes adományaiból tartja fen magát, azért mégis e különálló gyámintézet is szükséges. De mi biztosítja egyámintézetnek jövőjét? vagyis mik azon módok és eszközök, melyek e gyámintézetünket felvirágoztathatják? Engedjétek meg, ker. a., hogy ez ünnepélyes alkalommal e fontos kérdésre gyenge erőmhöz képest, de határozott meggyőződéssel, a felvett szöveg nyomán feleletet adhassak. Kövessétek áhitatos figyelemmel előadásomat, — te pedig Ur Isten nyisd meg az én számat, s add hogy igazságot szóljak ; a te igéd igazság. Amen.

A mi ev. gyámintézetünk csak úgy fog fenállani és felvirulni, ha

I.

alapját az Isten ígében találja. Kétséget nem szenved, hogy ha valaki szilárd, s hosszabb, mint csak egy néhány évekig tartó épületet akar emelni, annak mély, szilárd s megingathatlan alapot vagy fundamentot kell vetnie ; hasonlóképpen a mi gyámintézetünk is csak akkor fog

fenállani és felvirulni, ha erős és szilárd alapon áll, ez pedig nem egyéb mint az isteni igé.

Tény az, ker. a., hogy a némethoni Gusztáv-Adolf-egyletnek még nem oly régen magok közt a protestansok közt hatalmas ellenségei vannak, kik azt lobbanták szemére, hogy ő csak templomokat épít kőből, de, hogy az által nem épül az urnak egyháza, hanem az igének prédikálása által, melyből a hit jő; hogy templomokat épít a föld minden részében, de az ő saját templomai oda haza üresen állanak; hogy az egylet az ő zászlójára egy hős ugyan, de mégis csak emberi királynak nevét irta, s azon névről megfeledkezett, mely minden nevek felett való név, azon királyról megfeledkezett, ki minden királyoknak királya, s minden uraknak ura, s ki királya az ő egyházának is, melyet saját vérével váltott meg magának tulajdonul; — megfeledkezett a Jézus Krisztusról! De tény az is, hogy miolta a Gusztáv Adolf-egylet szint vallott s Pál ap. azon igéjét magáévá tévé II. Kor. 4. 5. „mi nem magunkat prédikáljuk, hanem a J. Krisztust az Urat,“ mióta nyíltan hirdeti, hogy egyedül az Isten igéje lehet a keresztyén hitnek forrása s alapja; mióta azon fundamentomra állt, mely egyszer vettetett s melyen kívül mást senki nem vethet, s hogy nincsen senkiben másban üdvösség, nem is adatott az embereknek más név, melyben üdvözülhetnének, mint a J. Krisztus neve (Ap. csel. 4. 12.) azóta folyton gyarapodik tagjainak száma s azóta mind áldásdúsabban működik világszerte. — S a mi intézetünk sem elégedhetik meg — szerintem — azon pusztá világi dicsőséggel, hogy ő jótékony intézet, alamizsna osztogató intézet, mely csak anyagi s így csak ideig való nyomoron és szükségeken segít, nem — neki mélyebben le kell szállania, az ev. keresztyének lelkeibe, az ő feladata: felfelé irányozni a ker. sziveket; a mi gyámintézetünk legyen menhelye a lelki szegénységnek is; s ha mi, mint ev. keresztyének valóban buzgólkodni s lelkesedni akarunk érte, s feljogosítva tartjuk magunkat különösen mi — Isten szolgálói — hogy a hiveket a közremunkálásra s tevékeny részvétre felhívjuk; ha mi az éhezőknek az örök életnek kenyerét akarjuk nyújtani: akkor kell, hogy magunk is elébb merítsünk az üdvösségnek egyedüli kuforrásából erőt és igazságot, kedvet és bátorságot, észet és kitartást, türelmet és áldást, de azt csak akkor tehetjük, ha a J. Krisztus igéjében gyökeredzünk, ha nem magunkat prédikáljuk, hanem a J. Krisztust, az Urat, szóval, a mi gyámintézetünk csak úgy fog felvirulni, ha az Isten igéjében találja alapját. — De kérditek: mi az isteni igé? — Midőn a mi drága Megváltónk, a szegényeket, a nyomorultakat, a bűnösöket meglátogató s vigasztaló, akkor az ő világbölcsességökkel büszkélkedő farizeusok gúnyosan kérdezek: vajjon a főemberek és farizeusok közül hisz-e valaki benne? (Ján. 7. 48. 49.) Az ókor műveltségének hazája — Görögország

vala. S midőn Pál apostol, egy görög műveltséggel bíró városnak Tarzusunak szülöttje, ki Gamáliel lábainál neveltetett fel s tanított a farizeusi bölcsességben, Korinthusba indult, akkor félelemmel ment vala oda, mert érzé, hogy ő nem tud emberileg bölcs beszédeket beszélni, hanem csak a keresztről való predikációt, az pedig a zsidóknak botrány, a pogányoknak bolondság. És mégis — néhány évszázad alatt romba dől az ókor műveltsége a kereszt súlya alatt, — S vajjon mi által lett Luther Márton oly nagy reformátorrá s az evangéliom tanuinak oly méltó s győztes utódává? tán azon középkori scholasztikus bölcsesség által, melyet Erfurtban tanult? nem, hanem azáltal, hogy a nép talajából, melyből származott, a nép szegénységével, melyet osztott, a népnek egyszerűségét s romlatlan természeti érzékét az igazság iránt, magába szivta s ki nem elégitve az emberi bölcsesség által lelkiileg szegénynyé lett s egyedül a J. Krisztusban talált igazságot, bölcseséget és életet, ezáltal lett nagy reformátorrá! S nem a világ hatalmasainál, nem a pápánál s császárnál, sem a tudomány székeinél, sőt a klasszikai világműveltség apóloínál sem talált hitet és hitelt Luther műve, hanem a népnél. S vajjon a mi korunkban másképp van-e ez? sokfelől ugyan s nagy zajjal állítják, hogy a keresztyénység általában s a protestantismus különösen csak úgy tarthatja fen magát, ha a haladó világműveltséget magába fogadja, ha a kor szelleméhez, eszméihez, igényeihez alkalmazzá magát. Távol legyen tőlünk, hogy a haladás jogát az emberi élet minden dolgaiban tehát az ipar, a tudomány, a művészet, a politika s a társadalmi élet dolgaiban el ne ösmernők. A keresztyének — így nyilatkozik már az apostolok korából egy tiszteletreméltó tanu — mint emberek, az emberi életnek minden ügyeiben alkalmazkodnak a helyhez, a korhoz, a szokásokhoz, de nem a z ő hit ö k b e n.

És ha a hit semmi egyéb nem volna, mint az emberi szellemnek egy természetes virága, akkor sem lehetne valami nyomorultabbat gondolni, mint oly vallásos álláspontot, mely a korszellem ingadozó s változékony szele szerint változtatná meggyőződését, s ma egy oly Istent hinne, ki csak a csillagok felett trónol, s a kihez azért imádkozni nem lehetne; holnap pedig olyan Istent hinne, ki csak a természetben létezik, ma j d olyat, ki csak egy bölcsészi fogalom, ma j d meg olyat, minőt a jelenlégi durva realistikus kor kíván, s mely az anyag istenítésében s bálványozásában áll. — A léleknek ilyenén szabadsága a korszellem rabszolgasága volna. Nem, — a lélek nem egy elmuló csepp a kor elmuló tengerében, a lélek nem egy a levegőben hirtelen elenyésző szapanbuborék; a lélek örökkévalóságra teremtett, ha pedig örökkévaló, akkor az ő hitének tartalma is csak örökkévaló igazság lehet; igaz pedig és örökké való csak az isteni ige, s ha a mai kor műveltsége ellentétben áll a keresztyéniséggel, akkor nem ezt, hanem a modern műveltséget

kell revisio alá venni s abból mindazt, a mi a ker. műveltséggel meg nem egyezik, kiküszöbölni.

A ker. egyháznak legbensőbb életeleme az isteni ige, vagyis a kijelentett tanítás, ez pedig természeténél fogva állandó, változhatatlan, s az egyháznak legszentebb feladata s kötelessége, azt a maga eredeti tisztaságában megtartani s megőrizni; a tudománynak feladata pedig, a kijelentett tanítást alaposabb megérthetés végett megvilágosítani, az ő igazságát történetileg és apologetikailag megbizonyítani, de már az nem áll jogában a tudománynak, hogy az isteni kijelentést tovább fejlessze, mert az isteni ige, mint tökéletes s változhatlan igazság emberi toldást s kiegészítést egyáltalában nem tűr. — Tehát nem emberi bölcsesség, hanem isteni kijelentés az urnak igéje. De kérditek tovább, mi ezen isteni igének tartalma? tán a hitczikkek, erkölcsi szabályok, szent gondolatok, épületes történetek? mindezek az isteni igéhez tartoznak ugyan, de nem képezik annak tartalmát. Hogy mi az igének lényeges tartalma, azt az apostol megmondja az 5-ik versben: mi nem prédikáljuk magunkat, hanem a J. Krisztust, az urat; — az ige pedig a szentléleknek tanubizonysága a J. Krisztusról, ki nem dogma, sem nem történet, hanem személy, a m a m e n n y e i s z e m é l y k i közbenjáró Isten és emberek közt, ki az Istent kiengesztelte a bűnös emberiséggel; Jézus Krisztus tehát az isteni igének s az egész keresztyénségnek tartalma és magva, eleje és veleje, kezdete és vége, alfája, omegája, summája, s n i n c s e n m á s b a n ü d v ö s s é g s t b. A p. c. s. 4. 12. s Fil. 2. 9—11.

Az Isten a mi sziveinkbe fényt adott (II. kor. 4. 6). midőn a középkor éjjeléből a reformátio által a világosságot feltámasztotta, t. i. az ev. igazságnak tiszta ismeretét. De ez a fény nem az emberi felvilágosodásnak lidércfénye, sem a vallásos érzelmeknek holdfénye, sem az emberi bölcsességnek lámpafénye, hanem az isteni igének napfénye.

Az ige, mely a protestantismusnak alapja, kell, hogy a G. A.-egyletnek s a mi ev. gyámintézetünknek is alapja legyen. Kétségtelen, hogy gyámintézetünknek szerencsés előmenetele s áldásdús működése lényegesen az ő álláspontjától függ, s valamint magának az Isten igéjében kell gyökerednie, úgy szintén csak oly egyházakat és iskolákat gyámolíthat az ő szeretet adományával, melyek az isteni igének alapján állanak s az evangéliomnak világosságát buzgón ápolják.

A mi gyámintézetünk merőben eltévesztené ev. célját, ha oly protestantismus hordozójává s terjesztőjévé tenné magát, mely csak tagadni tud, de nem állítani, csak rombolni, de nem építeni, csak haladni, de nem megállapodni s megtartani, csak k i f e l é protestálni, de nem egyszerismind b e f e l é is mindaz ellen, a mi nem evangélikus, nem keresztyén tanítás.

Bizonyára semmi sem veszedelmesebb, mint az Isten országának dolgában a korszellemhez, a tömeghez alkalmazkodni akarni; az Isten országát a korszellemre építeni annyi, mint a magot a tengerbe vetni. A kornak sajátsága mindig az volt, s mindig is az lesz, hogy az mint a mythologiabeli Saturnus saját szülötte gyermekeit el is nyeli. Avagy nincsen-e még élénk emlékezetünkben, hogy a negyvenes évek közepetáján az akkori korszellem a legszebb koszorukat azon egyházi törekvéseknek nyújtotta, melyek, a liberalismust és felvilágosodást irták zászlójokra. És hol vannak most ama szabadegyházak? a kor nem ismeri azokat többé, — a korszellem elseperte azokat, mint a könnyű polyvát. — Őrizkedjünk azért, az örökkévalóságnak dolgát a mulandóságra, az Isten igéjének dolgát emberi önkényre, a protestantismus dolgát emberi bölcseségre építeni. A mi gyámintézetünk a protestantismusból él, a protestantismus pedig az isteni igéből él, s ha gyámintézetünk ezen az alapon áll, akkor hatalmasabb s erősebb mint a kornak meghasonlott irányai s az ő gátjait a kornak viharai keresztül nem rontják, mert az ő védura, a J. Krisztus maga védi s oltalmazza azt. Őh tartsd meg nekünk Ur Isten a te szent igédet, a te igéd igazság!

II.

A mi gyámintézetünk továbbá csak úgy fog fenállani, gyarapodni, virulni, áldásdúsan működni ha az isteni igéből vagyis az ev. ker. hitből meríti erejét. Hogy mi az erő, arról különféleképen ítélünk a különböző életkor szerint. Mig az életnek tanuló éveiben állunk, azoknak szoktunk erőt tulajdonítani, kikben erős és kitartó ép testet, világölő érzelmeket, tündöklő képzeletet, fényes tehetségeket s némi bátorságot találunk; de ha az életnek érettebb korát elértük, csak azokat tartjuk erőseknek, kik szilárd jellemmel bírnak s tiszta szilárd, elérhető célokat tűznek ki magok elé. Ugy van ez a vallástéren is. A ki a vallásnak férfi korában áll, tudja, hogy a vallásnak ereje nem annyira szép érzelmekben s dús gondolatokban, hanem töredelmes szívben s Isten iránti feltétlen engedelmisségben áll. Csakis e szempontból indulva érthetjük meg Pál apostolt, aki az ur szolgálatának áldozta fel egész életét s a ki annyi majdnem emberfeletti fáradoalmak, veszélyek, üldöztetések közt mindenütt az istennek békességét magasztalá, mely fölülmul minden emberi értelmet. Honnan meritette ez apostol a rendkívüli erőt, mely által annyit munkálkodott, fáradozott, küszködött, szenvedett, tengeren és szárazon? tán azon vallásból, melyet saját esze szerint alkotott magának? halljuk csak őt magát: II. Kor. 4. 7—10 és Gal. 2. 20: „A Krisztussal együtt megfeszíttettem. Élek pedig többé nem én, hanem él én bennem a Krisztus stb.“ s Fil. 1. 21. „Nekem mind életemben, mind halálomban nyereségem a Krisztus.“ Igenis azon hitből meritette az erőt,

„hogy nincsen másban üdvösség, nem is adatott az embereknek más név, mely által üdvözülhetnének, mint a J. Krisztus neve; azon evangéliomból, mely a zsidóknak botrány, a pogányoknak bolondság, de isteni erő az üdvösségre azoknak, a kik abban hisznek“ (I. Kor. 1. 2. 3.) Honnan merítette az ismeretnek és bölcséségeknek amaz arany kincseit, melyeket az ő leveleiben letéve találunk? nemde nem az ismeret — és bölcséségeknek amaz egyedüli kutforrásából, mely a J. Krisztusban vagyon? S e hitet a modern protestantizmusnak terjesztői holt hitnek gunyolják. — Honnan merítették az első századoknak keresztyénei azon erőt, mely által a legkegyetlenebb kínzásokat örömmel kiálltották s tolongva jelentették magukat a vértanui halálra? bizonyára nem egyéni észvallásból, hanem a J. Krisztusba való hitből, kinek halálát az ő testökben hordozták stb. II. Kor. 4. 10. Honnan merítették Husz János (1414.) és Prágai Jéromos (1415.) azon erőt, melyben még a máglyán s a fojtó füstgomolyagok közt is szólásokat s lelki énekeket énekeltek, s az egész apostoli hitformát elmondták? óh nem valami észhitből, hanem azon positiv hitből, hogy a J. Krisztus töviskoronát hordott s a Golgatán meghalt a keresztfán mi értünk, hogy nekünk életet szerezzen! — S e hitet holtnak merik gunyolni a modern reformerek! — Avagy tán a hívő reformátorok vakok voltak-e s szegények tettekben s a keresztyén életnek gyümölcszeiben?

Óh mennyit munkálkodtak azok az ev. hit erejében, mennyit szenvedtek, mennyit küzdöttek, mennyit vizsgálódtak s mennyit vívtak ki! Mennyi mély írásmagyarázatokat — kezdve a bibliafordítástól — mennyi éleselméjű s szellemdús buvárlatokat a szentírás terén, mennyi hatalmas prédikációkat s lelki, kedves, épületes, egyházi énekeket köszönhetünk nekik! S azok a 17-ik századbeli magyarhoni prot. lelkipásztorok, tanítók, kiket a jezsuitai fanatizmus a trieszti s nápolyi gályákra vad csoportokként terelt s lánczokba szorítá kimerült testeiket, bizonyára nem az észvallásból merítették az erőt az embertelen kínzások elszenvedésére, hanem a J. Krisztus iránti szeretetből. S azok a salzburgiak, kiket egy évszázad előtt, az embertelen hatalom kizaklatott békés lakhelyeikből, tán jobban szerették a testi kényelmet, a földi vagyont s érzéki élvezeteket, mint az ev. hitőket? S a mai hittérítők, kik lemondva minden testi kényelemtől, elszakadva a vérrokonság, a barátság s az édes hon-szeretet kebléről, nem kimélve sem egészséget, sem életet, a pogányok területeit felkeresik, tán azért mennek oda, hogy ott valami modern prot. észvallást hirdessenek, nem pedig a keresztről szóló evangéliomot? S e hitet melynek erejében a keresztyén szeretet annyi jótékony intézeteket, árvaházakat, betegápolókat, menhelyeket, iskolákat alapított s mai napig fentart, e hitet, mely kiváltkép napjainkban eddig nem látott eréllyel terjeszti az evang. életet s vele a keresztyén műveltséget; e hitet.

melynek munkája Krisztust megismerni s benne s általa az Istent s az egész emberiséget, az embernek szívét pedig átalakítani, nevelni, nemesíteni, tökéletesíteni, — a büszke hitetlenség vak, holt, lelketlen s butító babonáságnak meri gúnyolni, azon hitetlenség, mely rombolásnál egyebet felmutatni nem képes! Ha a mai korszellem műveit nézzük, úgy valóban sokszor kétségbe kellene esnünk, egyházunk s vallásunk jövője felett s félünk kellene, hogy a világ kifordul sarkából. Avagy nem a korszellem műve-e, hogy most mindenki becsmérőleg s megvetőleg nyilatkozik a vallásról általában s a ker. hitről különösen? Nem ostromolják-e azt az ész és élet minden fegyvereivel könyvekben, hírlapokban, a doktorok a katedrákban, u. n. művelt körökben és a nép legalsó rétegeiben, saló-
nokban és csapszékekben? nem tartanak-e tanácsot az Ur ellen és az ő Krisztusa ellen, ezt mondván: „szakgassuk el az ő kötelöket és rázzuk le rólunk az ő igájakat! (2. zs. 3.) Óh de ne féljete ti, hívő lelkek, „a ki az egekben lakozik, az Ur neveti és megcsufolja őket,“ (2. zs. 4.) ne féljete, a mi nektek drága, a bibliát, a ker. hitet semmiféle kritikai műtét, semmiféle fegyver megsemmisíteni nem fogja; az életnek folyama, mely az életfejedelem lelkéből 2000 év óta számtalan csatornákon át termékenyíti az ev. életet, elapadni nem fog soha; a mi isteni Megváltónk most is él, nála megtalálja az életnek bőségét, ki üdv után sovárgó szívvel jó hozzá; él még az isteni ige, mely megmarad, ha ég és föld elmulnak is; vannak még szívek, kik szomjuhozzák az Isten igéjét s tudva vagy tudatlanul sovárognak az üdv s megváltás után. — E hittal áll s esik a protestantismus, áll s esik a G. A.-egylet, áll s esik a mi gyámitézetünk is, mert egyedül e hitből meríti erejét az életre, életadásra, áldásra s szeretetteljes munkálkodásra. S azért őrizkedjék összeszövetkezni a hazánkban is felmerült azon irányzattal mely a mi hitünket elavultnak, korhadtnak bélyegezván, a kijelentett tanítást, az emberi észből merített új hitcikkkel akarja pótolni, meg nem gondolván hogy az igazság el nem avulhat soha. Ime, mi hiszünk egy Istenben, mennynek földnek mindenható teremtőjében; mi hiszünk a J. Krisztusban az ő egyszülött fiában, ki magát mi érettünk feláldozta, hogy nekünk a büntő megváltottaknak békességünk legyen, mi hisszük, hogy ő valóságosan feltámadott s hogy nincsen másban üdvösség stb. ezek nekünk kijelentett isteni igazságok s vajjon ezek elavulhatnak-e valaha? Nem az igazság, csak a hazugság avulhat el. Nekünk e hit mindenünk, boldogságunk, üdvösségünk, életünk s erőnk, s mi azért nem vagyunk ellenségei a haladásnak s nem akarjuk az egyházat visszavezetni oda, hol 400 év előtt vala, a régi járomba, de ellenségei vagyunk azon büszke és elbizakodott haladásnak, mely a biblián is túl akar menni; a protestantismus nekünk is haladás, de egyszersmind visszatérés is az eredeti alakhoz, az apostoli egyházhoz, az ev. tanításhoz, a mi egyedüli példány-

képünkhöz, a J. Krisztushoz. Mi azért mindazoknak, kik nekünk haladást prédikálnak, mely tulmegy az isteni ígének azon sziklaalajján, melyen az apostolok és reformátorok állottak, azt mondjuk; álljatok meg ez nem a mi utunk, — mert mi a J. Krisztushoz akarjuk visszavezetni a emberiséget, az ő lelke által javítani, művelni, nemesíteni tökéletesíteni. Mi mindazokat, kik félrevezettetve a kor hangzatos frázisai által a prot. egyház alapját elhagyták az Isten kegyelmébe ajánljuk, kívánván nekik egy damaskusi napot, hogy az Isten megvilágosítsa őket szent lelkével, hogy hozzánk ismét visszatérjenek s velünk hitben és szeretetben egyesülve munkálják, az egyháznak s gyámintézetünknek javát. Ez ev. hitben kell, hogy nyujtsa a mi gyámintézetünk a szükölködő prot. hittestvéreknek az adományokat, az ev. hit kell, hogy építse a templomokat és iskolákat, e hitről tegyenek tanubizonytságot ev. templomaink és iskoláink; e hitben működjék s álljon minden valódi protestáns s hozza meg az e. gyámintézet oltárára az ő filléreit, mert csak is így áll az ev. egyház, az emberiség, a haza, s a műveltség szolgálatában. A mely szép eszméket a mai kor irt zászlójára, azokát a keresztyénség már keletkezése óta hirdeti; a keresztyénség a valódi humanizmus mert ez egész embert kívánja az Isten képeire nevelni, a keresztyénség hirdeti valódi szabadságot, ha az Isten fia megszabadít, akkor szabadok lesztek; a keresztyénség hirdeti valódi egyenlőséget, „itt nincs sem görög, sem zsidó, sem szabados, sem rab-szolga, sem férfi, sem asszony, mert ti mindnyájan egyek vagytok a J. Krisztusban.“ A keresztyénség hirdeti valódi testvériséget is, tanítván hogy az Isten mindnyájunknak atyja, mi pedig egymásnak testvérei vagyunk. A gyámintézetet, mely az isteni ige alapján áll s az ev. hitből meríti erejét, ajánljuk minden protestáns embernek szeretetébe s szives pártfogásába, hogy dicső s magasztos feladatának hathatósan megfelelhessen s gyámolithassa azon szegény ev. egyházakat, melyekben keresztyén hit még él, és iskolákat, melyekben a szülők istenifélelemre nevelhessék gyermekeiket. A gyámintézet pedig erősítse a hivekben a hitet, mert ez által buzdítja a szeretet is a mi urunk mondása szerint. „A ki én bennem hisz, élő viznek folyásai folynak annak testéből.“ (Ján. 7. 38.) Nyissa meg a hiveknek szívét az isteni ige előtt, s megnyitja azoknak kezét az Ur munkájára. Neveljen derék ev. keresztyéneket s azok a gyámintézetnek s minden belső és külső missio művének hű munkatársai lesznek. Te pedig Ur J. Krisztus, lelkünknek püspöke s főpásztor a áldd meg ezen mi gyámintézetünket minden mennyei javaidal, áldd meg drága hazánkat, ev. egyházunkat, az egész keresztyénséget, sőt az egész a te véreddel megváltott emberiséget. A kit te megáldasz, meg léssen áldva mindörökké Ámen.

